

رُخے را کہ چوں ہاتھاباں نہاد
 بخالِ سیہ عیب نتواں نہاد
 بچیں میوہ بہ ز شاخِ ہی
 کہ بنودِ رطب ز استخوانِ ہی
 بر پختہ چوں بردر تھاں بجاست
 تو گر خام جوئی خیانت کراست
 چو پستہ کیے دل کنڈ باش نغز
 نہ بادام ساں چشمِ سخت دوز
 ہنرِ حجبے و در عیب جوئی مکوش
 تر اینر عیب ست بر خود پوش
 بغیبت چناں باش از فتنہ دوز
 کہ شرمندگی ناردت در حضور
 ہزار آفریں بردن پرورے
 کہ نکشاید از بے وفائی دورے
 بدم گوئی آں گاہ عذر آوری
 نہ بس مہربانی بود بر اسیر
 ۱۰ دریں پُر صد اگنبدِ مینوی
 چو بدگفتی آزاد منشیں بے
 چو خواہند گفتن جوابت برے
 مرا تا سرِ سیرِ رجبے ہست
 اگر با کسے تلخ گویم ز پے
 ۱۵ میں ز ہر زنبور در نوکِ نیش
 کسے کو مقابل بر آرد غبار
 دراز پس زندگے نہ صواب
 بہ نسیمِ حلقش کم شمسار
 ہم از خوائے بد باز یاد جواب
 بہر کوئی دشمنم پائے ہست
 شکر نیز داغِ فشاندن نے
 کہ ہست انگیں نیز زاندازش
 بہ نسیمِ حلقش کم شمسار
 ہم از خوائے بد باز یاد جواب

گر آری همه بتیش اندر عدد
 قیامت اگر چند که پس بود
 سزد گر بزرگان گوشتش
 چو زین بلبله صاف نوشی کنند
 ز راز دہشت باز نتوان گزشت
 خریدار دُر گر چہ باشد بے
 بصیر آن بودیدہ پیش را
 متاع کہ گرمست بازار ادا
 بجز رخت کا سد ز بے مایگان
 چو حلوا و پالودہ برخواں بود
 چو در سفرہ لوزنیہ باشد بے
 بجز تحفہ طبع ز لے مرا
 و گر باز گیری تو پیوند خویش
 پس گر چہ کورست ازین خانہ دور
 سزد گر چہ آواز خر خندہ را
 برو باد بختیش دادگر
 چو آید بہ نظارہ ایں عروس
 جہاں است نورِ نظر زین ادا

چہ ز انگشت و پنجه شد و چار صد
 قیامت جہاں را ہیں بس بود
 سخن ابا نصاب از ند پاس
 فرو مانده را عیب پوشی کنند
 گل از زحمت خار نتوان گزشت
 سفالینہ را ہم ستاند کہ
 کہ سرمہ کند چشم درویش را
 ہمہ جابیا بی خریدار ادا
 کہ کالا بدست آوری رایگان
 ہمہ خلق ناخواندہ مہمان بود
 لکس انجواندن نیاید کہ
 نگر بہر خود دید را لے مرا
 مرا خود عزیزست فرزند خویش
 بچشم پدر شب چراغست و نور
 بود ارغنون گوش خربندہ را
 کہ بر من بہ بخشش گمارد نظر
 بکامین احساں کند فرق بوس
 در دہر کہ احوال بود کور باد

من اینجا کم نفت بخود را عیار
 خود آں جابیا مرزد آفر زگار
 چو رحمت شود نامه شوئے گناہ
 چہ باشد بد ریاد و حرف سیاہ
 جوانی شد پیری آغا گشت
 در یغا کہ ایں نیز خو جگر گشت
 کشیدم زلالِ خضر زیں سواد
 کہ تا چوں بمیرم رسم بر مراد
 خوش آں کس کہ چوں برگ ہ کر سیا
 بہ میراث بگزشت عمر دراز
 بر دمگ را نام جو رکے
 غائبے نام بے مسارگاں
 درمنہ کہ در نام دار و درم
 کہ نتواں زدن سکہ را از گاہ
 ہمہ کس پئے خفتن افسانہ خواست
 درم ریز چوں گل شد بہت از کرا
 چہ بیشیار و بیدار سر زانہ
 شنیندہ چوں خفت افسانہ سخت
 بر آں کس بود زندگانی حرام
 کہ اوخت ماند ازوئے افسانہ
 چہ ہذاں کسے کر جہاں نام برد
 کہ اورا نامد پس از مرگ نام
 ربودن بنام از جہاں گوئے را
 چو دیدم کہ ترک جہاں گفتے مت ق
 خیالے در ایں نامہ کہ دم نگار
 مراد آں کسے کر جہاں نام برد
 مگر از تماشای ایں بوستاں
 ربودن بنام از جہاں گوئے را
 مرا این نامہ از اتفاق صواب
 چو دیدم کہ ترک جہاں گفتے مت ق
 خیالے در ایں نامہ کہ دم نگار
 مراد آں کسے کر جہاں نام برد
 مگر از تماشای ایں بوستاں
 ربودن بنام از جہاں گوئے را
 مرا این نامہ از اتفاق صواب

میں غنچہ باغ را خندہ ناک
 بہ پیری نگو ناید الا دو چہینہ
 ندانی چو تو لے جواں حال پیر
 پس از توبہ من کہ در پیچ ساز
 دگر گوشہ خالی کم بہر بود
 بہ پیغولہ بودن کسے رار است
 مرا سینہ پُر ز غولان مست
 نکردم گمے جائے غلت پسند
 متاع کہ بہرستم از کنج و کاخ
 کلوخے و سنگے کہ بینی بجاک
 تیرزاں کلوخم من اندر نہفت
 چو اول ز باغم بہ بد خو گرفت
 دل من کہ ہستی بہ ترویر ساخت
 کسے کو بدکان انگوزہ زلیست
 ہر آں مرغ کز خار خور و آیدش
 کلاغے کہ در گرد گلشن بود
 دل خاصگان اند و حسہ ز جہا

کہ اُفتد با سیب بادے بجاک
 یکے گوشہ گیری دگر تو بہینہ
 نظر کن بہ پیرانِ عبرت پذیر
 روانیت نابالغانِ اناز
 چو بازارِ دل نیست خالی چہ بود
 کش از گلشن قدس برگ و لہو است
 بفارغ دلی چوں تو انم نشست
 مگر بہر سوداے ناسودمند
 دلم تنگ بود در دروغ فراخ
 دے نیست خالی ز تسبیح پاک
 کز آلودگی ترک تسبیح گفت
 کنوں کے تو اں خمے نیگو گرفت
 کجا ذوقِ تسبیح داند شناخت
 چہ داند کہ در رخت عطا چیست
 چو خرمانی دل بدر و آیدش
 زریحانِ بخشش چہ روشن بود
 کہ من ز ایں ضلالت ندامت خلاص

گرفتہ شد از من تباں نفس
ستم چوں تو اں برد معشوق کس
نکاری کہ بے من دلش تو بنگ
کنوں بدل او اگر اغم چو سنگ
ہمہ زیب مرد از جوانی بود
چو آسپ پیری و ہد گوشمال
شود تیرہ در چشم مردم ضیا
چو آن نیست کے زندگانی بود
تین از گردش ہر کیں شود
بگرد دہمہ حال مردم ز حال
جواناں ز صحبت گرانی کنند
گل تازہ در باغ دیراں بود
و گر کنند بانو براں دم زند
کس گشتاں ہمہ سنانی کنند
سر و سببت از خندہ در ہم زند
مباش از سفال کس آب کش
گل تازہ در باغ دیراں بود
چو پیری غور جوانی نکست
کہ منشور عمرست عنوان راز
چو گلبن ز سبزی برد امید
ز امید داری فرد شوی دست
چو در شاخ بستاں نماذ تری
ز امید داری فرد شوی دست
بہ ہیزم فردشاں ساند نوید
تبر زن در آید بجولاں گری
کہ خاشاک دُخس مینی اندر زیں
کہ دہ روز باشد نشا و بہار
فرب جوانی مخور ز خیفار

صدف زان سبب گشت گو فروش
 همه تن ز بال گشت ششیر تن
 گراز رسته و زنده راه سخن
 مرا خود ضروری فدا این شمار
 ۵ جو انیم تا رغبت نگیز بود
 غزل اچناں جلوہ دادم بکام
 کنوں مشکم آغاز کا فور کرد
 درستم شد از گشت این بوستان
 دریغا که دور جوانی گزشت
 ۱۰ چراغ طرب را فرو برد نور
 دل از رغبت عیش سیراب شد
 فرو ماند آواز ساقی ز نوش
 خرو بخت شد ز آتش طبع پیر
 به پیر مردن آمد گل تازه رے
 ۱۵ بخیری بدل گشت گلزار من
 نئی گشت گنج و خزینہ خراب
 که از پائے تاسر همه گشت بگوش
 بخوں ریخت زان کند رتخیز
 به از دُر نشان دن بگا ه سخن
 که بازو عیشم تنی شد کار
 بوصف بتاں خاطر تم تینر بود
 که بستم غزالان صحرا تمام
 ز مشکین خطاں طبع کا نور خود
 که کا فور خینر د ز بند و ستاں
 زمان مے و کامرانی گزشت
 نشا ط حریفان دل گشته دور
 فراج از رعونت عنایتاں شد
 سلام صراحی بردن شد گوش
 ہو س بختن خام رفت از ضمیر
 دماغ شکوفه تنی شد ز بے
 سپیده دمید از شب تا من
 کلید خزینہ فرو شد بخواب

بصحرانہ خوشتر شود
 بدریانہ ہر قطرہ در شود
 چراغ ہدایت بد لہائے کور
 بود کشتن دانہ در خاک شور
 بسر شیبہ زندگی تا ختم
 رسیدم بدو لیک نشت ختم
 بہ نزویر نقشے بر آراستم
 میسر شد آنچه می خواستم
 ہ بجائے کہ زرناید اندر شمار
 ز راندودہ را چہ باشد عیا
 طمع گر ہائے نظم دروغ
 چنیں کرد کام مرا بے فروغ
 ز بانم کہ جایش بکام من بہت
 قفائے مرا تیغ گردن زن بہت
 مرا ہیں کہ ہر دم ز سودائے خام
 چنیں دشمنے را رسا نم بکام
 بہ نچاہ نزدیکم آمد حیات
 ہنوزم شد تو بہ زین تڑہات
 سخن گر چہ ہر خطہ دکش بہت
 چو مینی خموشی ازاں خوشترست
 ہمہ وقت کم گفتن از روئے کار
 گزیدست خاطر دیں روزگار
 دفتنہ بستن دہن بستن بہت
 کہ گیتی بہ نیک بد است بہت
 بلب و ختن غنچہ را زندگیست
 چو شگفت ازاں پس پا کند گیست
 پیشماں ز گفتار دیدم بے
 نگشت از خموشی پریشاں کسے
 رہائی ہمہ جا بگفتن بہت
 دُرا ز رشتہ امین بنا سفتنست
 شنیدن ز گفتن بہ دل نہی
 کہ تن پر شود ہر دم از روئے تہی

درین قدم پاک چوں خیزدم
 کہ دامنِ ترقطر می ریزدم
 بمیں کا مشباز حبیب من قطرہ زنا
 کہ ایں قطرہ طوفاں شود بامداد
 چرامن براں قطرہ بازی کنم
 کہ تن از سبوی نمازی کنم
 تن من نہ باشد تن آسودہ تر
 کہ ہر چند شویندش آلودہ تر
 ۵ جنابت مرا کرد و رخ نمود
 برون گرد بر یا بشویم چہ سود
 نگر چوں بوی آیم از آب خاک
 بطوفاں آتش کنم غسل پاک
 چنین کرنے منت نہ گشتم خراب
 مگر سر بہ مشرب آرام ز خواب
 ہوا گرم و من تشنہ و نا صبور
 بیابان و حسد ماندہ و راہ دو
 مسافر کہ دُور افتد از جالے آب
 شود تشنہ تر و دلتناے آب
 ۱۰ نبود می گرم ز در بازوے پیر
 جوانی بر آوردے از من نفیر
 ولایت من کہ بہت آنجست
 مرا کرد پیوند پاکاں درست
 کہ ہر بار کالودہ شد دامنم
 رسید ابر رحمت بہ پیر امانم
 نہ ہے تری من ز غایت بروں
 کہ آلودہ مانم بد ریادروں
 اگر سنگ گوہر نگر دزد تاب
 توقف نہ سنگ ست نہ از آفتاب
 ۱۵ اگر لالہ را نیست رنگ و نگار
 خیانت برو نہ نہ بر نوہار
 ہو اگر بطوفاں رساند نوید
 نہ بنید کسے میوہ بر شاخ بید

بصحرانہ ہر خوشتر پر شود
 بدریانہ ہر قطرہ در شود
 چراغ ہدایت بد لہائے کور
 بود کشتن دانہ در خاک شور
 بسرچشم زندگی تا ختم
 رسیدم بدو لیک تن ختم
 بہ ترویج نقشے بر آراستم
 میسر نشد انچہ می خواستم
 بجائے کہ زرناید اندر شمار
 زرانہ دودہ را چہ باشد عیا
 ملمع گریمای نظم دروغ
 چنیں کرد کام مرا بے فروغ
 ز بانم کہ جایش بکام من بہت
 قفائے مرا تیغ گردن زن بہت
 مرا ہیں کہ ہر دم ز سودائے خام
 چنیں دشمنے را رسام بکام
 بہ پنجاہ نزدیکم آمد حیات
 ہنوز من شد تو بہ زین ترہات
 سخن گرچہ ہر خطہ دیکش ترست
 چو مینی خموشی از اں خوشترست
 ہمہ وقت کم گفتن از روی کار
 گزیدست خاطر دین روزگار
 دہشت نہ بستن دہن بستن بہت
 کہ گیتی بہ نیک بد است بہت
 بلب و ختن غنچہ را زندگیست
 چو شگفت از اں پس پاگندیست
 پشیمان ز گفتار دیدم بے
 نگشت از خموشی پریشاں کسے
 رہائی ہمہ جا بگفتن بہت
 دُرا ز رشتہ امین بنا رفتن بہت
 شنیدن ز گفتن بہ دل نہی
 کہ تن پر شود ہر دم از روی تہی

دینِ ہ قدمِ پاکِ چوں خیزم
 میں کاشب از حبیبِ من قطرہ را
 کہ دامنِ تر قطری ریزم
 کہ این قطرہ طوفان شود بامداد
 چرامن بران قطرہ بازی کنم
 تن من نہ باشد تن آسودہ تر
 کہ ہر چند شویندش آلودہ تر
 ہ جنابت مرا کردوں رخ نمود
 نگر چوں بوں آیم از آبِ خاک
 چنیں کزے فتنہ گشتم خراب
 ہوا گرم و من تشنہ و نا صبور
 مسافر کہ دور افتد از جالے آب
 ۱۰ نبودی گرم ز در بازوے پیر
 ولایت من کہ ہست از بخت
 کہ ہر بار کالودہ شد دامنم
 نہی تری من ز غایت بروں
 اگر سنگ گوہر نگردد ز تاب
 ۱۵ اگر لالہ رانیت رنگ و نگار
 ہوا اگر بطوفان رساند نوید
 کہ دامنِ تر قطری ریزم
 کہ این قطرہ طوفان شود بامداد
 چرامن بران قطرہ بازی کنم
 تن من نہ باشد تن آسودہ تر
 کہ ہر چند شویندش آلودہ تر
 ہ جنابت مرا کردوں رخ نمود
 نگر چوں بوں آیم از آبِ خاک
 چنیں کزے فتنہ گشتم خراب
 ہوا گرم و من تشنہ و نا صبور
 مسافر کہ دور افتد از جالے آب
 ۱۰ نبودی گرم ز در بازوے پیر
 ولایت من کہ ہست از بخت
 کہ ہر بار کالودہ شد دامنم
 نہی تری من ز غایت بروں
 اگر سنگ گوہر نگردد ز تاب
 ۱۵ اگر لالہ رانیت رنگ و نگار
 ہوا اگر بطوفان رساند نوید

درینا که وقت از میاں میرود
 نه کشتی کز خوشتر بر کشم
 خیالِ چنینس را اُکھاں میرود
 نه نقدے کہ بازار گانی کنم
 جوے در تر از ئے محشر کشم
 ۵ مرا بار بردوش و سیلاب سخت
 بسود ابد کا مرا فی کنم
 دریں ہ غماں در کشیدنِ خوشست
 بہ نفرینِ من خلقِ معذور باد
 چگونہ بمبزل تو اں بر رخت
 چہ فخر شد آں ہ رو تند رست
 کہ پلِ خنہ بارگی سرکشست
 سبک چوں شوم من کہ پاد گلست
 کہ پیش از شدن بارہ را کرد چیت
 ازیں خاک آلودہ چوں بر شوم
 خزانہ روحِ ناخشنِ مشکلست
 ۱۰ دروں نفسِ دشمنِ مرا فرانہ
 کہ ہر چہ خستم فرد تر شوم
 چو خواجہ بہ عیناد ہد حانہ را
 بردنِ سوے شیطانِ کیس ساخته
 عسّ اچو باد زد دیاری بود
 چہ چارہ ز تاراجِ بیگانہ را
 گزندش دھد گو سپند بزرگ
 سگے کز مہ شد ہم آہنگِ گدگ
 بروں عویِ پارسائی کنم
 دروں سوے شہوتِ گرائی کنم
 دلم ہمیراں مستیِ خوشستن
 ۱۵ لہم شستہ ز آلائشِ محو دہن
 نشاطِ نظر، ہچناں بُت پرست
 تن از شاہداں گشت کوتاہ دست

ورم نفس گردن تبا بذر ۵
 ورق بشکنم عقل پدرام را
 باندیش دل را نیازی کنم
 بچو ض صفا ریزم این مشتِ خاک
 نہ بینم چو طاؤس در رنگِ خویش ۵
 بہ بیداری معذرا بسپرم
 ورم حاجت افتد پئے تکیہ گاہ
 قدم بر سرِ چرخ نیلی زخم
 خورم چوں خضر شربتِ زندگی
 ۱۰ کنم سرمہ در چشمِ عینِ الہیتین
 دل چوں ندارم ز توفیقِ نور
 غنائمِ چنایں در گرفتِ ستِ دیو
 ضمیرم بہ تشویشِ دیوانِ اسیر
 تنِ من کہ زندانِ جاں کردہ اند
 ۱۵ بسافتند کہ بہرِ جان در تن بست
 ز بادِ ہوس خرمم جو بجو
 بسلی کنم گردشِ آسیاہ
 دباغتِ ہم قالبِ حنّام را
 تن از آبِ دیدہ منازی کنم
 ز حیضِ جنابتِ کنم غسلِ پاک
 نشینم چو سیمِ رغبانِ گلِ خویش
 مباد کہ آید ببالیں سرم
 نغمِ سرِ زبانوے خورشیدِ ماہ
 دم از دولتِ جبرئیلی زخم
 چو عیسیٰ کنم عمرِ بخشندگی
 زخمِ شانہ در زلفِ جلالتیں
 زمن کے شود ظلمتِ نفسِ دور
 کہ نگزارد از خود ہر آرمِ غریو
 فرشتہ زد یوانِ من در نفسِ سر
 شیاطینِ درو خانماں کردہ اند
 ملکِ عاجز و قلعہ پر شہن بست
 متاعم بیا زارِ غفلتِ گرو

دلم ہرچہ کرد از تقاضائے تن
 دے چوں گزشت آرزویش بود
 بسے خواستم کیں تن ارجمند
 نشنم بجائے کہ مردم کم است
 ۵ ہمہ هستی خود بیک سو کنم
 بدارم ز دروینہ خلق دست
 بدوش کسے نفکنم بار خویش
 نہ بینم باسایش درج کس
 بخر سندے از جو بر آرم خمیر
 ۱۰ نیازم از طعم از حس بود
 من ملک تجرید و گنج ہنر
 رقیق آب از اشک گلگوں کنم
 چو نوشم ز خونا بہ دل شراب
 چو افتد دل از بختگی در گداز
 ۱۵ سپہار بطفلی در آید ز پس
 ز پرہیز گاری علم بر زخم
 پشیمان شد از کردہ خوشتن
 ہوس ہم بر آں رغبت خویش بود
 بزندان عصمت کنم شہ سبز
 کشم دامن از ہر کہ در عالم است
 بہ پیغولہ نیستی خوکنم
 کنم بر سر بر قناعت نشست
 نہ لیسیم مگر خاک دیوار خویش
 نہم دل بدویشی خویش و بس
 گلیمینہ را نام سازم حیر
 مرا قایل از قول من بس بود
 فلک زیر پا بویا زیر سر
 سفالینہ خاک پر خوں کنم
 ہم از پہلوے خود تراشم کباب
 صد اور دہم قدسیاں لہ از
 بہ کتر نوازی بر آرم نفس
 دماغ ہوس مشیہ را سر زخم

کہ اے گوہرِ آماے گنجِ سخن
 از اسخا کہ اقبال یا رتو بود
 سخن بجای زدی بارگاه
 خضر وارزاں موجِ آبِ حیات
 ۵ سپاسِ خدای کن اندرِ ضمیر
 زباں خیر مردم کہ زمرستِ پا
 زجائے کہ زمینیاں بکارِ رسید
 از ان نامہ حرفے بصحرافتاد
 از ان نمیتہ تنہا بہرِ خاصِ عام
 ۱۰ زبے عصہ گنجِ جانِ چیں
 تعالیٰ اللہ آں کرد گجا چہاں
 ولت ایں جہا چیں بشاہی گرفت
 چو دنیا گرفت سوئے دیں گمراے
 دے زن کہ راہِ رہائی دروت
 ۱۵ مرا کا مدایں از دولتِ بگوش
 بحیرتِ فرد و فتم اندیشہ ناک
 نو آئیں کن کمیہاے کمن
 فلک و نق نگینہ کارِ تو بود
 کہ از فرقِ انجم فلندی کلاہ
 بعمر تو آمد نوشتہ برات
 کہ بر بہترین پایہ دادت سریر
 رقم کردہ غیب بر لوحِ خاک
 بہ پیغمبرِ نامہ دارے رسید
 کہ غفلتِ نبادان و دانافتاد
 دگر نمیتہ تنہا تو بردی تمام
 کہ درے نگنجد جانِ چیں
 کہ در قطرہ کرد دریا نہاں
 بر آں زن کہ آں نیز خواہی گرفت
 کہ دولت بدیں ہر دو باندِ بجائے
 چراغِ ترا روشنائی از دست
 خجالتِ زمرغِ برآورد جوش
 سراز خاکساری فرو شد خجاک

کہ چوں گم شود جانِ غمناکِ من نرِ نرِ دے کسے ہر عہدِ بر خاکِ من
 بیا مطرباً و از برکش لبند بروں بر غم از سینہاے تڑند
 ز سر نوکن آئینِ عشاق را بغفل در آریں کہن طاق را

گفتارِ اندر مرتب شدنِ این سفینہ بحرِ دروں
 بر مہمویِ معلّمِ ہمتِ بیادِ قبولِ و اں کردنِ عروت
 نجاتِ طلب نمودنِ برگزشتنِ عمرِ سوداے
 ایں بجورِ دبانِ امتِ از دمِ حسرتِ برکشیدن
 و قدے از کرانہ کرانہ گرفتنِ حوالی و خلہ کردنِ
 حواری و داندنِ از آبِ کنارِ بہشتِ ناپاچوں ^{خاشاک}
 بحرِ از آبِ کنارِ یخچن و الواحِ شکستہ و حرفِ
 نادریستِ ایں سفینہ بر آمدنِ مہمتِ در چشمہاے
 انصافِ مستتر گردانیدن

مرا خضرِ ہمتِ بخرداد دوش ز رازے کش از دولتِ بہوش

چو نام آور اند پائندگان
 کسے کر جہاں نام جو نیدہ نیست
 بیک چشم زد با چہاں غزنار
 دگر گو نہ فرمود پیر کُسن
 مرا گفت او باور افتاد و بس
 کہ اسکندر خفتہ را جاے خواب
 جزیرہ کہ اسکندروں شد بنام
 چو کشتی در اں شطّ در یارسد
 من اں جا بکشتی فراز آدم
 چو شد جاے خفتن بخاک اندروں
 غرض چوں سکندر فرو شد بخاک
 کس از حجبے خویش آب خوردے شد
 کسے کو کند بر سر مردہ شور
 چو او شد بخاک اں کہ دل ریش تر
 بود اندرین کار گاہِ ہلاک
 چو خفت اندراں حبلہ در ہماں
 بیا ساقی اں بادہ بے حمار

نذر دے ماتم زندگان
 گرش عمرِ خضرست ہم زندہ نیست
 بخاکش سپردند و گشتند باز
 ز آرام گاہِ سکندر سخن
 کہ از دیدہ زد بر شینہ نفس
 درونِ جزیرہ است بر شطّ آب
 بدریاے مغرب بر نہنگِ شام
 زیارت کند ہر کہ اں جارسد
 بوسیدم اں خاک و باز آدم
 چہ اسکندریہ چہ اسکندروں
 بر آمد ز ہر سینہ گردِ ہلاک
 کہ اں خاک در سینہ گردے شد
 بود ہمرہ او ولے تا بگور
 نیار د کہ گلے نہد پشت تر
 ہمہ غرت آدمی تا بخاک
 سکندر ہماں ست و چاکر ہماں
 فرو شوے زین جانِ خاکی غبار

ز بس غم کہ با سینه کای گریست
 بر اندوہ او مرغ و ماہی گریست
 ز آزارِ گلبرگِ بگلشنش
 بخونِ غرق می شد سبزِ نخلش
 خراشے کہ ہر دم بر خسارہ کرد
 سمن را چو صد برگِ صد پارہ کرد
 چنای می کشید آہِ سینه خراش
 کہ میزد بخورشید و مہ دور باش
 چو ہنگامِ آں شد کہ از بارِ جاے
 کند میمان غمِ خلوتِ سرے
 ز اسبابِ رانچہ می خواستند
 بر آئینِ شاہاں بر آراستند
 درخشندہ درجِ در شاہوار
 نہادند بر تختِ گوہرِ نگار
 دراں مرقدِ گوہرِیں شد بجا
 میخط شدہ غرقِ چوں در آب
 گرفتہ می در تریا شرف
 کشادہ دوسو چوں تریا دکن
 کشیدند بیرونِ تارِ افگناں
 بصرِ ادبِ شاہوارِ افگناں
 کسے کا گئی یافت کاںِ اچھیت
 تماشائے او کرد و بر خود گریست
 پیادہ ہمہ مہترانِ سپاہ
 خراماں چو سیارہ در گردِ ماہ
 ز غمِ ہنگناںِ جگر سوختہ
 ولیکن بسمار لبِ دوختہ
 کسے را بفریادِ یار نہ بود
 کہ غم بود لیکِ اشکارا نہ بود
 یکے آں کہ بر رسمِ دراہِ سراں
 نہ نشیون بود شیوہِ مہتران
 دوم آں کہ چوں مردہ شد زندہ نام
 در راں زندگی ہست مردِ جنِ ام

چو خورشید بالائے کوه بلند
 شد از نعلِ سپاهِ زمین خاک پاک
 پس از روز گامے بر تنگِ دم
 چو بادِ صبا می نوشتند راه
 نبود اندر آن حبشِ آهستگی
 بصرِ اے یونان در آنکند نور
 ز آیندگان تنگ شد کوی در
 رواں کرد صندوقِ اسکندری
 که در پرده شد خسرو رومِ حصی
 بغلطید چون انه بر رختِ خاک
 همه مغرور استخوانش بسوخت
 بخیری بدل گشت گلزارِ اد
 رمید از تنش تاب از مغرورش
 غمِ عالم از نیک از بد داشت
 دے یافت صد جازانِ دیشه ریش
 ز تارکِ همی کند موئے سپید

برآمد به پیل آن تنِ رحمت
 بجنید شکر به لرزید خاک
 خرامنده گشتند از آن مرزوم
 به صحر او کسار بے گاه و گاه
 ۵ سه ماه روز تا شب به پیوستگی
 چنین تا بلالِ علم از دور
 با سکندریه در آمد سپاه
 به برجه که سر داشت با مشری
 خبر یافت بانوئے پرده نشین
 ۱۰ نگه کرد چون در آن درجِ پاک
 ز سوزِ جگر گوشه جانش بسوخت
 و گر گونہ شد رنگِ رخسارِ او
 ز سر تا قدم خوش آمد بچوش
 شبار و ز آگاهی از خود داشت
 ۱۵ ز بلے کز آن حیرت آمد بخوش
 ز آشفتن گشت لرزاں چو بید

گھمے کہ باتن بود سازگار
 بہ از بسترِ پریاں پر زحمار
 چہ زیباست ایں نطع زنگیں زبیر
 نشیندہ را اگر گزارند دیر
 چو ایں نطع دیرینہ پیرا سیم
 نشیم و آں گاہ بر خاستیم
 چو گیتی ندارد و فنا باکے
 گدائی بہ از بادشاہی بے
 چہ گردیم با شاہدے ہم نفس
 کہ اورا و فانیست با محکیس
 بسا عمر کر پانصد افزوں نمود
 چو بگزشت گوئی دے ہم نمود
 ہمہ سطح ایں عرصہ گردناک
 بجشم خرد چسیت کمشت خاک
 نہ دانا تو اں گفتن آں طفل دوش
 کہ گرد و بیا ز بچہ خاک خوش
 بز رگاں بے کوشش نگیختند
 زہر گونہ رنگے در میختند
 میسر نہ شد ایں تمنائے خام
 کہ آں مرغ وحشی در آید بدام
 چو حلوای دم پختہ دے نہایت
 سخن ہر چہ گفتند سوئے نہایت
 بمعذوری خویش بر حسن عہد
 دگر مہدے را سپردند عہد
 یکے را از خوشیان تاج و سریر
 بارش فتنہ کردند میر
 جو آنے خرد مند بسیار ہوش
 بدیدار مردم معبسی سر دوش
 بانتر بلند و بگوہر تمام
 بلند اخترش کرد در غوش نام
 دل ہنگناں یافت برے قرار
 کہ ہم دادا گر بود ہم ہوشیار
 ہماں پور اسکندر اسکندروس
 رہا کرد ملکہ چو زیبا عروس

چود دولت بشاپس دہد دستگاہ
 غلیو از را کس ندوزد کلاہ
 بسایخ ملکزادہ ہوشیار
 نشاندا ز صدف لولہ شاپوا
 چنیں گفت کای دوستداران من
 پیوندا خلاص یاران من
 شکے نیست کاں زادہ باشند تمام
 کہ آبے خود را کتہ زندہ نام
 نہ دودہ کہ دودے بودیرہ اغ
 کہ برد و دماں بر نیار د چراغ
 بود بے خلف مملکت کا ستہ
 کہ تاج از گمر گرد آرا ستہ
 وئے ہم را از اکیل و تخت
 قضاے پدر عبرتے دا سخت
 نہ من ز انجھاں بادشاہ ترم
 کریں ضربت آزاد ماند سرم
 سکندر چھاں مستقبل کائنات
 چولب تشنہ میرد ز آب حیات
 ز چنیں زمین کو تہ پائے سود
 بجز چار گز بہرہ او چہ بود
 از اں گنج گزرے عالم تہرود
 نگر تا سر انجام با خود چہ برد
 چہ کار آید آں ملک حسرت فرا
 کہ شہ میرد ملک ماند بجای
 چرا باید آں تاج بر سر نہاد
 کہ پیش از تو صد چوں تو دیگر نہاد
 شہی گر چہ جو یان عز و علاست
 بصورت بزرگی معنی بہت
 بلا بر بزرگاں بود بیشتر
 کہ خود اں نیانید پیش نظر
 زنی تیر بر پیل صد بے شکے
 کہ بر شہ نتوانی از صدیکے
 چو خواہی کہ خوش خسی اسکینجخت
 ز کنجے کہ غوغاست بر بندخت

چو بودند هر یک خردمند چیت ق بعد استوار و به پیاں درست
 نگشتند یک جو ز پیاں و عهد بفرموده شاه کردند عهد
 بفرزند نه زانه سرفراز پیام سکندر نمودند باز
 که مارا چو شد فرض بر جان تن وفا و لی نعمت خویشتن
 ه تو بنشین بجای پدر بر سریر که مانند گانیمت را پذیر
 اگر دست گیری سرفکنده ایم و گریختن رانی همت بنده ایم
 از اں بوی پاک که در دین است نمک گنده کردن نه آئین است
 بزرگی و شاهی بر آزدگان نیاید جز از پادشاه زادگان
 شرف مسند کامیابی بود اسد خانه آفتابی بود
 ۱۰ میندار خود را که خور دست سال که تخت بزرگست و فرخنده
 بخوردی مداں پای خود بزی که لابد بود بچپ شیر شیر
 به طفل مبین در شهر روزگار که بس باشدش دولت آموزگار
 محیط ارچه عالم نوازی کند در و ماهی خورد بازی کند
 بکوه ارچه شیب فرامست تنگ کف دشت اں زیر پای پلنگ
 ۱۱ بطل کو آب بست جولاں پذیر به نزدش چه طوفان و چه آب گیر
 بزرگی نه زیاست بر بد نژاد که برگاؤ نتواں عساری نهاد

قدم تا نزد بر سر خاک و آب
 دلش گز نزد بود بنیای حریف
 که چوں این جہاں سر بسر و رام
 در اں روز گز چاشنی ہائے ہر
 ہمہ منتظر ہر عیش و نشاط
 بزرگاں کہ بودند اناے راز
 ہی ہشتندش بہ پردہ نہاں
 نقاب از غرض برینداختند
 سگالش نخست اندراں کار بود
 چو دیدند شہ ابخوابی چناں ق
 رسیدند پیران روشن ضمیر
 گریہاں بفسوس کردند چاک
 فشانند بر یا ہمیش گلاب
 خرننگوں برے انداختند
 ز تدبیر چوں فرح ہم شدند
 نشند فرمانروایان ملک ق
 کہ افسر بہ پور کنند دہند
 نکرد آب و خاکش بر فتن شتاب
 دیر اوری داشت مر شگرف
 بشد کاں جہاں نیز گیرد تمام
 شد محبت شربت اویز ہر
 کہ دور فلک در نوشت ایں بساط
 حدیث ہفتہ نہ گفتند باز
 کہ غوغا بود در گشاہت شاہاں
 نہانی ہمہ چارہ می ساختند
 کہ بر خاک درختہ ناچار بود
 بد اں تیرگی آفتابے چناں
 کشادند ز اندام نازک حریر
 بہ آب و چشمش بستند پاک
 سرشتند مشکش کا فور تاب
 ہمہ د زرش خواہد خستند
 نہانی بہ تدبیر عالم شدند
 باندیشہ بانیک رایان ملک
 ہمہ گنج دریا بہ گو حشر دہند

فراوانش گفتند برناؤ پیر
که مردم ز مسکن ندارد و گزیر
بگفتا که از بهر اندک نزول
نشاید شدن میهمان فضول
چو در خانه مهمان فضولی کند
دل میسر با زو ملولی کند
اساسه چه باید عیسیوق برد
که فردا به بیگانه خواهی سپرد

آرام یافتن و ران سکندر از تشریف و پسین و سر
باز زدن اسکندر و س که سپهر اسکندر بود از افسری
و تخت برتری رخت خود بصر ابر انداختن و من
صحبت بخار با بیایان و ختن و بالش یافتن
نمال و عوس که هم از شجره سکندر بود و بیان
تفاوت فوت و دفن سکندر و اختلاف مورخان

و در اختلاف ایشان شرح از تاریخ

دُر افشان این گنج دان کس
چنین ادگوهر زنج گنج سخن
که چون گوهر تاج اسکندر
ز دریا برآمد به نیک اختر می
از انجا بصر اعلم بر کشید
ز صحرای صحرای دیگر کشید

جہاں اپونیکو شناسد کے متاعِ جہاں را بخوید بے
 دریں خواں کہ حلو اش خاست جگر اول و شور با پست
 ہماں طفل را مادر دستگیر بخوں پرورد اول انگہ بشیر
 منہ دل دریں باغ ابلہ فریب کہ خرزہ رہ را نام کردست سیب
 ۵ ندانم کسے راز دانندگان کہ خواند در لوح پائندگان
 دورہ دارد این ننگاے دراز کہ در رفتن آمدن ہر دو باز
 ازیں ہر زماں تو برے میرود یکے آید و دیگرے میرود
 دریں مرحلہ بار نتواں نہاد در مرگ را خار نتواں نہاد
 پیر سازی رواقے کز اں رفتنی غم کمال بدخور کہ جاں فتنیست
 ۱۰ چہ باید بر آراستن منظرے کہ خواہد شدن منزل دیگرے

حکایت لقمان حکیم کہ ہنصد سال عمر او بود آفتاب
 بر سحر یوار رسید رسائیہ یوار گزشت

شنیدم کہ لقمان دانش پرودہ کہ آمد ز بس زندگانی ستودہ
 ۱۵ دراں عمر کہ ہنصد افزونش بود قد از حجرہ یک نیمہ بیرونش بود
 عمارت نکرد آفتقد در حجاب کہ امین بود زابر و از آفتاب

دیر کشتن و باز کردن درود
 یکے باز کن پرده زین خاکِ زرد
 بر آں لاله و گل که در گلشن است
 بسا دیده کز سرمه آزا گشت
 ۵ بسا در که گم شد درین خاکِ پست
 بسا تن که او بارِ صندل نہ بُرد
 بنائے کش از گل بر آری بر آب
 چو در کیسهٔ مر دم این نقدِ خاص
 بیا تا کنیم آں چنان رختِ پیچ
 ۱۰ معشوقِ یک شب چه باشیم شاد
 مکن میلِ این خاکِ چون ناکاں
 مباحث از نوای فلکِ ناشکیب
 کشنده که بر آہو آواز راند
 صفیرے کہ صیاد زو کرد دام
 ۱۵ جہاں بایہ نہ حد مگر شوم را
 چہ باید از اُن نہ خرسند بود
 ندانم غرض باغبانِ راجہ بود
 کہ دیباچے عینِ مینی اندر نورد
 بنا گوش و رخسارِ سیمی تنیست
 کہ ناگہ ز خاکِ سیہ باد گشت
 کہ از خاکِ جز خاک نامد بدست
 کہ در زیرِ انبارِ گل شد چو مرد
 بے بر نیاید کہ گرد و خراب
 ز تاراجِ دزدان ندادِ خلاص
 کہ جز نامِ نیکو ندانیم، میچ
 کہ همان غیری شود با دداد
 کہ پیوندا و نیست جز با خساں
 کہ چشمش چو ہندو ست آہو فریب
 زن جانِ اوراہ آواز خواند
 ز مرغِ ارغنونِ اجل یافت نام
 کہ ویرانہ میمون بود بوم را
 کہ با جاں ہبسم باز خواہد بود

بے دست ہر دیم بالا و پست
 بے دست ہر دیم بالا و پست
 کجا دانہ دار و نہ خشناس
 کجا ہفت دریا حد مردم ست
 بیاساقی آں جام دریا دروں
 بدہ تان شاطے بروں آردم
 بیامطرباں مایہ دل خوشی
 بگو تادے خوت بازی کنم
 گفتار درد و درد اتم شیشہ سرنکوں کہ پیمانہ ہمہ را
 پر کند و یاد کردن نفاق رفتہ را کہ از گردش
 روزگار و دو پیش ازین خواب گشتند و خنیاں خستند
 کہ سر در صبح قیامت برکنند و مانیر خنیاں خستیم کہ
 ایشان و گوش مالیدن خواب آلودگان غفلت را
 تا بر سر این چاہ بے بن پایے بہوش نهند

و شقائق بہ پیرامنش تاختند
 چو زان خواب خوش ہوش باز آمد
 بسے باز جستند کم بود خورد
 زہرِ خوش کام گیرد و رشت
 چنیں توشہ او چنیں جائگاہ
 ہماندار بگزشت از ان گوشہ
 چونا خورده بر آب لب ساز کرد
 زمین و سپہراز ز رناب دید
 سرشکِ مرہ در کشاد آمدش
 شنیدم ہماں وز ازیں تنگدے
 دریں ناجرا گفت ہر کس بسے
 بتحقیق چوں بختیںد ایں خیال
 کہ بر شطِ دریائے مغرب زدہر
 ہر سو کہ خاکی کنی پایے خویش
 چو خاک تو دامِ زمین ہست پس
 چو رخنہ شد گوہر تا بناک
 ز دیرِ زرش سائبان ساختند
 ز نخنِ بخوردن نیاز آمدش
 مگر ہر یکے زردہ بود زرد
 کہ نتوان فرو بردنش جز بمشت
 بتعلیم بردند در پیشِ شاہ
 رہود از ہر اے عدم توشہ
 نظر ز یرو بالائے خود باز کرد
 نمودارِ ناں ہم براں آب دید
 ز گفتارِ گویندہ یاد آمدش
 بدو ازہ غیب شد رہنمائے
 نبود استواری بگفت کسے
 بریں جملہ کردند تحقیق حال
 بروں آمد از آب شد خاک ہر
 رود عاقبت خاک بر جانے خویش
 زمینِ ام خود چوں گزارد بکس
 و دلعت سپردند در گنجِ خاک

که زشت و خورشی گیتی خرام
 برآمد ز راهم و فروشت بشام
 گر بے دگر کرده انداختی
 که در تیر با دل شازده نشانی
 چو خاک شایانم چون عندیش
 سیر و در خدمت پندش
 اگر راست گوئی ز جویندگان
 چنین گوید از راست اندگان
 که باشا و انا سیکمان از
 زرا از خاک گشت بدمد
 که رونمائی سپهرت بکین
 که ز تیر شمشیر همتان درین
 بهن خور و خوارت بود ز تو پاک
 لیس از نوران ز رشوی خوار گشت
 چو این نکته با ستل کو شکر است
 فیوشند و در دل نیو شکر داشت
 برد ز کس آن نوبت آمد فراز
 یک بود با ست کمر زرم ساز
 برابر شد از تیغ با همسر
 شکست در افتاد با شکر
 چو لشکر در افتاد و لشکر شکست
 خدنگی که گرد بد پولاد غرق
 خراش و تیر از خراش بخت
 خدنگی که گرد بد پولاد غرق
 رسید از کین ناگمانش چو برق
 بے طرف جوشن بدو نیم زد
 ز پولاد بگرفت و برسیم زد
 شد از رود زان خار گلف اراد
 سرایت بجان داشت از اراد
 چو سپهوشی از دست بردن نام
 ز تن کرد خندان ز تیر را
 فرد آمد از تازی تیز گام
 ز تن کرد خندان ز تیر را
 بر آورد چو گنج را اثر دها
 ز خود رفت شیری فراموش کرد
 در او پیروی خواب زگر گش کرد

زنجیں زرد گوہر بے شمار تمی دست رفتم سہ انجام کار
 گویند تا خلق نظر ارگی بر بینید این روز بچارگی
 تمنا بستی ز دل کم کنند نہ بر من کہ بر خویش ماتم کنند
 کے کو مرا بندہ کس بود نمودار من بند من بس بود
 ۵ سووم آں کہ چوں نوبت آں شود کہ تن در دل خاک مہماں شود
 در اسکندریہ کہ جائے من ست بنا کردہ رسم فراموشست
 گر ایندم از تحت زرد در خاک ودیعت پیار مذ خاکے بن خاک
 دوسہ روز در زندگی دشت بہر ہمیز نفس با بزرگان دہر
 بہر کار کا سود رایش بر اں وصیت ہی کرد با ہمت اں
 ۱۰ چو با استواراں قوی کرد عمد ز ایوان خاکی پروں بردہمد
 نہاں گشت خورشیدش اندر نقاب فرو رفت چشمش ز بندان خواب
 دل مہربان در آمد بچوش کشید چوں ایر گریاں خروش
 چو گرد گل از بوستان گوشہ گیر ز مرغان بستان بر آید نسیر
 سہی سرگرد دچو در خاک پست دل باغبانان در آرد شکست
 ۱۵ جہیدہ کشایان تارخ ساز بچندیں نمط بستہ اند این طراز
 چو کردم بہر نامہ باز جہت چہاں بود نزدیک بعضی دست

سرم را چو خواب قیامت بود
 کنوں گر چه بیدار گردم چه سود
 ز بیم صحتناں حس کہ را بنگری
 کند تا گہ مرگ یاری گری
 زمین چمن بہ بند ز ما نغم دہد
 کہ یار د کزاں پند ما نغم دہد
 سرفرازی مرد چندان بود
 کہ گلستہ عمر خندان بود
 ۵ چو قالب تہی گرد و از جان پاک
 دریں دم کہ از شغل این کار گاہ
 ز چندان بزرگی بدر گاہ من
 بملک گر می ز نغم بار گاہ
 چو من امن عمر در خون ز نغم
 ہر ادرستہ تدبیر یاری کنید
 ۱۰ نختن و صیت دریں داوری
 کہ در قصر من اوست نشنہ باغ
 دوم آن کہ بر عزم صحرائے راق
 ہم از گوہر من فروز و چہ راغ
 در اندم کہ غلظم بصندوق لست
 چو در مہد عصمت کنم پا دراز
 کہ تا چوں بجانہ گرایم ز راہ
 ۱۵ کہ چوں من ولایت ستائے شگرف
 بفیروزی از چرخ فیروزہ فام
 ۲ بضبط خود آورد عالم تمام
 ۳ جہاں ادا از زور بازو من
 کند ہر کہ بند بہ عبرت نگاہ
 ہمہ نقد خود در ترازو من

چو گشتند شاو از نشا و حضور
 ہماں پور اسکندر اسکندر دوس
 نہادند بر خاک تارک ز دور
 ہمیں آید و خاک میداد بوس
 دل خستہ را از جگر توشہ دید
 بدان ساں کہ بر گلبن ابر بہار
 سوے برج خاک آید از برج آب
 چو ابرے کہ آید ز دریا بروں
 در آمیخت شمشاد با سر دہن
 کز ایل طوفاں بدریا رسید
 بدل تشنہ وز دیدہ دریا فشاں
 سہمے سرو از دخیل رانی شدہ
 نہالش بدریا در دل گشت خشک
 براں شاخ پتر مُردہ شبنم زدند
 در آمد بسراے شوریدہ ہوش
 ز صحرایے بارگہ راہ جست
 نشست اندراں شاہ فرخندہ عہد
 نثار افگناں می نوشتند را
 سر تو دہاے گہر شد بہاوج
 چو گشتند شاو از نشا و حضور
 ہماں پور اسکندر اسکندر دوس
 چو چشم پدر و جگر گوشہ دید
 نظر سوے او کرد و بگرست زار
 ستارہ فشاں چشمہ آفتاب
 بر آمد ز دریاے زنگار گوں
 ز سر تازہ شد سُر زاد کہن
 زہر دیدہ سیلے لہجہ ارسید
 ہمہ تشنہ شاہ دریا نشان
 چو دیدند باغے خزانے شدہ
 بیفزود و در پوست خوش چو شک
 بگریہ تیر پاش قدح نم زدند
 چو آسودہ گشتند نختے ز جوش
 جہاندار منزل بحر گاہ جست
 عماری کشاں پیشین دندمند
 ملوک از لب آب تا بارگاہ
 طبعمہاے گوشت در آمد بمیج

شتابندہ کشتی بہ سو قطار
 فروماندہ بنیندہ رہگراے
 کہ را ہے براں دُوری دیر یاز
 ہمہ کس دے از تعجب کشاد
 ۵ کہے را کہ باشد یقین رہنماے
 شگفتے کہ دار و حوالہ لغیب
 در آن لحظہ کا بہ فرخندگی
 بہر پیکرے تازہ گشت آب رنگ
 چو دیدند صحرائیں ز دور
 ۱۰ شکستہ دلاں را فرود گشت زور
 بہ گلزار آمدند باران رسید
 زہر جانے آدمی خیل خیل
 زانبوہ خلقے زہر بوم و مرز
 ہی تاخت بہر غم کشِ محنت
 ۱۵ سکندر چو بر شطِ دریا رسید
 رسیدند گردن کشان سپاہ
 کہ پیدا شد از دور دریا کنار
 بحیرت راں کارِ حیرت فزائے
 چگونہ بریں زودی آئیند باز
 مگر پاک دینان و پاک اعتقاد
 دو عالم دو گامش بود زیر پائے
 تو عیش کنی کھن بہ شد نہ عیب
 بد اں مردگاں مژدہ زندگی
 فراخی در آمد بد لہائے تنگ
 در قشای درفش سکندر ز دور
 بد لہائے لشکر در آفت و شور
 نشاطے با مید و اراں رسید
 شتابندہ شد سے دریا چو خیل
 کرانہ چو دریا در آمد بہ لرز
 طلبکار گم کردہ خویش تن
 خروش سپہ بر شریا رسید
 ہمہ آرزو مند دیدارِ شاہ

بشارت رساں را خبر جست باز
 کہ با من کہ ماند چو مانم در از
 بگفتا کہ از مردم ہم نفس
 نماند کس ہم توانی و بس
 نیوشندہ را از بگرست زان
 کہ ناید چس زندگان بکار
 نشسته من و دوستان بر گزر
 بود ہر زماں مرنے تازہ تر
 برے عزیزاں تو اں شاد و لیت
 چو این نیست بس ز لیتن ہرست
 سکندر کہ گیتی خداوند بود
 ہم صحبتاں ویر پیوند بود
 چنان تاختی گردِ عالم چو باد
 کہ یادش نبود ز پیوند وزا
 چو ہنگام رفتن فرا ز آمدش
 بدیدار خویشاں نیاز آمدش
 از اں مردہ خوش کہ دادش سر و
 ششکس ز شادی بر آید بچوش
 براں گریہ کرش دامانی بود
 من ششم ز زندگانی بود
 سرشکے کہ صفائی کند سینہ را
 بشوید دل در و دیرینہ را
 بفرمود فرماں دہ تخت گیر
 کہ در جنبش آرد چو ہی سریر
 بریں عنم لنگر ز دریا کشند
 سر بادیاں بر اثر تیا کشند
 بفرمان فرمانرواے جہاں
 رواں گشت کشتی ز جابے چناں
 پل چوب و جنبش آمد بر آب
 عجب کاب آہستہ پل در تاب
 شباروز از رفتن بے درنگ
 چو بر آب ریازد و دیدہ رنگ
 دوم روز کہ چرخ در گشت وز
 نگوں گشت خورشید گیتی فروز

شہدانش بہ تعظیم آئیں پرست
 ہما ند با ش ز شکسِ سر
 بدریا ز رنج و دبا لے کہ دید
 نیشند گاں چون صدف جملہ گوش
 دریں بود کر چرخ فیروزہ و ش
 کہ فرماں بریں گو نہ دارم غیب
 نہ ہے کا دی ہزدہ سالہ تمام
 بگو تا بہ آہنگِ راہِ دراز
 یقین گشتہ بود ارچہ از جانِ پاک
 و لے چون دلش سوے دیدار بود
 ہما نجاں سوے راہ جو یانِ خویش
 اسیرے کہ تیار چہاں خورد
 بزمندانِ روں مرگ باد و ستا
 بسے بوسہ دادند بر پاؤ دست
 بر آمد ملک تیکہ زد بر سریر
 بپرسیدی گفت حالے کہ دید
 دہن ہا چو سوراخ گوہر خموش
 سروش آمد و مژدہ داد و خوش
 کہ زودت رسا نم تمنا بجیب
 شبے در میاں کن بمنزل خرم
 زہر سوے و جنیش آید ہما ز
 کہ خاکش دو اند ہی سوے خاک
 غم جاں نہ چندا لش دشوار بود
 برسم رہ آور دی پردیش
 مکن بادش گر غم جاں خورد
 بہ از عمر صد سالہ در بوستان

حکایتِ مردے کہ عمر از ہر اے وفاے

دوستاں خواست بیوفائی نہ خواست

شنیدم یکے را ز اہلِ اُمید
 بجا ویدی عمر نوشد نوید

ہماں دیدہ کا ندیشہ درے گمست
 دلاور تو بودی دریں اوری
 نہ اندازہ دیدن مردمست
 کہ دل ادا بردینت یاوری
 ہماں بہ کہ خالی کنی جائے خویش
 زماں سیل و دریا ز اندازہ پیش
 من از تو ندیم عجب تر کے
 تو با آنکہ دیدی عجب ہا بے
 یکے دیدہ بر بند و بکشاے باز
 و گر باشدت زیں عجب تر نیاز
 بفرمان اودیدہ بر جسم نہاد
 ملک گوش برگفت ہدم نہاد
 ہماں دید چش کہ منوہست دید
 چو بکشا چشم و چپ راست دید
 بروں جست از برج چوں آفتاب
 چو دیدہ شگفتہ ہا بے بر آب
 بروں آمدہ یونے از شکم
 بدیادروں ما ہی خوردہ دم
 سوسے مونس خویش نشا فتند
 چو الیاس و خضر آگہی یافتند
 نہ قارورہ بل کان با قوت وزر
 کشیدند قارورہ را بر زبر
 دہان صدف راکشاند با
 بواجبتن و دریا نواز
 مصور خیالے در آئینہ بود
 متاع کہ در دُرج گنجینہ بود
 بر آند چو یوسف ز زندان تنگ
 چناں یوسف گشت یعقوب نگ
 نمک اربکد اخت نہ آب شور
 گرامی تنش باز ماندہ ز زور
 ہماوند در حیرت از کار او
 بزرگاں کہ دیدند ویدار او

بخاطر ہنوز این قسمت کنی
 شہ ارچہ بدل داشت بیش آقابر
 کزین گونه مخمے تماشا کنی
 ہم از عاجزی پشت را خم نکرد
 ہر اسے کہ بودست جائے ہر اس
 بدو گفت کای بر نہاں پرہ دای
 ز نیرے دل ذرہ کم نہ کرد
 بیایخ سر و شس پسیدہ گفت
 دریں پرہ دیگرچہ داری بیا
 چنیں و ششم گشت زالماعم غیب
 کہ دانستہ را بر تو نہ توان نفست
 سبک شو کہ جائے گرانیت نیست
 کت از نقدِ حستی تہی گشت حبیب
 زمانے فردوں زندگانیت نیست
 بے سہل باشد ز بالاشدن
 ز صدر روز ماندست بانی چہار
 تودانی کہ در زیر دریا شدن
 سہ شب چوں رہ رسیدن بجائے
 ہما نذا را ز اں پایخ ہولناک
 کہ ترساں بود مرد کوتاہہیں
 دلش داد گویندہ راہہیں
 بروں تانیائی نیابی اماں
 ازینجا کہ دوست اُمیدِ جہاں
 جمالِ عزیز انت روزی بود
 ہنوز ت بے دل فردزی بود
 بد ریادوں کامکاری ہنوز
 و گردل نظرارہ داری ہنوز
 چہ دیدی دو ہفتہ دوسہ گرم آب
 پس از رہ نوشتن بچدیں شتاب
 تماش نہ بینی بال تمام
 بود جانور کا یاد اندر حسام

وگرہ بشورید دریا چناں
 عجب ہیکلے دیگر از آب سرت
 گزشت از نظر کوہ دریا خرام
 کہ قافے بود ارچہ بے سنگ بود
 ۵ چو رفت آن قیامت بہ پردہ درو
 پس از ہفتہ دید پائین او
 چو یکسو گزشت آن شگفت خیال
 بشورید دریا چناں تا بدیر
 جہانے زمیں نظر شد نہاں
 ۱۰ ز جنبید گانے کہ رفتند پیش
 بہر جانبے کو گزر گاہ داشت
 بقہ دو صفہ دراں چار سو
 جہاندار با آن دل زور مند
 سلامت در افتادہ پوش رپا
 ۱۵ میاںجی دراں معرض عمر گاہ
 پنجدید در پردہ کروش سوال
 کہ رفت از کف مرد و اناعناں
 بسے زان عجب تر کہ دیدہ نخست
 تمام از پس سپج روزش تمام
 کہ در قعر دریا شش ہ تنگ بود
 قیامت شے دیگر آمد بروں
 کہ گم گشت دریا در آئین او
 شگفتی و گزشت جنبش کمال
 کہ زیر و زبر شد ز بر تا زیر
 و گزشت پیدا جہاں در جہاں
 پدیدار دیگر بقدر ریش
 شکم بر شری پشت بر ماہ داشت
 جہاں بود تیرہ از ان تیرہ رو
 فرو ماند بے طاقت و مستمند
 بہمت ہمیداشت خود را بجاکے
 چو شکل دگر دید سیمائے شاہ
 کہ چون دیدی ایں پردہ خیال

کہ اے بیو غامردم ناپاس
 جہاں ابدیدی زبر تابر زیر
 نہ گشتی ازیں گشت بیودہ سیر
 زچندیں خبہشکی دتری خرام
 کہ لطفِ خدا را نہ حق شناس
 دلِ مردم از پردہ بیرون شود
 چو قوت از شکم داری افزون شود
 ۵ دود و دام چون یافت مقدار خود
 فراموشند پس کار خود
 اگر پیل زرف ست گر گرگ شیر
 صوری کند چون شکم گشت سیر
 ہمہ جانوچوں بود عینسی
 بہفتنہ کوشد مگر آدمی
 کہ چون توشہ کم شد ملولی کند
 و گر پُرشود بوالفضولی کند
 کند ہرچہ اندیشہ روئے گم گشت
 ز مردم تبر باز ہر مردم ست
 ۱۰ سکندر کہ گفتار شاں گوش کرد
 سخنِ افرو خورد و خاموش کرد
 دگر بن بستوری رہنمائی
 زمانہ زپیکر تہی کرد جلای
 دگر بار دجنیش آمد سر و ش
 باطرافِ دریا در افتاد جوش
 سیر روز نے گشت پیدا ز دود
 کہ پچاں شد از چشمِ بنیندہ نو
 دوندہ جو برق از قوی پیکری
 نہ در خشکی ایں نوع نے در تری
 ۱۵ مثلے ز گفتار شایان نہشت
 دور و زود و شبِ فتنیاں نہشت
 ز بس طرہ کہ مد نمود اراو
 عجب باندِ میندہ در کار اراو

چو آن شعبه عنبرم ره ساز کرد
 همه آب آن کارگاه و بال
 طرف بر طرف شد کراں بکراں
 معلق زناں سوسو درشتاب
 ۵ همه بوزنه صورت و سرخ رفته
 بروں حبت ازین پرده آبگون
 نهادند روچون بشیشه پری
 کشادند با کار و ناله خود
 درایشان چو شمع کرد نظاره
 ۱۰ به پرسید کیس قوم پوشیده رست
 اشارت که از دست پامیکنند
 حدیثی که بود آشکار و نهفت
 که این طائفه مردم آبی اند
 به نیزه من موعی تورانده اند
 ۱۵ که ایشان که در آب ماهی شنند
 منم ترجمان کاندیس حساب
 جهان بازی دیگر است از کرد
 شد آئینه پیرهن از خیال
 جهانے پُر از آدمی پیکراں
 چو طفلان که بازی کنند آب
 بجز در نوح هیچ نارسته موعی
 چو لعبت که از پرده آید برون
 در آئینه صاف اسکندری
 برسم خود اندیشه اے خود
 بحیرت فرومانده یک باره
 کیانند و این قوم را نام حمیت
 چه را زست بهر چه میکنند
 چو پرسنده پرسید گوینده گفت
 که پوشیده از خرچ دولابی اند
 چو دیدند حیران فرومانده اند
 همه تا بدین جاے کمتر کشند
 بگفتار خود می کنند سوال

بدیں قطرہ آشامِ دریا کنی
 تمنائے اندیشہ خویش ہیں
 کہ زلزالِ دفعہ دریا فگند
 تہی شد ز پہلوئے بیندہ زو
 شتابندہ شد جانور فوج فوج
 سری ہچکوکہ و دہاں ہچو غار
 اجل چاشنی گیر دندانِ شاں
 پلے بستہ ہر یک بریائے زشت
 کہ دریا بہ پینائے شاں گشت گم
 چوپیلے برا فگندہ برگستاں
 نمایندہ باشتِ بیندہ گفت
 یک آسیب اگر بر تو آید ز دور
 اگر کوہ برے زند چوں بود
 کہ بے منت تو نگہبانِ ماست
 دہاں ابھر ادب کرد بند
 کہ یک یک شدند از نظر ناپید

ترا میرسد کیس تماشا کنی
 کنوں باز کن دینِ پیش ہیں
 بگفت این برداشت باہنگ بلند
 بشوریدن آمد ہمہ آب شور
 ہ در اں جوش دریا کہ نمی شد
 نہنگانِ ہائل ہزاراں ہرا
 بلا لقمہ کام خندانِ شاں
 کہن ہایانے بہیکل شگرت
 جہانے دراز و ز سر تا بدم
 ۱۰ کشف ہر یکے گشت کو ہر دوا
 چو این از ہاشد پدید از ہفت
 کرین جاؤر کایت در حضور
 پوشیشہ ز سنگے و گرگوں بود
 شہش گفت کو راستایش شہر است
 ۱۵ سر و شس از چناں پاسخ دل سپد
 پس آنکہ درایشان خیاں تیزوید

شکنج رسن ہاگشا دند باز
 بد ریادروں رقت دریائے
 فرومی شد آن درج گنجینہ سنج
 ز جبین آن آب مہدے چناں
 سکندر مہمہ اندروں ترسناک
 شدہ زرد رخسارہ لالہ گوں
 ہی شد ز جہتی کنارہ کناں
 جوان خستہ فرخ از اوج گاہ
 سر و شش ہر سید کائے نیکخت
 خرد نام آں کسب خاک انگند
 اگر آدمی زیر دریا رود
 کجا ہوشمند اس تمتا کند
 تو ہستی بچہ گرچہ تنگ ست چاہ
 ازاں جو ہر عقل گشت ارجمند
 ہر آن جانور کہ خرد ہست پاک
 ترا با جنس عقل و دانش فزائے
 جہاندار گفت ای مبارک نفس

اجل اسپر دند رشتہ در اُ
 برآمد ز دریا دلاں آتشی
 فرشتہ برا بنگم زبان گنج
 چو طفلان غازی معلق ز ناں
 چہ باشد بد ریایکے مشتی خاک
 چو زردی کہ در بھضہ باشد دل
 عجب ہائے دریا نظارہ کناں
 فرو رفت در بُرج ماہی دو ماہ
 چہ بود ت رہا کردن تاج و تخت
 کہ خود را بخود در ہلاک انگند
 بود ماہی کو لصحہ رود
 کہ جاں بر سر یک تماشا کند
 کاجل ابریش فراخ ستاہ
 کہ پیچیدہ دار و عنان از گزند
 ہر اسندہ باشد بخس از ہلاک
 بسوے خطروں و اں گشتیایے
 نہ اند خرد چوں در آید ہوس

وگر باشد آسب از روزگار
 شما جانبِ خانه گردید باز
 در آفتابی شاهِ دریا نظیر
 چو ششمِ اولِ آسودنِ اربابِ بیهوده
 همان خوشمِ نگر و فردوس بود
 ز هر دانه آبِ حیوانِ بگوش
 نه از خوردنش دل بخورن کشید
 گیاهِ دیگر متن ساز دار
 بیاورد آن شیشه بعد از آن
 چو بنشست در شیشه آبِ ننگ
 بفرمود کاه و بچ لولوی تر
 بهر چار سوشِ طناب افکنند
 پس آنکه در آن غوطه گاهِ هلاک
 که از فر فرمانده تخت گیر
 رسنِ حشمت کردند تا بوت را
 چو شیشه معلق شد اندر طناب
 از آن شیشه کوکانِ الماس بود

قضا را بیک چو من صد هنر
 من و قهرِ دریا و راه دراز
 پذیرفت دستورِ دریا ضمیر
 بر آئینِ مهدی در آمد بهمد
 موافقِ چو خبر بیس با قوس بود
 که در راهِ ظلماتِ اوش هر و
 نه معلولِ علت شد آنکو چشید
 که باطل نگردد و مزاج از بخار
 نشست اندر آن شاهِ عالی مقام
 سرِ شیشه اگر محکم چو سنگ
 به رشته در آند همچو کهر
 توکل کنانش به آب افکنند
 امانت دهندش بنزدانِ پاک
 پذیرنده را که بود ناگزیر
 بدانسان که از رشته بایست
 بر آتش نهادند همچو جباب
 رسن در کفِ خضر و الیاس بود

چو در سختی اُفتاد کار شما
 بمن داد غیب اختیار شما
 میندیش ازین پس رویے زین
 که دادت قضا دستگاه شکر
 درین پرده کاندیش کاست
 دروں و که نیردان گمداست
 منت همه و ایندوت همنامے
 که بنماید و بازت آرد بجایے
 قضا را به تسلیم و مساز کن
 بسین هر چه توانی و باز کن
 هماندار کاں محرم راز یا
 در چاره بر خوشیستن باز یافت
 چو شد چشمه صبح رخسار شرق
 در آن چشمه شد کشتی ماه غرق
 در امیخت یک پل بدریای نور
 که در جنبش کشتی آید درنگ
 بفروشد فرمانده روم و زنگ
 فروشد سرباد بانها بخواب
 بر و رخت از دل شمای که دشت
 نکلند هر سوے لنگر در آب
 وصیت نمود انچه ناپار بود
 سکندر بر آهنگ کارے که دشت
 ز راه سلامت چو کیسو فکند
 بدستور دانا که بر کار بود
 ز بهر سلامت بتا بید رویے
 که مارا هو سحای ناسود مند
 بکام نهنگان نهم پایے خویش
 مرا تا لبدر روز بنیند راه
 شناسم حق مردم حق شناس
 با مید جان بخش گیتی پناه
 گر ایم بروں نیں به پر هراس

نجست از فلاطون بلیناس را

چو دادند قفلِ دِعارِ اکلید

در اں عاجز می‌نوسِ سیکس

شبانگه که برق برهن کند ماه

رواں گشت پروین ز چرخِ امیر

سکندرِ خجالتِ گیسو بندگی

که در گوشتِ خلوتش ناگهان

جوانی بگردارِ سر و بلند

فرشته ولیکن به شکل آدمی

جماله که توان نظر کرد دور

برقِ تازی کرد شمسِ اسلام

بدو گفت کایِ سرِ لبِ نور پاک

فرشته که گویند مانا توئی

و اگر مردی چونِ رول آدمی

سرِ بَشِ حجتِ سخن در گرفت

بگفتا که گر پرسی از من صواب

می‌طی که نشانت کسِ غیبه

پناهنده شد خضر و الیاس

کلیدِ درِ چاره آمد پدید

فرومانده را گشت یاری رسا

پوشید گیتی حشرِ سیاه

چو بیخ در دستِ فروت پیر

به نزدیکِ مرگ از غمِ زندگی

سر دشتی پدیدار گشت از نهان

رخِ فرخ و سپیک را چمن بند

نه مردم می صورتِ مردمی

زیسمای پاکش همیرِ نیت نور

شش ادا پس بجز تمام

تنت و رز آلاش آب و خاک

که مردم نه باشد بدین نیکوئی

که مردم نه دیدت که چو آدمی

زرا از نهان پرده را بر گرفت

سر دشتِ نیرِ داں مکل بر آب

جبین مرا بست یک قطره حوض

شد او نیز و دیباچه شاه برد
 ملک اده را زان گمراهی هوا
 بهان اولین عیش بر کار بود
 و زان سوچ و دار لے دریا نور
 سوائے دیگر تازہ پر دختند
 شد او نیز و نامه کہ با خویش دشت
 ضمیرے کہ نو میدیش بود یار
 چو زان بشیر راہ پیمود گشت
 بکنجد در چارہ چارہ ساز
 بجائے رسیدند لرزاں چو بید
 ہمہ سرخ رویاں شدہ ز رور و
 بود آدمی گرچہ نختہ لیس
 پس از مردن آنکس علم بر فراخت
 چو ہر کس رآں حال بیچارگی
 کسانے کز انیز دختہ اشتند
 جہاندار گرچہ جہاں شاہ بود
 خدا را بدرمانگی یاد کرد
 نمودار دریا بہ گوہر سپرد
 جہاں بر طرب فردہ تازہ داد
 از ان بشیر کا و لیں بار بود
 سہ سال دیگر عبہ آب کرد
 عقابے و گرد رہو اتا خستند
 پذیرندہ نامہ را پیش دشت
 قوی دل شد از سجت امیدوار
 ز نامہ کشی قاصد آسودہ گشت
 کہ نتواں پیامے فرستاد باز
 کہ باز آمدن انباشد امید
 بہر موجب از جان تن دست شو
 محال ست کرجاں تواں گشت سیر
 کہ او قیمت زندگانی شناخت
 بحیرت فردماند کیبارگی
 نیایش کماں دست برداشتند
 ولیکن ز خاصان در گاہ بود
 حصار دعا امین آباد کرد

کہ جز زود عاگرچہ یاری رست مرا نامہ دلبر من بس ست
 سوا کے کہ لیلیٰ فرستادہ بود ز بہر چنین دُرشش آمادہ بود
 طلب کرد و بر سینہ خویش سود شفا بیشتر یافت چوں پیش سود
 بہر نامہ گز یار گوید سخن فسون حیات ست و تعویذ تن

رسیدن سکندر نقطہ گاہ محیط و خود را در شیشہ
 کردن بتوکل و باموکل آب و غور و دریا فرو شدن
 در زیر پرده زبده حالات و علامات آب انظار
 کردن از ابا کے گفتگی زود آمدن و سوسے غریبا

آہنگ کردن بہ پایاں رسیدن عمر او
 سرانیدہ مرغ این بوستان سریش چنین کرد باد و ستاں
 کزاں پس کہ سکندر کامیاب رواں کرد نامہ بیایے عتاب
 ۱۵ شتاباں ہمیں شد بغرم و رست شتابندہ تر ز انجہ بود از نخست
 چو شد چار سالہ رہ پیش باز بر رخ و گریست منشور راز

کدام آب دیدہ است در چوے شال دلِ ناچکونہ است پہلوئے شال
چو از مآثر احمی سوئے خانہ باز بیاراں بری ماجرے نیاز
بدرویزہ چشمِ یارانِ من تماشا کنی جوے یارانِ من
فغانِ اں حریفانِ صحبتِ گل کہ یکہ ز ماہر گرفتند دل
ہیک نامہ حسَم نکردند یاد کہ دل خوش کنم ز اں ہمایوں اُ
ہراں نامہ کز یارِ جانی بود طرب نامہ ز زندگانی بود

حکایتِ مجنوں کہ نامہ لیلی را بر رگِ جالِست و پیش بہ بست

۱۰ شنیدم کہ مجنونِ دلِ سوختہ ز بیماریِ تپ شد افزوختہ
چناں سلخ کردش فلکِ صبحِ شام کہ چون ماہ نوشتد باہ تمام
ز ہرگونہ دار و برائیتِ ند فراہش بصحتِ بیاحتِ ند
ز مہجونِ شربتِ چہ بگشت کار بہ تعویذ و افسوں را بد شمار
یکے گفت ہر تپ کز اندازہ پیش با فسون تو اں دُور کردنِ خویش
۱۵ دگر گفت تعویذ ز افسوں بہت کہ نالندہ را تندرستی بہت
چو گفتند ہر کس ز ہرگونہ پینہ سخن گفت بیمار لبِ بستہ نیز

تن از فست چوں ناشکیبا بود
 خورش گرسبوس ست حلا بود
 جد اماندگان را از و پرس سوز
 کہ چوں میرساند شبے را بروز
 مرادوری دوستانِ عزیز
 جگر خسته گرد دل آزرده نیر
 فرد مردم از حسرت و ستاں
 چوپیل از تنائے ہند و ستاں
 ہ کسانے کہ بر رے شاکِ بے پی
 میان گل لالہ خور دیم مے
 کنوں سے بستان چہ پویم فراخ
 کہ یک مرغ از ایشان نہ نیم بشاخ
 تہی گشت از آن تازہ رویاں سرا
 بیکبار گشتند غربت گراے
 نشانے نہ نیم کنوں اس نشاط
 کہ دور فلک در نوشتاں بٹا
 زمانہ نذار جب سبیں ہیچ کار
 کہ اول دھند شربت آخر خمار
 ۱۰ بزاری چراخوں نگرید رہی
 کہ از ہماں بنیدایواں تہی
 گزشتاں کہ با ہم نشستم و محبت
 کنوں رفتہ را باز جستن خطا
 بزرگان پس فتنہ شتا فتنہ
 کہ بسیار جہتند و کم یافتند
 نہ بعد از شدن باز گرد و زماں
 نہ تیرے کہ بیڑیں پرید از کماں
 کجا بودی اے مرغ فرخندہ پے
 چہ داری خبر از حریفان مے
 ۱۵ بشادی کجای گزارد گام
 سفر تا چہ جاسیت منزل کہ ام
 کجا روز راحت فروں میکند
 شب سایشِ خواب چوں میکند
 بعیش و طرب ہمنان کہ اند
 بر حیاں مے میہان کہ اند

بجھیت دوستاں سے نہ
 بدوری کوشش ارچہ بدخوشیاں
 اگر جامہ تنگ ست پارہ مکن
 فرن شاخ اگر میوہ تلخ نست نیز
 ۵ چولا بد جدائی ست از بعد رست
 ازاں تیغ بردشت این شپت خیم
 ازاں دشمنی ہا کہ درخے دوست
 رفیقہ کہ با وصل شد کاراد
 گراز آشیان مرغے افت جدا
 ۱۰ بہیں چوں بود حال آں ناصبو
 دل مردم آں گاہ تو سن بود
 چو گرد گرد گرفتار اندیشہ
 خرد حشی ار چند باشد حروں
 ۱۵ بدست اندرون چشم تلخ و ام
 گلیے کہ مویش بود سینہ گز
 پراگندگی را ایک سوے نہ
 کہ دوری خود افتد سر انجام کار
 کہ خود پارہ گردد چو گرد دکن
 خود افتد چو پیش آید شش برگ نیز
 بعد اجدار استن بہریت
 کہ پیونداں کشاید زہم
 نیار و بیک جے دیدن دوست
 مبادا پراگندہ بازار ادا
 ز نالہ کند چرخ را پر صدا
 کہ دور افتد از خانہ خویش دور
 کہ آزاد چوں سرود سوسن بود
 نزار و بجز عابری پیشہ
 ز آسیب یک نشتر آید زبوں
 نماید پس از ویر دیدن عزیز
 دہشتنہ آب حیواں بکام
 برہنہ تنان احریت و نخر

کشاد آسماں خور می راباط بدلمائے عکس در آمدن شاط
 باندازہ خوشی تن ہر کے ہی داد نقدے ہر مفلے
 ز پس دین زر ہر گوشہ نماند از جہاں هیچ بوشہ
 دریں پودہ زینگو نہ بازی بست کے کیں نہ اندچہ فارغ کے ست
 بیاساقی آں کمیائے وجود کہ بے ہمتاں اور آرد بحد
 بمنہ کہ تاشادمانی کنم ز گنج سخن ڈنشانی کنم
 بیامطر بامو بمو باز جے ز موے کمانچہ نوائے چو مے
 کہ تا چون مبتلاں رسد سازاد گوارا شود مے ز آواز اد

در قیمت دستن سلک صحبت اگر ہمہ یک شہت
 چوں این شہت باریک و تاریک درست مانہ زنجیر
 گسل ست ناگستہ ست کو ہر مرد می در خاک گم
 نگشتہ نظام عمل غنیمت تمام دشتن

گر آسایہ نشے خواہی از روزگار جمالِ عزیزاں غنیمت شمار
 دل از رے ہم صحبتاں شاگرد کن بہ نقل و بہ مجلس آباد کن

دیر آمد و نامہ را سر کشاد
 سر گنج پوشیدہ را در کشاد
 چونام سکندر در آمد بگوش
 جگر گوشہ اخون را بد بوش
 نخست از جدائی ہزاری گسیت
 خود از خراج بے گریہ زار گسیت
 پس از شادی فرودہ زندگی
 بیا راست بزم بفرخندگی
 ۵ طلب کے دنام آورانِ سپاہ
 ز آیندگان تنگ شد بارگاہ
 نشستند بفرشِ دیباچہ نہ
 چو گل تازہ کردند رخ ز آبِ رز
 صراحی در آمد بجاں پروری
 متغی بہ نیزنگ افسوں گری
 بزرگاں بہر سو چو آخست تاب
 بحر کہ ملکِ ادہ چون تہ تاب
 بہر جو بگنجینہ مے فشاند
 نشاٹ بہر سینہ مے فشاند
 ۱۰ تریزینہ چیاں ز دھبہ سوے سیل
 کہ مغلں بہ بردن نمی کرد میل
 ز بخشش جہاندار گیتی فروز
 چو داد و طب ادا تا ہفت روز
 بفرمود تا ہفت روز دیگر
 لہادی بر نہ اہل دولت بسر
 بہر مجلسے کامرانی کنند
 نشانند مطرب نشانند مال
 ۱۵ جہانے ز عشرت پر آوازہ گشت
 درخت سعادت بر آورد شاخ
 بہر جانے ز عشرت پر آوازہ گشت
 بہر جانے ز عشرت پر آوازہ گشت
 ۱۰ ق پیسینہ ۱۳۰ سن بہ ہر کے

سز کزدل و چشم چوں برق میغ
 دعائے نذرند از مادر یغ
 مگر کزد دعا ہائے اہل نیاز
 ریح مہربان تو اں دید باز
 کز اں رفتہ کش کم نشان یافتند
 غنائش بدست دعا تا فتند
 خدا عمر بخشا و عمرے چنساں
 کہ تماند از ما حوادث غناں
 کہ تاسوے خوشیاں بھرتام
 دعائے خود آریم خود و اسلام
 چونامہ بھلند آمد شتاب
 در آوختندش پیای عتاب
 شائبہ شد مرغ آموختہ
 دو دیدہ لمبعا دگہ دختہ
 ہے را کہ رفتند در پنبال
 دو ہفتہ گزشتش بہیر و بال
 بہ شکر کہ آمد شتاباں چو باد
 خورش گاہ دیرینہ را کرد یاد
 بہر حرف ز موج دریائے پُر
 بگوشتش نوشندہ میر بخت دُر
 فرو و آمد آں جا کہ خو کردہ بود
 دل تہو و معسر لبط خوردہ بود
 دو دید بنیند گاہ سوئے او
 کسانے کہ بودند رہ حجے او
 بدجوئی طعمہ دلپذیر
 گرفتند و بردند سوئے سریر
 ملکزادہ ز اں پیک راحت سناں
 ثنا گفت بر منس بکیاں
 شائے براں مرغ میمون فتاند
 بہ تعظیم بر پشت دستش نشانند
 گرامی تر شد ہشت از صد ہائے
 گے بر سرش بوسہ زد کہ پیائے
 بروانز ترہ گوہر انداز کرد
 پس از پائے او نامہ اباز کرد

فلک میں کہ چوں ادا جائے در
 تنِ ماز تلخ آبِ دریا بس
 شدہ نادرِ رخسارِ ما آئیے
 درختِ ارچہ سہریش کنڈا بجوز
 ۵ چو مار از خضر آ بجوز دی نمود
 چہ حال آدمی را درین ناخوش آب
 ز جاں ہمدراں رو شستیم دست
 عجب نیست رفتن بدریا فراز
 چوبے پردہ شد تا بدیں جا بنگاہ
 ۱۰ گر آبی ز جوئے شود رہ گرے
 دگر دودے از شعلہ بالا شدہ
 اگر تیرے از شست پرواز یافت
 گزشت آن کہ رہ باز پس د شستم
 چرا خسروے چوں من از بیم جاں
 ۱۵ کنوں ما در این اہ دور و دراز
 کسانیکہ دارند در صبح و شام

چو من گوہرے را بکام نہنگ
 دہن تلخ بل عیشِ ناز تلخ
 ہماے چو من گشت مرغابیے
 شود نیز از افرونی آب زرد
 بالابدایں آب ز رے نمود
 کزوزر و شد چشمہ آفتاب
 کہ مار ابدل جوشِ دریا شست
 عجب این تو ان گفت کا ئیم باز
 زرہ نیست گشتن از نیم راہ
 نما ند بجانا رسیدہ بجائے
 فرو ناید از ابر ہر نا شدہ
 نیار دسر از نیم رہ باز یافت
 برفت آنچه در سر موں د شستم
 بجائے رسیدہ بتابد عنان
 گر آئیم یا خود نیائیم باز
 ۲۰ بیدار ما آرزوے تمام

کتوں مودہ بہ اژدہا ہے چو من
 کہ از جامہ غوک سازد کفن
 چہ شاہم کہ بر غیر پائین آب
 ز دم خمیہ همچوں سواران آب
 شائبہ کشتی چو تیر از کماں
 ز بر آسمان نیز زیر آسمان
 زیانہائے کشتی ز موج بلند
 بابر سیہ چاک داماں فلکند
 ۵ و گرازش موج بالاشدہ
 صدف اورد قعر دریاشدہ
 معلم کریں تخت شد حرف پنج
 نیا موقت مارا بجہ حرف پنج
 جہاںیں ز گردون بیداد مند
 کہ چوں من شہی ساختہ تختہ بند
 اگر تخت جم رفت بر خاک سخت
 مرا باد پاسبندہ حال تخت
 چو فرماں نویسیم بر آب زرف
 ز باد صبا و ام خواہیم حرف
 ۱۰ و گرسکے بادشاہی ز نیم
 رقم بردر مھائے ماہی ز نیم
 محیط ہوا گیر موشش چو دود
 بابر سیہ ادا آب کبود
 ز ہمواری سطح آئینہ نگ
 از بس سوے چیں میں قناں سوزنگ
 نہ از مرغ آید گوشتے نوا
 نہ بنیم پرنڈہ در ہوا
 رواں کشتی از ماہیاں گوشگیر
 چو میش جواں پیش قصاب پیر
 ۱۵ ہر اسندہ مرد از ننگ دواں
 چو منغم نہمیاں گان عواں
 دہان نہنگان شدہ موج گیر
 چو مقرر اض آہن بقطع حیر

۱۔ سسل بہ بر بکر ناپائے آب۔ ۲۔ سسل نہ زیر آب باشد ز بر آسمان۔ ۳۔ م۔ ق۔ س۔ چو من خرد و چو من تختہ بند
 ۸۔ م۔ نہ بر باد سخت

ہر آنچہ آسمان ہر بادِ نقاب
 ز غیب آنچہ جُستہ ماست حرف
 نہاں اُشت آورد اینک بر آب
 کجاشستہ گردد بدریاے شرف
 کجا از اہل کرد ہر کشتاب
 شدیم آرزو مند خاکِ سیاہ
 ۵ نذاریم بر میلِ سرمہ ہوس
 اگر خاکِ بنیم کیے میلِ پیش
 چنانست در دیدہ تعظیمِ خاک
 کجا خاک در دیدہ ماکنوں
 چہ بازیچہ شتم بچشمِ کساں
 ۱۰ ملک بودم اول ہم خاک را
 چگونہ نگردم دریں شرمِ خرق
 بدریا فرو رفت بہ خاکِ من
 بزرگی گوہر نگرد از خرم
 کجا ابردارِ دُخیزیں گہر
 ۱۵ نہ ابر اینچیں گوہرے ساز کرد
 چنان شیش ازیں ایت از انتم
 کہ از پیلہ بر پیلِ حلِ ساسم
 کہ نہ بود ز من تا بخش ہیچ فرق
 کہ خرمہ شد گوہر پاکِ من
 کہ گم گشتہ نہ بجز در گوہرِ ہم
 کہ در گوشِ ہای رساند خبر
 کہ از آوازہ گوشِ صدف باز کرد
 کہ از پیلہ بر پیلِ حلِ ساسم

تسخنگاہ رواں کردن

سخن نخست از ره دین و داد
 بنام جهان فہم کرد یاد
 خدای کہ بر مردم چہ سر
 پدید آرد اندیشہ نیک و بد
 یکے را دہد سوز خشکی شتاب
 یکے را کند غرق در قہر آب
 کسے را کہ کرد او لہجہ ازل
 بدریا فرستادش چوں توال
 و گر خواست کس آبہ خشکی ہلاک
 زد تری خشکی ز حکمش بکار
 بہر جانبہ کاومی را پے بست
 گرایش نہ از خوشی تن ازوست
 پس آں بہ بود راہ یابندہ را
 کہ معذور دار و شتابندہ را
 چو شد گفتہ ہر چہ آں بود ناگیر
 کنوں باز گوئیم را ز ضعیسہ
 بہین خستہ دولت اسکندر وں
 کز گوشت روشن ہمہ روم وں
 دین نامہ با آرزوے تمام
 ز اقبال باد پذیرد سلام
 سلائے کہ از جاں بر آرد خرو
 گواہی دہد ز اندہ سینہ چو ش
 بدانکہ چوں پایہ نیروے بخت
 ز خشکی بدریا کشیدیم رخت
 نہ مارا خود افتاد ایں سو خرام
 کہ تقدیر برد از کف ما زمام
 تو اناکشاں می برد چوں دواں
 تو اندکہ باز ایستد نا تو اں
 بدو نیک عمر آنچہ سنجیدنیست
 چگونہ نہ بنیم کہ چوں دیدنیست

زمهر سکندر کہ پایاں نہ داشت در اں مہلکہ کس غم جان نہ داشت
 گر ہے ہر جانب اندر شتاب ہی تاخت نہ اسب چو میں برآ
 نگا در شدہ باد پائے چنایں بہست صبا باز دادہ عنایں
 چو رفتند زانگوہ بارود و جام بدریا درون بخالہ تمام
 بفرمودہ ارے تاج و سریر کہ احوال بر کاغذ آرد دبیر
 زرہ و دوری غائبان حضور نوید سلامت ساند ز دُور
 دبیر آمد و شرح مقصود کرد سرخامہ را غنبر آلود کرد
 فردرخت بر رسمِ رے کہ بود بدریا درون باجرے کہ بود

نوشتن سکندر بر سر گزشت امواج بحر و اوصاف تنہا
 صندوق الطافِ معلم و مضاحکہ ندانِ ہنگام
 و حملہ آفتِ اے ہمایاں و غلغلہ سلاسلِ آب و طب
 و یابس بنابر آباد و ویراں و باجرے مرغانِ آبی
 و شاہیانِ بحری و کلنگانِ بانی و ایں حاصلِ حاصل
 را پیلے عقابِ سوے باز ماندگان

کہ آن اده کارایش مہدست
 ہمہ سرفرازان بصد گونہ جہد
 چو شہ راز اندیشہ کارشان
 کسی اکہ دید از ترود خلاص
 ۵ گر ایندہ راستے دریائے شور
 بغاغ دلی زان ہستی سواد
 چپ رشتن خضر و الیاس ہم
 فلاطون دانندگان دگر
 مہندسین یسوی شد تختہ ساق
 ۱۰ حکیمان اناورق سنج راز
 حریفان بے درتوجہ رختن
 ندیمان موزوں فسانہ سگال
 سراں ہر یک از روم و بلخار و یک
 ترنم سریان رومی سرود
 دایہیں شادمانی و نیک اختر می
 بجنبہ کشتی از آسیب موج
 براو رنگ دولت و لیعہد ہست
 وثیقہ نمودند و بستند عہد
 دل آسود بر صدق گفتارشان
 ہمراہی خوشتن کرد خاص
 بر غبت و اں کرد ہر راہ دور
 توکل کنان پاکستی نہاد
 پس پیش اسطو بلنیاس ہم
 مجسمہ ای خاص بستہ کمر
 منجم و گریبے حسل کشاے
 ز قانون حکمت گرہ کرد باز
 طبیبان بشریت در آیین حق
 نظیرے رواں کرد ہر حسب حال
 جہانے بر آستہ چوں عروس
 بگردوں سانید آواز رود
 رواں گشت او رنگ اسکندری
 برآمد سبز و باہا با وج

سہ سال تمام انچس پر دختند
 سہ ماہش کشتی در انداختند
 چو بر غم آں شد خداوند ق
 کہ بر تخت چو بآید از تختِ علاج
 بزرگان در گاہ را پیش خواند
 ز دل از پوشیدہ بیرون فشانند
 کہ تقدیر بر ما چو این در کشاد
 چنان خوشم از مخلصانِ جہنم
 کہ از حسنِ غیبت نہ باشند دور
 نمایند چوں یاورانِ یاور ی
 کسانیکہ بماندیں داوری
 اگر سوے اخلاص راے آوند
 سہ اندر زمارا بجائے آورند
 نخست آنکہ در غیبتِ تاجور
 زائین خدمت نہ بچیند سر
 کنند آنچه باشت سلامت دل
 بغوغا نکوشند چوں بے سر
 فرایندہ دارند در جان و تن
 وفائے دلی نعمتِ خوشتن
 دوم آں کہ از بودنِ بی ملال
 رہ مایہ بیند تا بست سال
 گرائیم ازیں کوچ گاہ دراز
 بہم جانبِ خانہ گردیم باز
 اگر وعدہ باشد از جائے خود
 گر آیند ہر کس بوالے خود
 چو در خانہ آیند ازیں مزد بوم
 در دے رسانند از ما بردم
 سیوم آنکہ گر ما اکی شویم ق
 بہ آب اندرون خورد ما ہی شویم
 سزد کہ مہتِ میان پیوند ما
 نہ بچیند گردن ز سر زند ما
 سپارند آستہ چوئل دس
 سر بریکند ربا سکندر دس

پنجہیں کتب کش نہ اند نام
 نہ شد روشنم کا دمی سچ گاہ
 ز ملاح چوں حل گشت ایس سوال
 ازیشاں یکے پیر سیدار معنہ
 ۵ کہ شاہادیں آب کائے کہست
 چو از رے دریاشینم زیر
 از اسبش کردن نیارم درنگ
 مرا با چنیں خو کہ کردم در آب
 بد ریاد روں نفس ناخو پذیر
 ۱۰ شہ از پسخ مرد گوہر فروشن
 ولی چوں قضاحی کشیدش کند
 بفرمود تا پیشوایان تخت
 چهل سالہ ترتیب راہ دراز
 ز حیوان از مردم و از گیا
 ۱۵ خبر کش بے مرغ گردوں گرے
 کر نشاں ہمہ بہ عقاب سیاہ
 فرد خواندم اسرارِ دریا تمام
 بد ریافرو رفت یک وزہ راہ
 بہ پیرانِ غواص گفتند حال
 پتر و ہندہ را پسخ دالغہ
 مرا مہیہاں گزشتہ زشت
 تو انم کہ مانم ز مانی نہ دیر
 بد ریاکہ نے ماہیم نے ہنگ
 چو بودن بحسب خطہ نیست تا
 ازین سبش چوں باشد آرام گیر
 صدف دار نختے فروشت گوش
 نصیحت نیامد بر سود مند
 ز صحر ابد ریاکشیدند رخت
 کہ باشد بدان آدمی رانیاز
 اگر شیر و مرغ ست اگر کمیہ
 سبق بردہ ز اندیشہ تیر پے
 کہ روزے شتابنہ یکا بہہ

چو حل شد بقالب فرو نختند
 بوزن انگلی ترسبکساز تر
 نشینده بیرون نمودے بحال
 ۵ بتری گئے صافی و آبدار
 پس از جو زہندی کشادند پست
 رسخای صندوق کردند ساز
 جز اسباب دیگر که در کار بود
 چو شد حبلہ اسباب کشتی تمام
 ۱۰ ز آب آزمایان دریا پڑوہ
 نخست از معلم خبر جست باز
 دریں آشنائی کہ شد عمر صرف
 چہ خواندی دریں تخت سر میخ دو
 در احکام تو جلیے این از بہت
 ۱۵ بیاخی نویسنده کار دال
 کہ این اوری کا خلیا من بہت
 درخشندہ صندوق تنگ نختند
 بلطف از دل سادہ غمت از تر
 بدانساں کہ در آپ روشن جمال
 بہ پهناسہ گز در درازی چہار
 کہ بتوان در وقتن و سر فرخت
 کشند از داخچہ مقبول است
 کہ یکماہ من بود ہر یک راز
 صد پنج کشتی رسن بار بود
 شتابندہ شد شاہ دریا خرام
 طلب کرد ہشیار ساز ہر گروہ
 کہ گوتاچہ داری دریں پودہ را
 عجائب چہ دیدی بدریائے رف
 کہ صد بار شستی و شوئی ہنوز
 کہ چندین توان زیر دریا شست
 سخن گفت با شاہ بسیار دال
 پدر بر پدر کسب و کار من ست

خیر پیر از خوش تو سن فزونی
 سکندر چو بشنید گفتارشان
 به بخشش در گنج را باز کرد
 از آن سیم و زر کرد و پیش بود
 چو شکر غنی شد ز گوشت کشتی
 بفرمود تا ساز دریا کنند
 بفرمان فرمانده روزگار
 بهر سبب تیشه زن را نشانند
 بے چوب نیابک تر ز گل
 بفرمود کا سبب کشتی کنند
 بمنز پشکاں پاشیه برداشتند
 کشیدند کشتی بدریا کنار
 اساع که بر آب اندستاد
 معند سن یونیش آگه نه بود
 چو از جیب کای قوی شد اساع
 نشسته مینا کوزان دوم
 بهر آنکه رطب و انارست نموده
 که در جوهر لیس است و رنگ بوی
 نوازش گری کرد بسیارشان
 زرافشان و خشین آغاز کرد
 تو نگردد آن کس که درویش بود
 درآمد ز زر ناخوشان انجوشی
 متاعی که باید مهیا کنند
 ارسطو و دانا درآمد بکار
 که آهین توانند گوهرشانند
 که از دے بدریا توان بست پل
 نشینده راز و بهشتی کنند
 نمودند همه از منور داشتند
 بسال کم و بیش پیش از هزار
 شتابنده کوبے ز آسیب باد
 که در درازا موس را ره نه بود
 بتار و بکسی در آمد قیاس
 که بے آتش از رنگ سازند بموم
 زباجه پرتشفتند مذموم

چو دانندگان اقیس گشت چال
 ز دنداز ضمیر خردمند خویش
 که دولت پناه جوان بخت باش
 ز فرق تو اکیل دولت بلند
 ۵ بهر کار اقبال آرد شتاب
 به رسم و رای اختیار آن بود
 بغرضی که در رای بهیاریست
 ز تو بر محیط آتشکار از دن
 نه آب رچه طوفان آتش بود
 ۱۰ اگر با تو گرد زمین تهتیم
 ازیں بس که در آب لشکر کنیم
 چه کار آید آن جان بے اعتبار
 بدین جاں که عیث فدا کرده ایم
 بزرگان که بر بنده فرماں دهند
 ۱۵ علف بهر آن یافت گاوخراس
 از آن غازی برف و فاخته بریز
 که در مغزشه محکم ست این خیال
 نفس بر فراج خداوند خویش
 به بخت جوان بر سر تخت باش
 سر دشمنانت بختیم کند
 نباشد سر انجام او جز صواب
 که اندیشه بختیار او بود
 کمر حیت کن کاسماں یار تست
 ز ما غوطه در عسدر یازدن
 بهمراهی چوئی خوش بود
 غبار تر اکیم یا خستیم
 اگر خشک جا بے ست هم ترکیم
 که بهر چنین روز نماید بکار
 چه منت بود چو دیت خود ایم
 باز از هفت دشمنان دهند
 که کار خداوند خود دشت پاس
 که در حمله کند ست در لقمه تیز

مکن آتش باد خود را مندوز
 ہر آں کار گر نیک گرد کند
 چو پر کار در جہنم بد ز جانے خویش
 تھی اں سر آں کس از رائے خویش
 ۵ سکندر یہ پانچ زباں بر کشاد
 کہ اقبال چوں گشت ہم نشین
 بسے پے نشردم بجویندگی
 سر انجام من چوں بیالیت مرد
 بڑی تو اں بادہ زیں طاس خود
 ۱۰ گرم جادو اں کردی ایزد برآ
 چو بر مرگ من بود تقدیر غیب
 چہ می بایدم رفتن کاڑاں
 چو مردم ندارد گریز از ہلاک
 نہ من بہ ز کین خسروم کز سیر
 ۱۵ اگر او دیر غار بر لبست بار
 نیایم ازیں پند بھودہ تنگ

کہ خاکی نگنجد باب اندروں
 ہمہ کس با ندان خود کند
 بروں نیارد از دائرہ پائے خویش
 کہ جوش ہوں انالید گوش
 ز دوج دہن کان گوہر کشاد
 کلید جہاں ادد و رشت من
 کہ شویم لب از چشمہ زندگی
 زمانہ بد اں آبخوردہ نہ برد
 کہ اسکندر شس حبت الیاں خورد
 نمادی لہم شمنہ آب حیات
 ز محرومی آب حیواں چہ عیب
 تماشا کنم چہ یاری تو اں
 چہ در قعر دریا چہ بر روی خاک
 بزندان غائے شد آرام گیر
 بن غار من قعر دریا شمار
 کہ از موج دریا تر نہ تنگ

چو از ربع مسکون بدخت کار
 بر آں شد که در تری آر و ستا
 در آن حال که بخت فرخنده فال
 بردن برد ازین خطه خاک بخش
 ۵ سر پرده بر شط دریا زدند
 جهان دیدگان را طلب کرد پیش
 که چون من بدیر نیوان پاک
 بگوئی زمین دست بدم پیش
 بهر کشور از بخت فیروز مند
 ۱۰ بنگان این نو آئین بساط
 نما از بساط زمین هیچ جاع
 کنونم چنان رد دل آمد بهس
 تشنیم آب اندرون چندگاه
 بیاد بخت و خوشی
 ۱۵ به نشن صدای تریں جو به
 که کند پیش نشیند و بیا
 تمنای ریش گشت آشکار
 تماشا کند قهر دریا در آب
 دلش اعداں گیر گشت خیال
 بدریای مغرب رسانید خوش
 سربار که بر شتر یا زدند
 سخن گفت ز اندازہ کاغذش
 قوی دست گشتم برین نطع خاک
 بچوگان ہمت کشیدم بجوشش
 دو نوبت زددم تیج نوبت بلند
 دل دیدہ را مان کردم نشاط
 کہ نہ سپرد شبنم من زیر پایے
 کہ در جویم از قهر دریا و بس
 کنم در عجب ای دریا کجاہ
 طلسم بکمت بر آراستن
 مشتاقان بختین بیک
 بیاں بین از جام کیمی منش

انجمن ساختن سکندرباد و ستان کوبه خویش و ازان
 انجم مسعود را ستمونی دریا کردن و بشمردن ایشان
 حنیض و مهبوط درجات آبی و در حبت آن اثر تلبد
 کوشیدن و استقامت نمودن بر نقل و حرکت خویش
 و بطلع سعد اهل افلاک منزل خاکی تمام کردن و
 دخانه سلطان حوت تحت الشعاع شام خویش
 سیر السیر گردانیدن و فرود رفتن آن آفتاب آفاق
 در دریای مغرب نزدیک شام

چنین است که از خطراتان

در آورده گردن کشان شکست

بشمیر گرفت عالم تمام

نگارنده لوح این دستاں

۱۵ که چون فتح اسکندریه است

بغیر ذری آفاق را کرد رام

چو در کار بنفش نمی رے را میا بجی مکن چشم بدگوے را
 بسا چشم سر کو به نقصان نور کم و بیش بیند ز نزدیک و دور
 اگر دیده چند دست بنفش پذیر نه بیند فزوں از دو پرتاب تیر
 نهے دل که از آسمان تازیں بیک لحظه بسند همان و همین
 ۵ بسر مه تو ان نو چشم از مود چو دل کو باشد ز سر مه چه سود
 به بینائی دل نگر کز سر و غ نگوید بهنگام دیدن دروغ

حکایت بصیرت کوراں کہ اعمی صفت کو کر کند

۱۰ شنیدم کہ کوری دوسہ بے لیل نمودند رغبت بدیدارِ پیل
 چو گشتند بر تکلیش دست ساعے ز دندان و خرطوم تادست و پا
 کسے کو گرایش بخرطوم کرد شگفت از دہائیش معلوم کرد
 دگر کو ز دندان نشانی کشید خیالش بختک استخوانی کشید
 ستوں خواند ساینده پاؤ دست شکم سائی بر بے ستونش بست
 ۱۵ چو بردا در افتاد گفت ارشاد نبرد بر غلط سکہ کارشاد
 دروغ کہ بینائی دل نمود بتحقق چون دیده شد راست بود

مبین آگینه که لعل و سیاہ
 کہ ز رخس حجب نیست در عرصہ گاہ
 اگر لعل سُرخ ست و یا قوت زرد
 نہ شاں اگرانی ہماں گو نہ کرد
 ہماں بد براں بد نمائے کہ ہست
 کہ آں نیز نیکو ست جائے کہ ہست
 سیاہ رکز کفچہ شذر ہر سنج
 ز رنجتہ ہم بخشہ از دیگر گنج
 ہماں ز ہر کو دشمن جہاں بود
 بسا در دہار کہ در ماں بود
 ہراں خار کو شتر پائے تست
 نوالہ پر صحنِ حلوائے تست
 چون شتر کند سُرخ چرم سپید
 ز بانش نصیحت ساند نوید
 خسے کافت چشم گیتی ناست
 فرو زندہ دیدہ چار پاست
 و گرد تو نقشے نہ نیکی نہ لبست
 خیالِ گرگوں در و نیز ہست
 ۱۰ گلابی کز در دِ شد حرام
 بود مایہ در دِ سرور ز کام
 شکر کو حلاوت بجاں آورد
 چو در تپِ خوزندش زیاں آورد
 چراغی کہ او خانہ روشن کند
 برخت و قند کاہِ دشمن کند
 ولی مرد باید کہ در خوب بشت
 تماشائے آئینہ بنید بخش
 تو این شنو ہی کت خرد کمیت
 کہ ز رنج و زرنزد طفلان کمیت
 ۱۵ شناسندگانے کہ در عالم اند
 ہمہ جاے بے نقش بینی کم اند
 بہر کوچکای کہ منہ ل کنند
 تماشاہ بنیائی دل کنند

چو بہرست مہماں شوی روزہ دہا
 بہر ہیز چوں حسن امی باغ
 تراورد سر گیردا ورا خمار
 تو حسرت خوری میوہ کنجک دغاغ
 جہاں ابدیندا از انسان کہ بہت
 ز بہر دوستہ قلب مرد آزمائے
 ہماں بختگی بس بود سود مرد
 مخور غم کہ سود از زیان ست بیش
 کہ جز با سفر تجربت یارست
 کہ جہنیش آرام کرد خستیا
 کز اندیشہ بر چرخ ساینڈ پائے
 نشستہ تاشائے عالم کنند
 ہمہ سوئے معنی نظیر دوس
 طرازے ست از کار گاہ کمال
 باندیشہ رہر چہ بینی نکوست
 جدا گانہ در ہر یکے کیماست
 نہ زو سنگ رخا صیت کمرست
 عیار وے از سنگ خار اکند
 ۵ فزوں گردد ارچہ از سفر و دہر
 بجاں کنڈن ار دست تو گشت ریش
 ولیک ایں گماں ہم زہنجا رست
 نہ ایں مایہ کم داشت آن بختیار
 بسا گوشہ گیران ثابت نمائے
 ۱۰ چو سہر در گریبان دل حسن کنند
 اگر ساکنی ورد و می پیش و پس
 ہراں پیکری کاویت در خیال
 اگر جملہ مغرست اگر جملہ پوست
 برے زمیں ہر چہ پنگ و گیاہت
 ۱۵ زرا از سنگ اگر چہ مکر تم ترست
 زے را کہ نرغ اشکار اکند

بہر سو کہ روشن کند راہ را
 کمر بستہ ام خدمتِ شاہ را
 بدانِ عہدہ چون شاہ و مسازت
 سبک دست او بوسہ دہ باز
 از اں پس کہ گاہ داناز کوہ
 رسیدے سے شاہ دریا شکوہ
 بسے مکتہ و پند دانش فزائے
 فرو گفتمے و باز گشتے بجائے
 ہ چو شد وقت کا یہ خلل در اساس
 نہ دانندہ ماند نہ دانائشاس
 بیاساتی آن سلسبیل حیات
 کہ شوید ہمہ تیر گھیا از ذات
 بدہ تاچہ منزل سخن کم کشد
 ز آلالش خاک پاک کم کشد
 بیا مطربان علم باریک
 کہ روشن کند جان باریک
 فرو گوے ز اں گوئے سوزان تر
 کہ دستار عالم رہاید ز سر
 ۱۰ در تجرئہ کار عالم برپم و کامیاب شدن از چاشنی
 ز ہر نبات و روشن کردن قالیق انوار نجوم آسمان و
 زین و فرق کردن یا حین از تراب و از عین عبرت
 ۱۱ بدریا و وزر و نگرستین و در ماہیت بحر و حوت
 تعمق نمودن

ولی چون شہمی کشد زین مٹاک

نہ زیبا بود ز در و رشتند لال

پذیر فتم از سبختِ الای شاه

بشر طکیہ دارے خدمت پذیر

۵ گر آیم کند جانم از لطف شاد

ہمک گفت بار ارضائے تو بس

مگر یک نفس کس بر آوردنی ست

چون ربع مسکوں گرفتہ زبور

حکیمانِ انا و غمیں ہاں

۱۰ تو ہم چوں بزرگی دینِ داوی

بخندید از اں گفت انا چو برق

چو کیرہ فگندی بد ریادرم

دو بارہ بنیاد کوئے بچاہ

ولی من چو زین خانہ کردم کنار

۱۵ بجائے کہ شد با بزرگانِ ہر

گر آسودہ چوں مے لوشناک

رضا و آدم این بندگی را بجاں

چو خورشید گوئم بر آرد ز خاک

کشیدن سراز طاعتِ مقبلان

کہ بوسم در دولتش گاہ گاہ

نہ باشد در اں خدمتِ سخت گیر

دگر نیز نایم نیار و بہ یاد

بیاؤ برو۔ بزنیارم نفس

ترانیز گفتار من کردنی ست

کنوں شور دارم بد ریائے شور

بسے ہمنانِ من اندازاں

ز تو نیز من خواہم این باوری

گفتا مکن غرقہ را باز عنق

مدہ یاد از اں آشنا دیگرم

چو بنیاد ریافتہ نیست راہ

چہ مرگم بد ریای چہ در کوہسار

بد ریادروں باک کرد چہ بہر

بد ریادروں پاک کرد چہ باک

کہ آیم بد نبالِ شاہِ جہاں

۱۰۔ لے لے ماکار زو مند تست
 انیس سو کہ ماکراں آمیدیم
 چو دیدیم گوہر نہ جائے نشست
 وراہنگ سوے تو ہر دم کنیم
 ۵۔ خود آموز گاری کہ در برج نور
 خرد مند چون خواہش شاہ دید
 ۱۱۔ ق۔ کہ لے شاہ بخت بادا خفت
 دلت بخر بخر خندہ مالی مبا
 کجاچوں تو شاہی بود در قیاس
 ۱۰۔ نہ من ان شدم از جہاں گشت گیر
 کسے کو دہدا و طلعت بکوبہ
 ۱۱۔ ق۔ ہست بچوں ہر اسدگاں
 نر نجم من ارعالے پر خست
 مزاج سگاں را انگیسہ بند نغز
 ۱۵۔ چو گوہر نہ بر آدمی بود
 من اینجا بدال کردہ بودم پناہ
 بدیں آرزو کے کند پنبہ مست
 طلبگار گوہر بجاں آدمیم
 کہ آساں تو اں اوریدن بہت
 ترا وقت آسودہ در جسم کنیم
 عطار دینا شد ز خورشید دود
 ز خواہندہ دوری نہ از راہ دود
 ق۔ کہ لے شاہ بخت بادا خفت
 جہاں هیچ گاہ از تو خالی مبا
 کہ دانا تو اں گفت انا شناس
 کہ تنہا زیزداں شوم تو شہ گیر
 بصر از دادن نیاید ستوہ
 ۱۱۔ ق۔ گریز من از نا شناسدگاں
 مگر زان خرے کا دم پیکرست
 کہ نزدیک شاں استخوان بزمغز
 ہماں سنگے از آدمی بہ بود
 کہ دیگر نہ اینم بخورشید دانا

بدانندگی داد مورش جواب
 اگر تختِ الا قدم بجای تست
 که امی ذرہ را برده بر آفتاب
 مرا بجای بردست والاے تست
 سزدگر کنی خود بدانش سخا
 رعیت که بردادگر بار دوست
 ۵ زخندین نصیحت که راندم نفس
 برانگونه کن هر چکار ت بود
 که ایند جهان چو پست سپرد
 چنان این ما ز خدا شرم دار
 سکندر چو شنید گفتا پیر
 ۱۰ بے آفرین کرد و بوسید دست
 ق زلزله که دادی بهمان خویش
 کنو چو تو او اشتن دل صبور
 نواله نه باسیت دادن بکام
 شاید بمخواره دادن شراب
 ۱۵ جگر تشنه را که دریا کشست
 زینداں خوداں سرمه ز نمی شتم
 که خاشاک مار انیاری بچشم
 که از دلی کس نه کایست خورد
 که فردا غانی از دوشه مسار
 رقم کرد یک یکت لوح ضمیر
 پس آنکه بدو گفت کایست
 دل جانیش کردی گرد کان خویش
 که از دولت چو تو مانیم دور
 چو دادی کنوں سیر گرداں کام
 چو دادش پرده که گرد و خراب
 چو قطره دهی شعله آتشست
 که خاشاک مار انیاری بچشم

چو شد جزہ را چشم بہت بخواب
 چو شاہیں بعید بلخ زد پر سے
 پیچ از ستم دست بیچارگان
 بروں کن زپائے کسے خار خویش
 حذر کن ز تیرے کہ آں بد زنی
 گرازاہنیں قلعہ ارمی پناہ
 شکش کہ دستے برآرد بشو ر
 ملک از حزنے کہ زیبا بود
 چو ہر جار سداحت از سوسے او
 چو زینگو نہ در سینہ یافت جاے
 نماند در ملک و دولت دراز
 بموش کن از کلاخان شتاب
 نہ او سیر گرد نہ زود گیر سے
 ستم کن دلی ہر ستم گارگان
 کہ تو اذت گنغن آزار خویش
 بغیرے کشائی و بر خود زنی
 مباش امین از نادک داد خواہ
 غناں بگجلہ آسمان ابرو
 نکو تر دعاے رعایا بود
 ہمہ خلق گرد دعا گویے او
 شود تاج شاہی برودیر پاے
 مگر زور مندان عاجز نواز

حکایت مورے کہ از سلیمان دستگاہ یافتہ

شنیدم کہ رونے سلیمان گشت
 فرس تانہد بر سر مور پاے
 برآورد آں بے زباں است
 بہریش برآں خورده شد خورده بند
 سوارہ بسور اخ مورے گزشت
 فرود آمد و بر گرفت زجاے
 شد از رخس و بر تخت شائست
 کہ چوں بینی اس تخت گاہ بلند

چو ہر جارسد کار ہنجا را و
 گراو بد کند بگناہاں بد کنند
 پس آں بہ کہ فرماندہ از جہد خود
 بہ قانون بد بد شود حال دہر
 ۵ چو در قالب کثر گزارند سیم
 شناسندہ باید خد او نہ تاج
 ہمیں گرستم خیردت غرہ بیش
 چو کردی درخت از پئے میوہ پست
 یکے را از اں کردیزداں بلند
 ۱۰ چو او خود کند کار دشمن بے
 اگر باغبان تشبہ دار چو برق
 ملک بہ کہ باشد نیاز و نیاز
 سراں حملہ درجائے عالی برند
 چو بر پیل نہ توانی آورد زور
 ۱۵ نہ مردی بود نقب خانہ کناں
 چو شیر از توانائی آید و
 جہاں پر شود لا بد از کار او
 وے نیکی آرد یکے صد کنند
 کند خجے خوش زیو عہد خود
 کہ آئین شاہ است دستور شہر
 نمودار پیکر خنجر و سلیم
 کہ تاراج را نام نہند خراج
 کہ نہتواں برہ خور دچوں مردیش
 جز آں میوہ دیگر نیاید بدست
 کہ باشند از و دیگر اں بے گزند
 زبیداد دشمن چہ نہ مالک کسے
 از اں باغبان تا بر زن چہ فرق
 زبردست سوز و فرد دست ساز
 خراں تا ختن در حوالی برند
 چہ باید لکہ کو فت بر پشت مور
 بہال تیمان و بیوہ زناں
 بہ پنچیر غوکاں و دسے رود

مکن کد خدا و زو سلطان فریب
 که مال او بر تو باشد حسیب
 نهاده که ماند ز خونخوارگان
 بود دست برد ستبر کارگان
 بانصاف نه سگه دادها
 ستم را بنید از بنیادها
 چه رانی ز داد و نیایدون سخن
 تو نو باش گر شد نیایدون کمن
 ۵ چه تازه کنی نوبت پیش را
 بده تازگی نوبت خویش را
 بزرگان که داد و بخش داشتند
 نبردند بر تو بگنج داشتند
 چنان نه تو این رسم پانیدگان
 که بگزاری از بهر آیدگان
 بعد خود آن نغز به کایستی
 که در عهد دیگران نیستی
 ترا باید از باغ خود بار حبت
 دو جو بر تو که کشتی حق است
 ۱۰ چنان باش کائین تو در جهان
 شود سبق تسلیم شاهنشاهان
 شمع کوشد از رسم تو مایه گیر
 بمعنی تو باشی نه او بر سریر
 چو باشد بدوران او داد و تو
 کند خلق از داد او یاد و تو
 چو حرف از تو بنید در شان او
 دعاے تو گویند نه زان او
 منه بر بدی کار بار اساس
 ۱۵ کس کو بزرگ ست کارش بزرگ
 که کس گاه نفرین گوید سپاس
 یکے مرد کش صد هزار است کا
 بهر پایه باشد شمارش بزرگ
 یکے صد بود بلکه خود صد هزار

۶- ق و تم :- بردار ره و شستند - ایضا - تم :- نکردند - ۹- ق و لم :- میوه حبت

۹- س :- ترا باید از بهر خود و نه کشت - ایضا - س :- برشت

کہ کس نانش از رستماں کم زند
 خوردنش از دیدہ خویش آب
 لے صبح صادق شد آفاق گیر
 بد لہانہ مہر بیگانگی
 بزور ارغماش ماری بزور
 چرا دعویٰ پور دستاں کنی
 کجک نہ بہ پیشانی کز دماں
 کہ تادریا بد دولت گزند
 ز خود بایدش گریہ و نہ رخس
 بندیش و تماش آگاہ دہ
 کہ در زیر دستاں نیار شکست
 بزدان آہن کنش ریز ریز
 بیرختیش را با گشت گرم
 فغاں نے زشت زشت زینت
 شباں کو بگزن نہ برگرتیر
 دیت بر سر پادشاہاں بود

شہ آں بہ کہ از راستی دم زند
 چو دریائے جوشندہ گرد مراب
 دم صبح کاذب بود و میر
 اگر سکہ قلب شد حنائگی
 ۵ ز بہر زبردست باشد عنبر
 چو این فتنہ بازیر دستاں کنی
 بہر پایہ دہ رستماں اتواں
 مکن جز ترادہ بشغل احبند
 چو خس ادر افکند در دیدہ کس
 ۱۰ چو کردی کس را بخود راہ دہ
 کس کن زبردست بزیر دست
 اگر رنگ بر سینہ دارد ستیز
 و آہن کندنگ اپست و نرم
 عواں چن رشہ عامل بر زینت
 ۱۵ چو سگ در گشت بزغالہ گیر
 چو خون نیز خلق از سپاہاں بود

اگر سایہ ہاں سایہ نہ دے
 چرا زیر دست نشیند کے
 از ان خمیہ پارہ گسل طنب
 کہ بود پنہ زابر و از آفتاب
 گرامر و زموئے زایوان تست
 بحشر حسابش ز دیوان تست
 چو از شرق تا غرب فرماں ترست
 بہ ہیں عہد خند حیواں ترست
 نہ از ہوشمندی ست فزانہ را
 میاخی شدن نزل بیگانہ را
 چو مرد آید از بار یک تن بوں
 ز بار جہانے کے آید ہر دوں
 پس آں بہ کہ در کبر برداشتن
 بواجب بود بار برداشتن
 گرامر و زنہ بود ز فردا ہر اس
 چہ نیکو تراد دولت بتقیاس
 چہ آزاد مرغی کہ از بیش و کم
 خوردہ ندارد دبحر یک شکم
 شنیدم ہمہ جا نور کریمی ست
 بہ پرش نہ در عہد چوں آدمی ست
 دو دوا م کافروں و کم می دوند
 ہمزدوری یک شکم می دوند
 نذار و جب ز آدمی اس شمار
 کہ یک تن دہ طعم صد ہزار
 اگر گرم خیر نیست و گر خفت خیر
 کس از نیم نانے ندارد گریز
 چو شاہی کہے ابدوران خویش
 محسپاں شکم خالی از نان خویش
 بکن شکر آں اکہ در روزگار
 تو لقمہ دہی و جہاں لقمہ خوار
 بواجب چناں دہ قرا حشمت
 کہ افزوں دہی ز بچہ گفتن کم
 کسے را کہ دولت دہد پایہ
 بہ از راستی نیست پیرایہ

چہ خسی دریں خانہ رفتہ سنج
 نہ ہے دزد کرتیغ جاری زیلا
 توان نقب ہر خانہ دیدن بے
 ازاں دزدایں خانہ منظوریت
 ۵ کسے کز خرد ہست بنیائے کار
 تو گریابی این سنیش اندر نہاں
 نیفتی چو طفلان دریں کمنہ دیگ
 زیں ہر چہ ری بدان دل نہی
 بلکہ این قدر ضبط باید نہاں
 ۱۰ چو یک خانہ را کس نداند شمار
 جانگیری ارجہاں خواریت
 جانگیر چوں جہاں ار نیست
 ہمیں فرق شد درد و صاحب کلاہ
 نہ آساں ست بر تخت رہ دشمن
 ۱۵ نژادہ ارجہاں نعمت پیالے بود
 چو خورد از نزرگان نذر داماں
 کہ دزد آشکارا فرستد بہر گنج
 سیر شدہ و شہر با پاسباں
 ولی نقب زن اینہا بیند کسے
 کہ در چشم خلق از خرد و نور نیست
 نہانی ہمیں بیندش آشکار
 و گردل نہ بندی بکار جہاں
 کہ ماند از پس مردماں مردہ بگ
 نہ ہر روز نتختہ تمہنزل نہی
 کہ آگہ بوی زدو چو کار آگہاں
 چہ باید زدن خبہر بہر دیار
 ولی پادشاہی جہانداریت
 کماں کش مخوان چوں کماں نیست
 کہ ایں پہلواں ست آں بادشاہ
 جہاں ابیک تن نگہداشتن
 بہ از اینی نعمتے کے بود
 رعیت تہاں ست و سلطان تہاں

رہی پیش گیر از خرد پیش از اس
 چو جان نیست با جانستان ز مند
 چو یکدم ہمہ باد و دھماکمست
 بساغرۂ کرمردن این نشست
 ۵ اگر تاجداری و گرسر سراز
 کہ یک صدمہ زیں باغ نیلوفری
 چو دانی کہ حرب فلک کے دنیست
 جہاں خور غم زندگانی مخور
 نشاید بدیں ملک خرسند بود
 ۱۰ چہ نازی بدان تخت شاہمنشی
 چو ہست آدمی را گزرد در معاک
 مگرد و گردونت از یاد برد
 شنیدستے آخر کہ ہر اسم گور
 نحو اندی کہ کیخسرو تاجدار
 ۱۵ بکاؤس کو بر فلک شد بسیں
 بضحاک میں تاجہرماں رسید
 کہ دریابی آزادی خوش از اس
 ازیں شور و غوغا بے ہیودہ چہ
 چرا این ہمہ باد از اس یکدمست
 کہ تاجش ہم زنی دیدہ بست
 بتاج و سرخوش چندین مناز
 رہاید سرو تاج سر بر سری
 کلہ کرشمہ چوں قفا خوردنیست
 فریب جہاں تا توانی مخور
 بہ میں تاجو تو در جہاں چند بود
 کہ از تاجو رخواست ماند تہی
 چہ اسکندر و چہ یکے مشہ فلک
 کہ تحت سلیمان چہاں باد برد
 بدنبالہ گور شد چوں بگور
 چہاں رفت در غار بی یار غار
 فلک ہیں کز آنجاش زہر زیں
 کہ از کام ماراں بکرمایں رسید

ترا توشہ داں پُر ز حلوئے تر
 نظر کن بہ بے توشہ راہ بر
 چو گنجینہ صد ولایت تراست
 ہنوز تُو دیدن ز بہرِ حرِ راست
 نہ رنجی کہ بر سینہ بار آیدت
 باندازہ کن کہ کار آیدت
 کسے رنج در حاصِلے چوں برد
 کہ از رنج او دیگرے بر خورد
 ہ خوش آں کیں رُقِ راضیٰ داویج
 کہ نگزاشت از بہرِ بیگانہ بیج
 جہاں چن خالیست آئینہ لبست
 کہ بنماید امانیاید بست
 اگر بادشاہِ عالم گرفت ق
 و گر بے نوا بہرہ کم گرفت
 چو از بہرِ نر ابر و دند ساز
 جہاں دیدہ نادیدہ گشتند باز
 یکے خورد در خواب نان و کباب
 یکے رانیاد خود از فاقہ خواب
 ۱۰ چو طبع از دُر دں راحت افزا بود
 شب ہر دورا فاقہ بحرِ جا بود
 چو در خواب ساغر خورد بادہ خوا
 اگر مستی نیست باشد خمار
 متاعِ جہان ست بادِ رواں
 گرہ برزدن بادِ چوں تو اں

حکایت مستے کہ از انبان پشت با وصل کرد

و بیاد داد

شنیدم یکے راز اہلِ شست کہ با بے ز زندان نوشندہ جست

بجاں ایں مثل زندگانی دہست
 چو فیروزیت یابد اندر مصاف
 بجاں بخشی از جہاں ستانی بہست
 بکن گردِ خرگاہِ دلہا طواف
 بر آرازہ لطف گردِ ہمہ
 بہ تیمارِ خدمت گراں کن یسج
 ۵ اگر مردِ بیدار پروردنی ست
 سپہدار باید چن را فدِ تخت
 کہ بے برگ برکنده باشد خست
 شمع کوند اند سپہ پروری
 فرو افتد از پایہ سوری
 ز لشکر بود زورِ شاہنشہاں
 کہ یک تن بہ تہمانہ گیر دجاں
 مشوخت گیر از حدِ دادادہ
 کہ گردد عن لہام تو آزادہ
 ۱۰ بزدی کند خدمت بندہ وار
 ولہ را یگانہاں ہد وقت کار
 شنیدم کہ از کار پرداختن
 کم آرام دارو شہ زناختن
 چو لشکر ز فرمان شہ یافت زور
 رود گر چہ کسیر سورخ مور
 ۱۵ ترا باد پایاں ز اندازہ بیش
 نہ زیباست تکلیف بالایطاق
 فے ایندانی کہ در تفنق
 کہ خاک ست فرزند آدم نہ باد
 ترا بارگاہِ بریشم طناب
 بنیدیش از اں لاشہ پشت ریش
 خبر نہ از اں سورش آفتاب

حکیم آن سخن رانہ برہرزہ گفت
 اگر شمشیر خنجر خراب
 و گر سنگ نگو پاسبانی کند
 بہرزم آن کہ مست ست ہیشا رکن
 دلیراں بوند اچسہ انداز ہیش
 چو خواہی کہ کم گردی اندیشمند
 چو پیش آید اندیشہ کارزار
 بہ پرتاب اری رسد زخم تیر
 بد انسان شو از کینہ در کینہ خواہ
 بمشت اندوختن تیغ راجے کن
 زائینہ رائے بینی جمال
 مکش ہرز رائے کہ بجنہ زند
 ورت دل نیرداں بود زورمند
 توکل ز پیش ست لشکر ز پس
 علم خسرواں را اگر از پس بود
 چو قادر شدی چہرہ را ریزخوں
 بد تیغ را بر سیاست زباں

کہ شد غنہ بیدار چوں شاہ نخت
 بیک گوشمالش بر آورد ز خواب
 شکم پر کنش تا شبانی کند
 طرب با سر لیغان بیدار کن
 مکن دوردانندگان از خویش
 ز اندیشہ زیر کاں گیر سپند
 یز کھلے اندیشہ پیش دار
 بود تیر اندیشہ آفاق گیر
 کہ نے تیغ رنجہ شود نے سپاہ
 لے رای را کار فرماے کن
 در آئینہ تیغ بنود خیال
 کہ پیل حروں بر صفت خود زند
 نہ نیز محتاج رائے بلند
 فرس نیر و نیزہ بد بنال بس
 علم در پس شیر دم بس بود
 مزن دشمنہ بر بستگان نبوں
 کہ آہستہ باید بخوں مرزباں

چو شد کار فرمای مارے تو
 مئی خور کہ بخشی ز روبرگی
 باندازه خورمی کہ کارآیدت
 بخور گر بمردی عنانت کشد
 ۵ شکم را سپار آب حیوان ممیشت
 نہ دولا بی از خنیش بے سکوں
 نگر کا پنچہ دولا ب درجے رخت
 چو ہر جا کہ مردی پرستارست
 سے بایت تن بخونا بہ کن
 ۱۰ چو خواب آیدت بر سر تخت خود
 تو بیدار باش آشکار و نہاں
 مکن ہر چہ عالم خورد غم ز تو
 چو شہ از دشمن یکے صد بود
 چو بیداری دشمن از راہ خاست
 ۱۵ چناں خنپ روزے کہ خشی بے
 بخنپ بخواب جو انی محنپ
 چرامی بود کار فرمای تو
 نہ آں می کت آرد بخو بخوارگی
 پنچداں کہ فردا خمار آیدت
 رہا کن چو دل بر زیانت کشد
 ولیکن مریز آب حیوان ز پشت
 کہ بستانی و باز ریزی بروں
 کز ایں سو بر آورد ز اں سو رخت
 تو زن اپرستی نہ ہے رائے ست
 زرہ بستر تیغ حسنخواہ کن
 بیا موز بیداری از بخت خود
 کہ از پاست آباد خپد جہاں
 تو در خواب بیدار عالم ز تو
 کند خواب خوش دشمن خود بود
 تو نیز از زمانی بخشی دست
 کہ خواب پریشاں نہ بیند کے
 و گر خود توان تا توانی محنپ

کسے کو بھی جھبہ شاہاں کند
 نہ اندیشہ نیک خواہاں کند
 فریبندہ دژے بود رخنہ تجے
 کہ افیوں دہ پاسبان ابلکے
 شے کو خود از شرب می شد خراب
 از لے عمارت شود خاک آب
 زہی دوشاہنشہ روم وے
 کہ عالم دروغ - ادوغے
 ۵ بود بر تلک تکیہ ہر کہ ہست
 ستوں چوں بنقید شود خانہ پست
 کسے کہ خود آگہ نباشد دش
 چہ آگاہی از جملہ عالمش
 جہاں گر چہ خالی ست از دشمنان
 مدہ تا توانی بعشرت عنان
 ہوس بگدائی کسے را کم ست
 ہوسناک شاہی ہمہ عالم ست
 چوازمی سر خواجہ شد در سلام
 کند بندگی خیر باد از غلام
 ۱۰ چو سیل آمد و بردنہ را نہ را
 عمارت کند دیگرے خانہ را
 گویم کہ خجنانہ را بست کن
 بہ ناں پارہ معدہ خر سند کن
 کس این خود گوید شاہ جہاں
 کہ مطلق بشوزیں حلاوت ہاں
 ولیکن چناں خور گرت در خورد
 کہ توے خوری نے تراے خورد
 چو در جان نش جا سازی از دست خود
 مشو مست و بل کنش مست خود
 ۱۵ چناں بادہ خور کز زبردستیت
 بہ از ہوشیاری بود مستیت
 بود می زبردست پیر و جوان
 تو برے زبردست شوگر تو اں

بہر کار از آن کس طلب یوری
 توئی گرچہ شاہنشہ روم و زنگ
 کہ گرچہ او چو گل زندہ پیراہن بست
 در آں بزم شاہاں چہ معنی بود
 شمع کشد لایت ہمہ عالم ست
 بسا چشم پوشے کہ اندھجاں
 ہر آن نانہ کافروں بود بے اد
 مبیں خیر شہ کاں برے شہ ست
 ندان ست درویش مرد خداے
 بسلیش شہینہ برکش زدوش
 مبیں کاں کلیم ست تن پوش او
 چو دلمے کہ برداشت ماہی فروش
 ہم از دام ماہی دل این مکہ بخت
 فقیرے کہ نان از در شاہ جبت
 ہشتی بود شاہ درویش خواہ
 مدد زان گداجے در نیک بد
 از آن دیگ نوشت فراموش باد
 کہ دارد نہاں با خدا داری
 مگر تا نداری ز در دشمن نگ
 ولے بوے او از دگر گلشن بست
 کہ بولش ز مر داری دینی بود
 ز در ویش صاحب لایت کم ست
 جہانی ست در زیر موش نہاں
 چو آہو بود چہرم آہو برو
 کزد بوریائے گدائی بہ است
 کہ بہر دم پیش شہ شد بے
 کہ پوشیدہ دزدے ست شہینہ پوش
 کہ آن ام مال ست بردوش او
 ز بہر دم بے ماہی بدوش
 چو ماہی کہ برداشت آبش بخت
 بباہد ز آب خوش دست شست
 کشتی ست درویش دیکوے شاہ
 کہ از بادشاہاں بخوید مدد
 کہ تو منجوری او کند نوش باد

ز مام دادنِ فلاطون ناقه معقول از زیرِ ستِ مسمما

استوارِ عقلی و سکندر را ریاضتِ معاز و نجابت

تعلیم کردن

نخست آن پیرِ فرضِ ست بر شمعِ یار	بہاں شد گزاینہ بود بر سرِ کار
د بہر شادمانی و تمیہ ارباب	بہرہ اوں دولت کند کار
چو تیرے زند جان کہ بیش را	بہ بند توانائی خویش را
دگر خور دینِ خمی بر دینِ نطن	ز نادک رسائی بہ نادک نطن
در آن حضرت از راہِ دانندگی	کند چون گریبند گاہ بندگی
بہ نیز گیس پنج روز و خیال	کہ ناداں نہ نام او ملک مال
۱۰ نیندازد اندر سر آں باد را	کہ ز دلِ فرعون شد ادا را
نہ شاہی ست کز مادہ تا ماہی ست	در بندگی زن کہ آں شاہی ست
ز ملکِ خدا داد دل شاو کن	ز مادہ چسبہ وار دہ یاد کن
چو دادست خدا آں چہ داری ست	خدا را پرست و مشو خود پرست
چو دانی کہ ایند پرستی ست کا	نظر سے ایند پرستیاں گمار

طریقتے نما از خبر داشتن
 بخشود ی کردگارم در آر
 حکیم از چنان خواہش زیر کال
 پوزش گری گفت کائے کد خدا
 ۵ ہمہ خسرواں را بمیل ضمیر
 بگیتی تو اں بادشاہی دلس
 نگرتا چنان نسخ آئیں بود
 چو این دے تو بے گفت کس میزنی
 ترانامہ کار دانی بحیب
 ۱۰ بہ آموزیت گرسہ روز نیست
 مہاز نور اگر چہ شد بی فراغ
 چو خورشید تاب از سہاوا ہم بست
 دے مہتران اکہ میل کسے ست
 مرا ہم چو فرمان شہ بردنی ست
 ۱۵ اگر بایہ کم دارم و گر شکر
 دے رنجہ کن سے گویندہ گوش

کہ تو انہم ایں بار برداشتن
 کہ خشنود باد از تو ہم کردگار
 بروں حسبت دشمن چو تیر از کماں
 ترار است گویم بہ فرہنگ در
 سخن خوش نیاید مگر داور گیر
 کہ خشنود ی خلق خواہی دلس
 کسے کار زے دلش ایں بود
 بگفتن چہ محتاج پذیر منی
 ز تلقین اقبال و توفیق غیب
 چہ اندازہ دانش چوں منوست
 نہ از کرم شب تاب خواہد چراغ
 اگر صبح برے بخند دروست
 بہ کمتر نوازی بہانہ بے ست
 ہم بار گردن کہ آں کردنی ست
 کشم قطرہ پیش دریاے ژرف
 نکو خاص فرمے و بد را پویش

نہ آن بادشاہم من از کبر و جاہ
 کہے کو خرد را بود چو حسری
 یہ از ملک من داشت در ستیز
 نکور د کہ ز پور نہ بندد بدوش
 ۵ کہے کش گنج خرد رہ بود
 دلت کو بہر نکتہ گنج افکنے نست
 ترا چوں جہانی ست در دل نہا
 چنانی بفرہنگ خود سرشار
 نیاز تو گرفت از ماز مام
 ۱۰ بہ بین یایہ چوں اذختر بتو
 نتر کز درون چو دریاؤ میغ
 دلم را از نزل کہ بر خوان تست
 در آموزاں نکتہ زاندر زویند
 در آئین ملکم روائی دہد
 ۱۵ نہادست تاج مبارک مرا
 بہم پیش بار گراں بر سرم
 کہ تعظیم دانا ندارم نگاہ
 بہ بیند در اکلیل اسکندری
 کہ این عاریت باشد آں خانہ خیر
 بسے بہتر از زشت پیرایہ پوش
 اگر گنج زر جوید ابلہ بود
 چہ محتاج گنجینہ چوں منے نست
 کجا سر در آری بشغل جہاں
 کہ دولت مانداری نیاز
 بتو ہست را نیاز متام
 کہ محتاج باشد سکندر بتو
 ز شہ ننداری زلالے دینغ
 بدہ گرچہ ناخواندہ مہمان تست
 کہ اینجا و آں جا بود سود مند
 در انجام کارم رہائی دہد
 ہمہ بار عالم بہ تارک مرا
 بگو کیں گرانی بسر چوں برم

چہ فرمائی آشوبِ عالم مرا
 دے را کہ گشت آشنایِ نیا ز
 بے کردہ ام بنیزش این خاک را
 میں گل کہ حالی دہلے متک
 ۵ ہراں سبزہ کو خوشتر اند رہا
 کہ ام ست کو رزقِ عالم بخور
 ز دم خوردن آں کس دلشاد
 اگرچہ دشمن ہم افزوں ہم
 چوبش نہ ختم را ز گردوں نام
 ۱۰ شرا بش کم از دل فراموش باد
 سکندر کہ بادشش داوریت
 نشد سخت گیرش بجائے کہ دست
 بدو گفت کارے ز رے بلند
 ولیکن مرادِ من ایں بود و بس
 ۱۵ ز دانا نیت بھرہ پُر برم
 چو تو دشتی صحبت از مادیغ
 گراز رحمت مانیا ئی ستوہ

چہ بردل نہی عالمِ غم مرا
چہ خوانی دریں شمعِ بیگانه باز
برش نیست جز رخار و خاشاک را
کہ روزِ دگر گاہِ برگشت خشک
چو مینی خستہ باشد انجامِ کار
ازیں چند روزہ بقا دم نخورد
وہن خالی و سینہ پُر باد ماند
ولیکن چو دریاست غمِ خورم
بدیں سختگی چو شوم باز خام
مرا تلخ شد شاہ را نوش باد
خبر داشت کانیچہ او برون داشت
زبان نرم کرد از شمارے کہ داشت
توقع ہمیں باشد از ہوشمند
کہ بچند باتو بر آرم نفس
ز دریا صدف و ز صدفِ در برم
تواضع ز تو نیست ما را درینغ
کنون بچہ ماؤد امانِ کواہ

شب از خانه بیرون نرفته هستی
 نه شب دیز را روز را روزگار میست
 ز پر داز کاهل شد این مرغ پیر
 بود شیرک نے کبوتر بود
 ۵ چو بیدست پانصد تن دیر پائے
 بین مارکز کوشش آید برنج
 نہ فرداژ دہا باشند آں کز نور د
 ہماں کرم کز گشتخامی خرد
 مرا گاہ آنست ازیں جو ببار
 ۱۰ نہ غولم کہ از شوخی و چشم باز
 پشیمانم از ہر چیزیں پیش رفت
 کنونم کہ ہنگام غداوری مست
 بکار جہاں چاہے چندان خوشست
 حواصل مگر حبلہ کام و حکم
 ۱۵ چو بیکار شد معدہ ز آشام و خورد
 بہنجار باید دو تن لقمہ گیر
 چو مشکم ولایت بکا فور داد
 کسے کور و دوزد شد یا عس
 نہ شب کور راہ شب کاریست
 از اں گشت چوں شیرک گشت گیر
 کہ پزندہ خوانی دے پر بود
 چہ ہیودہ خود را نیم دست پائے
 بہ بیدست و پائی دود سو گنج
 کشد دست پاچوں شود سال خورد
 ز بسیاری دست و پائی خرد
 کہ در خود کشم دست پاچو مار
 کنم دست پا بر ہر آبے دراز
 کہ کلمے نہ ہر واجب خویش رفت
 ہماں پشیہ گیرم نہ از دادوریست
 کہ از لذت عیش دندان خوشست
 کہ بے رنج دندان کنم غلتم
 چہ باید ہوسحاے ہیودہ کرد
 یکے خورد و خورد دود گر پیر پیر
 ز طبعت کنوں نافہ توان کشاد

فلاطوں چو شنید گفت ارشاه
 فروشد بکار خود از کار شاه
 بروں اد پاسخ بشر مندی
 کہ اے از تو آفاق را زندگی
 از اں جا کہ رسم بزاری
 جہاں اہم از چو تو غمخواری
 کے کو غم حملہ عالم خورد
 زتیار یک تن کجا غم خورد
 گرم از نوارش کنی سرفراز
 عجب نیست اں خلق کمتر نواز
 تو انم کہ من نیز از قبال شاه
 بگردون گرداں رسا غم کلاہ
 نہ دولت ذرہ کرتفت و تاب
 رو پایے کو ہاں سے آفتاب
 چو حربا بخورشید بیند ز دور
 گراں حشمت باید شود غرق نور
 ولے گشت با غم خنراں یافتہ
 کدیور شد از مے عناں تافتہ
 دینختہ کہ بے آب شد و دواؤ
 دین خوش نگردد ز امر و دواؤ
 چو کالا کہن شد چہ جویم سپا
 کہ نرزد جہے نزد کالا شناسا
 نماذ اں شگوفہ بہ گلزارین
 کہ آید بداراں جو حسریدارین
 چہ جنبانی اں نخل بن را بہ نور
 کہ شد خار او تیر و خرماش گور
 چو شاخ تہی را کنی سنگا
 ز بالا ہماں سنگ بار دنیا
 نگویم بدستوریم شاد کن
 کہ دستوریم بخش و آزاد کن
 سرم در سلام آمد از جے خویش
 بجز خیر بادم چہ ماندہ است پیش
 شہم وز شد روز من شب کنوں
 عناں چوں سپارم بمرکنوں

نخستش بہ پرسید کج گنج را
 جہانے پراز آرزو و درمیر
 چو گیتی پراز بانگِ او است
 سببِ چیست دست از جہاں شستن
 ۵ کند دیدہ عفتلِ پندہ کور
 بدای چہ آدمی را نوایِ خوش
 چو زینہا کس بہرہ مندی نہ برد
 نگیرد چو در بوم آباد جاے
 چو مرغِ غنِ وہ یا دکنِ حنا نہ را
 ۱۰ سزد گر سوے مہدی آئی ز ہمد
 بروں آئے ازیں غارِ چوں اژدہا
 گرت دل بریں گفتہ گیر و قرار
 بدستوریِ خویش دست دہم
 ارسطو کہ جز راے والا نیست
 ۱۵ بسم آرزو بود کا نذر شست
 کنو نم کہ آں آرزو دست داد

ازیں گوشہ گیری چہ داری یا
 بختے گیا چوں شدی خو پیر
 چنیں تنک غارے چہ دلت
 جہانے بکنے خاں شستن
 بگوراندروں زندہ رفتن چو مہر
 نشاط و خوردے و خانے خوش
 چہ فرق ست از و تا بدای کس کز د
 نہ سیرغ کار آید و نہ ہماے
 رہا کن پئے بوم ویرانہ را
 کنی ہدیہی با سلیمانِ عہد
 و گر غار گنج ست جسم کن ہا
 کہ بخرامی از غار بایار غار
 بحدستی خود شست دہم
 تو ہمتاش باشی کہ ہمتاش نیست
 نشاطم دو دستور اور دست
 مدہ آرزو را زدستم بہاد

کسے کنجش اندر سفایں نہ ختم
 کلیدِ زبانِ رد ہاں کردہ گم
 مبرا شدہ دل ز عنخوم نش
 مصفا شدہ تن ز کم خوردنش
 رگ اندر تنش رونما از صفا
 نمایندہ چوں رشتہ در کمر با
 ز تابِ روینِ دُرافشانِ او
 حکایتِ کناں رے ز نشانِ او
 ہ چو سیما شہ دید برخاست زو
 پس آنکھ گفت از دلِ غدر خوا
 بر سید کقبالِ شاہِ جہاں
 چہ آورد بر صعوہ سیمرغ زو
 بلے نبود از کارِ مہتابِ دور
 ۱۰ جہاندار فرمود کردیر باز
 بے آرزو داشت رائے بلند
 کنوغم کہ آں آرزو دستِ او
 چو دانست اناے ریاقیاس
 بہماں نوازیش گرفت دست
 ۱۵ سخن از ہر پردہ ساز کرد
 بہر باز پرس کہ شہ مے نمود
 کلیدِ زبانِ رد ہاں کردہ گم
 مصفا شدہ تن ز کم خوردنش
 نمایندہ چوں رشتہ در کمر با
 حکایتِ کناں رے ز نشانِ او
 برسم بزرگاں تو اضع نمود
 دعاے سزاوارِ تعظیمِ شہ
 بریں سوچہ را رنجہ شد ناگماں
 کجا پیل گنج بد بسور اخ مور
 کہ ویرا نھار افروز دزد نور
 بیدار تو بود مار انیساز
 کہ گردوز دانائیت بہرہ مند
 سر گنج پھاں بیاید کشاد
 کہ آمد حنیڈا رگو ہر شناس
 نشاندش بہ تعظیم و خود ہم نشست
 زرا ز ہماں پردہ را باز کرد
 حکیمش با بدیشہ مے نمود

چو با سلیماں ہوس کرد مور
 شود کشتہ دُریر پائے ستور
 چو کنج شکِ خواہد کہ بریاں شود
 طلبا رگندم بساطاں شود
 بشہ گوئی کالے منظر ت نوردا
 گدار ادیں گوشہ معذورا
 مرانے نیاز کم و بیش تست
 ترا اگر نیازست ہیش تست
 ہ فرستادہ کوشش فراواں نمود
 نیوشندہ رائے رستن نمود
 بلیاس چوں دید کاں ہوشمند
 کند وقت خود را بخود ارجمند
 بشہ باز شد در جیس خاکِ فت
 شنیدہ سخن یک بیک با گفت
 چوشہ رغبت دیدنش بیش دشت ق
 دل اندر پئے رغبت خویش دشت
 سبک بارگی حبت بردشت راہ
 بہ ہرج عطار درواں شد چواہ
 ۱۰ نہ بود از بزرگاراں بدنبال کس
 جز از ہوشمنداں تنہ چند لبس
 سر کو کہن سوئے کسار کرد
 بکوہ آمدورہ سوئے غار کرد
 چو در غار شد کرد مرکب رہا
 بغار اندر رفت چوں اثر دہا
 دراں اثر دہا حساتہ مار پیچ
 بے اثر دہا زیر پا کرد پست
 ۱۵ نگہ کرد در کج آں تنگ نائے
 بجز مار پیچاں نمی دید هیچ
 کہ تا یافت برگنج پوشیدہ دست
 گلمے در آوردہ در گرد دوش
 فرشتہ وشی دید مردم نمائے
 خزیدہ چور و باہ شمیمہ پوش

ہوس کرد کز سکہ سنگ و سیم
 بہمستی خویش را حش و ہد
 ہند سنگش اندر تر از خود
 فرو برد از اں جانِ حکت شناسا
 ۵ خیالاتِ خام از سرش کم کند
 دش کز ہوا تیرہ دود بود
 فرستاد پنهان بلباس را
 بفرمانِ مملو دایہاں
 نشانِ حبتِ دسویٰ فلاطون نوشت
 ۱۰ پیام سکندر بدو گفت باز
 مزد گر گرانی بھمان ما
 ز اندیشہ ادش فلاطون آ
 من اینجا کہ گشتم ز دل توشہ گیر
 کہ تا چون ز دانش گرفتہ دے
 ۱۵ چو ہمت بود بر دم پردہ دار
 چو درویش با شاہ جویدشت
 زند بر محک کیمیاے حکیم
 بھمز انوی دشتگا حش و ہد
 کندورش از زورِ بانوے خود
 نہاں خانہ حکمتش را قیاس
 بہ برہانِ عقلیش ملزم کند
 بجیش بڑا ہش آرد فردو
 کہ از کاں بروں آرد الماس
 رواں گشت انا چو کارا گمان
 نشیندہ را از نشان بازیافت
 کہ ما راست سویت بدین نیاز
 زدانش دہی بھمان ما
 کہ ذرہ ندارد سرِ آفتاب
 ز غوغای عالم شدم گوشہ گیر
 نکو بجم بچو ہش در دیگرے
 سکند دنیا بدیریں پروں بار
 غمانش از سلامت بباگست

نیایش گیرپده راز گشت
 بهماز اندراں پرده دمسار گشت
 نهانی ز کیش کتر آمد برون
 سوئے راستی شد دلش رهنمون
 چنان گشت کوشنده در بندگی
 که شد سرفراز از سرفرنگدگی
 ز شب زنده داری دلش زنده شد
 چراغش خورشید خشنده شد
 ه فروغ از درونش برون آید
 نماید اختر روشنش در نقاب
 همه مردم از سکه کار او
 نمودند رغبت بدیدار او
 برآمد میان همه خاص و عام
 فلاطون حکیم الهیش نام
 زماش که در شهر کشور رسید
 حکایت بگوش سکندر رسید
 سکندر که بد در حسن پیش از او
 خبر داشت از کار او پیش از او
 ۱۰ که از کار دانا نوتا کهن
 نیوشنده بود از فلاطون سخن
 که بودند نماز او بهر مرز و بوم
 بشاگردش فیلسوفان و دم
 ارسطو کز آل گویند دانده بود
 هم از لوح او حرف خوانده بود
 هوس داشت اسکندر کار او
 بدیدار او مرد بسیار او
 دلش مانند زین عسب تابانند
 که چون گشت حالش به آب اندر او
 ۱۵ بیونان نگر چون تباه رسید
 کز او گونه مرغی به ماهی رسید
 چو آگاه شد کال خرد پیشه مرد
 به آتش خور آمد از او آبخورد

نیو شندہ زان موئے درمخن بہ پچپ چوں موئے برنوشتن
دش باچاں دعویٰ برتے بموئے فروماند چوں پیرے
سنہائے ابرجہ گوید کے کزاں خندہ بر ریش بندے

رواں کردن سکند کوہ بے سنگ اور سنگلاخ
کوہ بطلب گوہر افلاطون دریا فتن آں گوہر در کمر کسا
ونکین دستگاہ دولت خود ساختن زیر دست خود
نشاندن از پر تو معادن الناس کمعادن ابدا
والفضہ دریا فتن

شناسندہ حرف دانندگی چنیں کرد ازیں تخت خوانندگی
کہ چوں بیرون آمد فاطون آب تن خاکی از موج طوفان خراب
نبودش ہر یاری مردماں رواں شد سوئے کوہ چوں سگیاں
۱۵ زہر بوم برداشت آہنگ خیش چو سمرغ بنشت بنگ خیش
دہاں از آشام و خور بند کرد بشاخ گیاسینہ خرسند کرد

جزا میں ہر چیز چو آنند ناخواندہ بہ
 قلمہا سے بیہودہ نارا ندہ بہ
 چنانچہ اس گرت حکمت ست آرزو
 کہ حجت کنی علم و جسم بر او
 نہ ز اس گو نہ کاں تیغ گردن زنی
 ز دشمن ستانی و برتن زنی
 بخواں ہر چیز خوانی۔ ولیکن تمام
 کہ ناپختہ نیکو تر از نیم خام
 ہ میں دستلعی تہی مانگاں
 کہ جو بند از آہ جسم مانگاں
 بکلم مایہ ناقص آید بہ شور
 بود نظر آہ آب طوفان مور
 بہر نامہ حرف از کے بجائے بس
 کہ با صد ہنر بر نیار و نفس
 کے کو بد عوی سخن خواست گفت
 مداں است از خود ہمہ است گفت
 بسا کس کہ با جملہ معلوم خویش
 ز بول آید از دعوی شوم خویش

۱۰ حکایت فلسفی کہ اول ز رخ زد و آخر بر ریش خود

خندید

شنیدم کہ یونانی پُرگزاف
 ہی زوزد انانی خویش لان
 کہ بالائے گردوں وزیریز ق
 درون برون وہمان وہیں
 ۱۵ ز ہر چہ آشکارا ست یا در نقاب
 پسید تا باز گویم جواب
 یکے گفت بگزار سبت و بلند
 خبر وہ کہ موئے ز خندانت چند

چرا جوهر اعلیٰ ز اجناس گشت
 چگونه است پریخ فردا رتباط
 سخن چگونه دهند اختلاف
 دلالت چنان است در التزام
 ۵ در آن حصّه که جنس و نوع را
 چه چیز است علت که عقل حکیم
 کجائیم ما و این صنم خانه چیست
 گر این خانه ما راست رفتن کجاست
 غریبان این ه کجایم میروند
 ۱۰ چنان نیر و این تخت خاک را
 چه روشن دے باشد اندیشه سنج
 در آموز و آن نکته کنز را خود
 چو در خود خرد را شناسنده هست
 زهر دانش آن شد پسندیده تر
 ۱۵ براه هدایت روانی دهد
 چرا جانور حمله حساس گشت
 چنان است در چار شکل اختلاف
 در امکان عام و در امکان خاص
 تطابق کدام و تضامن کدام
 نشد فصل علت ز بهر چه راست
 بدین حسیله خواند جهان را قدیم
 نگارنده این صنم خانه کیست
 و گر زان مانیت بودن سحجاست
 چرا آمدند و چرا میروند
 که روشن کند را ز افلاک را
 کزین در کلید رساند به گنج
 شناسد کم و بیش کالای خود
 خداوند را هم تواند شناخت
 کت از بیم نیرداں کند دیده تر
 ز بند غرورت رها فی دهد

۲- چگونه است در شکل و در اختلاف - ۴- تطابق کدام و تضامن کدام - ایضا - ۵- مطابق کدام
 ۶- سلیم - ۸- سست - چه راست - ۹- م - کجائیم - ۱۲- م - ۱۰- خلیق در هر دو صراع ۱۲- م - کجاست

اگر زورمندست و گر ناتوان
 همه کاروانان بدور و نهند
 چو خشنده شد سینه زین آفتاب
 شناسد که در یرده بار از حلیت
 ۵ چرا شکل تدویر دارد سپهر
 چرا دارد اختربیک سوسیر
 چرا شد پدر هفت و مادر چهار
 چو این هر سه زین یک پدر مادرند
 چرا بهتر از جامد آمد نبات
 ۱۰ تن آدمی کز جهان برترست
 چرا مردم از بنفش نیک و بد
 جامد از چه فرد و نبات از چه رست
 چگونه است جسم و چه چیزست جان
 چرا جوهر جان جسم پیشه نیست
 ۱۵ چگونه کنی حسد هستی تمام
 مقولات کال نروده افزون بود
 بود در همه جا حکمش روان
 همه گوش برگشته اند نهند
 دگر تیرگی را نه بینی بخواب
 بهفت ارغنون فلک سار حلیت
 اثر حلیت را بنجم و ماه مهر
 چرا غنصرست استخالت پذیر
 چگونه سه نر نر شد آشکار
 چرا این نه مانند یک دیگرند
 چرا برتر از هر دو شد ذی حیات
 سبب حلیت کز همگان برترست
 خردمند شد دیگران بے خرد
 چرا برق خندید و باران گر لیت
 چرا این برهنه است پوشیده آں
 سزاوار تقسیم اندیشه نیست
 دو جوهر چه و هست نقطه کدام
 یک جوهر و نه عرض چوں بود

بیا مطرب آں نائے را کن بہت کز وار غنوناے یونان سکست
 چنان ملک بش کن کہ غنائے ازاں باز گوید بہر مرز بوم
 وصیت بہ موفقاں کہ در بخش وفاق پیرضیا نماید
 ۵ واز آرایش کاسہ تخت نعر نامدہ سنج آرانید و
 فروماندگان صفِ نعال عین عطلت و غفلت
 را در صد او تو العلم درجات خوانند و از دعوت
 محمدی نعمت چسانند

چہ والا ست دانند گی را سیر
 بریں پایہ آں کس برآید بلند
 بجاں کنند آید ز راز کان تنگ
 کہے در داز علم عالم فراغ
 ۱۵ خرد مند کیں سکے با خویش یافت
 ہمایوں کہے باشد از ہوش رہے
 کہ ہر کس نہ گردد بر جئے گیر
 کہ برتا بد از رشتہ بجاں کند
 وزیں کاں بجاں کنند آید چنگ
 کہ اوچوں قلم خورد و دود چراغ
 بہر دست کہ دست بخود پیش یافت
 کزیں سایہ میوں شوچوں ہما

گرفتند ره بادلِ رنج بهر
 ازین جمله مردم که فرماں نبرد
 فروماندگانِ ادرا آن ترسِ بیم
 چنان کوه کو تیغ بر سر کشید
 شنیدم که چون کشتی از هر مقام
 توان دید یک یک عمارت در آب
 ز خاصیت آن زمین سینا
 بدل کرد اندیشه لای پدید
 ز معنی شود سینه صورت پذیر
 ۱۰ ازینجا دریای گردون بست
 بے کشتیاں کا ندریں و دُنیل
 چو زین دو خانه فراتر گزشت
 ز چنداں و نده گزین و شافت
 پس آن به که غوکان درین چاه بن
 ۱۵ بیاساقی آن ساغر و لکشاے ق
 بده تادل از مے مصفت کنم
 فلاطون به ویرانه ایشان لشکر
 جزاں هر سه تن چارمی جان نبرد
 نه حکمت بکار آمده نه حکم
 بیک لطمه در یاش در ته کشید
 بدان آب بخشنده یا بخشم
 بر آنساں که در آب گیسنه شراب
 تخیل کند همچو آئینه
 که اندیشم توانداں جا رسید
 ز حکمت در انگیرش آید ضمیر
 کز ویشی در دل هر کس است
 نشینده راشد به حکمت دلیل
 گزشتش ز سر هر چه بر سر گزشت
 کس غور طوفان او در نه یافت
 نگویند از موج دریا سخن
 که صورت نماے ست و معنی فرا
 دو دریای معنی بیک جا کنم

بیانید ز آل پس بدو لیست سال
 که تا هر یک را ز راه صواب
 در آن روز کافاد دریای روم
 زدو لیست سال آخرین روز بود
 ه چو بود این فسانه خبر بر خبر
 بهم گشته بودند پیران عهد
 نشسته بر پیش کشاده زبان
 نظر داشته تا در آن انتظار

طلب می نمودند را ز نهان
 ۱۰ همه غرق شد گردش از پیش و پس
 در آن حیرت اندیشه ز ادشال
 چو گردید روشن کرامات پیر
 بدل گشت شان سر کارش در

چو بود او پناه همه عهد خویش
 ۱۵ که رهش سوسه آشنای عهد
 یک گشت کای دعه کز پیر نیت

کنند آنچه در خاطر آید سوال
 دهم ز آنچه پرسیده باشد جواب
 بیونان دریا شد آن مرز بوم
 که میعاد آن دانش افزون بود
 رسیده بهر کس پدر بر پدر
 بمیعاد مهدی شده سو عهد
 ببالین آن خفته پاسبان
 ز پرده چه بیرون هر پرده دار
 که طوفان شد از چار سونا گمان
 همان قبیله انداز بندی و بس
 که اندر زدنانش از یادشال
 که گشت اندر آن غرقه شان تنگ
 که آن روز را دیده بود از نیت
 پناهنده را خواند در عهد خویش
 زمج بلاکش بانی عهد
 اگر راست شد باز جویم راست

در آفتاب سیلابِ ریایہ کوہ
 خروشنده شد موجِ دریاستوہ
 جہاں رجاں موجِ طوفاں گرفت
 اہل دامنِ فلیس و فاں گرفت
 نمائند راں عسری طوفانیاں
 نشانی ز یونانِ یونانیاں
 حکیم کہن بود در دور و پیش
 ز یونانیاں عیلم اوسود پیش
 ہ دریں جہاں را ز دان کہن
 بر آبِ گر رحمت بیرون سخن
 کہ سالی دو صد پیش از اں آگبر
 بیوناں نیایش گمے بود پیر
 ز رخت جہاں حنا نہ پرداختہ
 ز برگ گیاہے خورش ساختہ
 خدا دادہ رہ در حضورِ خودش
 بر افروختہ دل بنور خودش
 شنیدہ ز غیب آنچه بایستند
 رسیدہ بجائے کہ بایستید
 ہر آن شیشہ کہ حکمتش دیدہ است
 بسنگِ کرامت شکستہ دست
 در غرقِ عادت محکم زدہ
 جنہائے معقول را کم زدہ
 حکماں ز حیرانی کارا و
 شدہ معترف بر نمودار ا و
 چو ہنگامِ آن رسیدش فرا
 سخن گفت با کاروانانِ راز
 کہ چون پیر از م از خانہ جائے ق
 گرایش کم سوئے دیگر سرائے
 چہل رس بر آزند جائے بلند
 بروقبہ چوں سپہاں رجمند
 در آن قبت سازندم آرام گاہ
 بنجید کے سوئے آں خانہ راہ

کہ آن اینچار بتواں شکست
 ز سبلے کہ بر کوہ ریزد تواں
 اگر خضم را عمر نوح ست بیش
 سکندر کہ خضر رهش دانود
 ۵ بفرمود باشد سپہ تیز گام
 کمر بست بر عنبرم کوہ افکنی
 بجای کہ شد خضر شاں ہنہاے
 بتعلیم رایش بکار آمدند
 ستوں ار کوہے کہ بر رویافت
 ۱۰ ہر گوشہ میں ناچو فرہاد چند
 بقرب سہمہ قلب داراشکن
 رہیل کردند زان گونہ پست
 بہ نزدیک ریاز کوہے چو ابر
 درآں پردہ ہنیزم فرو بخیتند
 ۱۵ گرفت آتش دراہ درخارہ کرد
 ز نیزے دریا درآں سنگ لاخ

شود آتش فتنہ از آب پست
 شود بر سر کوہ کشتی رواں
 بطوفان نوح افکند رخت خویش
 رہ چشمہ می حبست دریا نمود
 بدنبالہ خصم خضر اخرام
 پولاد سختی و خارا کنی
 کشاند بازوے زور آزمای
 بسنگ اندر آہن گزار آمدند
 ستونے زدو بی ستونے شکافت
 بہر نقشہ جے چو فرہاد کند
 درآں تنگنا بود حراشکن
 کہ چوں بشکند باز تواںش بست
 تنک شیشہ ماند سنگ سطر
 زدند آتش تند و بگرختند
 بدامان کہ پردہ را پارہ کرد
 رہیل شد ہیچو دریا فراخ

سران سپه اصواب آن نمود
 سپه ابرجت دلیل آمدند
 نشستند گریاں بر ابل رحیل
 گزشتند از نیل و فرستند باز
 ه بسیرغ گفتند از اندوه و تاب
 سکندر که ملک سلیمان شد بود
 عجب اندازان سختی خشم و دل
 در اندیشه شد تاجه سازی کند
 اگر باز شکر فرستد به جنگ
 ۱۰ و گرتن زند تاب چون آورد
 چو را پیش در دل نیامد درست
 از آن جا که دانا نمی خنبد بود
 که هر کار دشوار کاید به پیش
 عدد گریه نیرو نکرد در خراب
 ۱۵ پس نشیت کم این مرز و بوم
 همه فرنگ باشند سطریری سنگ
 که و امانده را باز یابند زود
 و زان چشم بد سوئے نیل آید
 زدند اندراں سوگ جامه نیل
 سر افکنده پیش سکندر فرزند
 تهمنگاری مایکایاں بر عقاب
 همه مرغ و ماهی بفرمائش بود
 که تیر سکندر شد آن جا خجل
 که با گرگان بسته بازی کند
 روش مشکل ست و گزرگاه تنگ
 که مور از دها را ز بون آورد
 در آن دوری از خضر راحیست
 به پرسنده گفت آنچه خواهش نمود
 به آسانی آید بهنجار خویش
 به نیروی دانش فرد کن در آب
 که برائے کوه است دریای و م
 که یونانیان است درے رنگ

نشیندہ رہ دان و آئندہ گم
 ہمی موعے و موعے آوخت مرد
 در اں موبو پیش بے دریغ
 چناں گشت ہنگامہ رزم گرم
 ۵ سناں ردل سخت شیران است
 اجل عبرہ خون برایشان توت
 چناں مژ پشما گشت گشت
 ز بار اں بدینیاں کہ ز دیر تیز
 ز بس خوں تو گوئی کہ کوہ بلند
 ۱۰ دورویہ ہیفت تیغ دوروی
 بکوشیدومی بکین تاسہ روز
 چہارم کہ یونانی انبوه گشت
 سپاہ سکندریا و رد تاب
 یکے اں کہ در کینج غار و دورہ
 ۱۵ دوم آں کہ کوشندہ رزم کش
 ز رومی سپاہ کہ ناکشتہ ماند
 بے سوبومی کشید استلم
 چوموے کہ در یک گز پچ خورد
 دو صف ہچو دندانِ شانہ بہ تیغ
 کہ خاداشد از تیغ فولاد نرم
 چو الماس بکاذا رہن بست
 کہ سمری در و دند و اندام گشت
 کہ بروے یک پستہ صد پستہ
 ہمہ سنگ کسار شد لالہ خیز
 ز دل کان یا قوت بیرون کنند
 نمی گشت یک ویہ کار و دوروی
 نشد چہرہ بردشمن کین تو ز
 خن انبہ ترا ز سبزہ کوہ گشت
 ز فیروزی خصم شد وے تاب
 بے سرزمین دُور شد بکیرہ
 ازین سوے گم گشت از آن پیر
 سر و سینہ خستہ بہر پستہ ماند

۸- سس از تیغ تیز- ۱۰- م- غیرت یکر و بہ کار و دور- ایضا- ق و س- نکا را اردو سو- ۱۳- م- بہ آئین تر

۱۳- ق- بہرہ- ۱۴- م- بہ زبے رے

جهاندار از ایاں پاسخ تلخ و دام
 بفرمود تا فوج از قلب خاص
 چنان شکر اندر حیل او فدا
 بفرمان فرزند تاج و تخت
 ۵ ز مردان کوشنده کارزا
 خدنگ افکنان که هنگام جنگ
 کمر بسته و ترش آراسته
 به تیزی چو در کوہسار آمدند
 بہر سو سوائے ز نیرانگی
 ۱۰ اہمی آید از کوہ بے سنگ زیر
 فرو جتن از چار و ناچار بود
 پیادہ بھر فرج کوہ و سنگ
 ہماں کوہیاں نیز از آہنگ تیز
 نکردند سستی در آن کار سخت
 ۱۵ چو مور و بلخ گشتہ پر شور و شر
 طرف ہر طرف بھر پیکار ہا
 بہ بندی فرو رخت تلخی ز کام
 کند بستہ بر خصم راہِ خلاص
 کہ خوش گزاریے نیل او فدا
 بزرگان بکشتی کشیدند رخت
 گذار اشد از نیل خیم ہزار
 نشانند سو فار در عنبر سنگ
 چو شیراں بصید افگنی ہستہ
 بد امان کسار حنا آمدند
 ہمی شد بمر دی و مردانگی
 بکوہ گراں سنگ می شد دلیر
 کہ رہ برشتا بندہ دشوار بود
 ہمی تاختند از کیوں چو تلنگ
 ستادند کی نہ گاہ ستیز
 فشر دند در سنگ پاچوں رخت
 ز مور و بلخ بلکہ انبہ تر
 مکنہا بروں می زد از غار ہا

بنو حنظلہ رہ بہ نیردان بریم
 کہ سوسے فرستادگان بکریم
 اگر نہمت مانزد مندی ست
 خردمند را چارہ خرسندی ست
 بدیں آہوار شاہ شیری کند
 مگر آہوار سنگ لیری کند
 اگر گزری کار با جنگ نیست
 فرو دستی چوں تھے تنگ نیست
 ۵ و گریا فرو دست گیری ستیز
 چہ چارہ گریزندہ را از گریز
 چو بازور منداں فقد ادوری
 گریزندگی بہ ز زور ادوری
 دریں کوہ پایہ بیاباں کم ست
 گزر گاہ کشور خدا یاں کم ست
 چگونہ کند بے سپر شکرش
 کہ صدلی سراید صبا بر برش
 مرارہ بکوہ و ترا گنج زور
 کجا پیل بر کوہ پوید چو مور
 ۱۰ بہر خانہ چوں چاہ میثرن گو است
 بہر گوشہ صد غار کجی سر و است
 مگر شہ کزین سو گرا آید ہی
 بہمان کجی سر و آید ہی
 سکندر گراز دست گاہ چو میخ ق
 بکوہ افگنی راند بر سنگ تین
 ہم آخر بجائے ستایں کو ہمار
 کہ مینی کمر بستہ و تیغ دار
 کلونخے میں خوار کاقد براہ
 کز و چوں سر آئی بفتہ کلاہ
 ۱۵ رسانندہ کنتہ با صواب
 چو بشنید گشتار خود را جواب
 بدر گاہ اسکندر آمد نزار
 شنیدہ سخن را فرو گفت باز

به گمراهی حلق فتویٰ نگار
 سزا این دیگر سزائے گمست
 طلب نیست ز ایرد بر ایرد پست
 بنوشنده را از خیال چنان
 همه مردم از رے سنگین او
 زد از یک سرے دریں خانه
 زد سواں دیواندین دیو لاج
 چو برخواست از مردم امید بیم
 چو رفت از سر اسپ کشتن گم
 ۱۰ فراطون چو شنید پیغام شاه
 ستیزنده پیران یونان زمین
 کشادند ز اندیشه نابکار
 کز انجا که بنیائی رے ماست
 دل نا که گشت مست دانای
 ۱۵ چه محتاج بنمیب دیگریم
 چراغے بخود لطف نرگاہ ما

که پانیده شد گردش روزگار
 بخوبی و درشتی جزائے گمست
 کند هر که هست از جهان چست
 بخود کالگی کرد مطلق عنان
 یقین لبست بر قول رنگین او
 نه اندیشه از دوزخ و نه از بهشت
 خرامنده هر یک بگام فراخ
 کجا ماند این عصمت سلیم
 نه پوشش بهنجار باشد ز گام
 پاسبان شد از زیر کاں چاره خواه
 ز رومی در ابرو فکند چس
 جوابے فرستاده بر شمشیر
 سر آسمان رتبه پای ماست
 به پرسیدن کس ندارد نیاز
 که ما بر سر خویش بنمیبیم
 خرد بس بود مشعل اِه ما

خبر داشت کاش تکتِ ناسپاس زیزداں نذارند ردولِ ہراس
 بگستخ گوئی زباں کردہ باز کہ مارا کلیدے ست برگنج راز
 بہ نزدیکِ شاں فیلسوفِ کہن نکو تر بزمِ پیسے در سخن
 پیامِ آوے راز کار انگہاں رواں کرد نزدیکِ آں گمراہاں
 ۵ پیسے کہ دیں ارڈائی دہد برائینِ پاکاں گوائی دہد
 بدو گفت تا باز گوید درست کہ باید خیالِ کثر از سینہ شست
 فرستندہ راست نہ گزاشتن فرستادہ راست گو داشتن
 کہے را کہ سوئے ہائی ست را ہم از تیغِ من ہم ز خشمِ خدا
 شود بہرہ مند از نشانِ صفا بدہرہ زندہ حسیںِ اتفا
 ۱۰ بدینِ حسیفی گرایش کند خدا را بدیں رہ نمایش کند
 نشاندہ سرفلسفے پرہناں ز معلولِ علت تا بعدِ ناں
 دینِ وہ نباشد کز اندیش را سزا بیداندیشہ خوش را
 فرستادہ شاہ برداشتِ اہ بہ یونانِ سانیہ پینام شاہ
 سرے بود شاںِ افلاطونِ نام شدہ بخت کراں در انِ کاخِ خام
 ۱۵ ز بہودہ گویاں زباں یافتہ ز فرہنگِ فرماں غنا یافتہ
 نگارندہ در سینہ بے ہراس خلی عورتاں پری مہ لباس

دست است لشکر آمار شست سمناک سہمی
 برایشان ندو حرب کمر دین یونانیان از تیغ کوه و رو
 تافتن و میاں از زبانہ شمشیر ایشان رسکند زدن
 و گرم شدن سکند از آتش غصہ و از سر غضب
 کوه بریدن و دریا بر آں و زخیان و سختن

طرازندہ قصہ روم و روس	چنین لبست پیرایہ این عروس
کہ چون شد سکند را بالما غمیب	ز ہر جنس مردم رقم شوی عیب
ہمہ گمراہان ابر آں کہ نہوت	بہ شمشیر تحت ہمی کرد راست
چو زان گونه شد مردم از ہر بلا	کہ یادیں پذیرفت یا جز یہ داد
حمایت سوے نیک ایام گز	بہ خنجر رہ کز گرایاں گرفت
بہ پیرایہ رایت چو مہتاب کرد	سہرا پردہ در پردہ آب کرد
چو گشت اندران ناحیت جاگیر	نشینندہ را کرد سنبل پذیر
ازاں حاشا بندہ با کوس و پیل	رواں کرد دریاے لشکر بہیل
بخضم افگنی چیست کردہ میاں	ستیزندہ در خون یونانیان

بہ پرسید از زوالِ الا گرائے کہ ہاں داری آگاہیے اٹھائے

گفتا کہ اے کو ز پشتِ کہن نہ پرسید کس از چو من این سخن

کہ در ذاتِ صانع ز لفظِ چو در شد از گفتِ من جملہ آفاق پُر

بخندید فرقتِ بگرسیت زار ق بدو گفت کسے غافل از سرکار

دلت گر نشانے زئے داشتے زباں دسخن زہرہ کے داشتے

برائے کہ کوین زئے گمست چہ جاے سخن گفتنِ مردمست

پرتابِ کمرِ دن کند راست و ان کیشِ خود را کہ

بایستہ بودند بھر اسی پکیاں سوئے نشانہ گاہِ یونانیاں

کہ درونِ ایشان در روند و عقدہ عقیدہ باطلِ انہارا

بکشایند پیش آمدنِ آں آہنِ دلاں و رد کردنِ سکاں را

بسختیِ چشم و دل و باز گشتنِ آں فرستادگانِ باز با

کند سوہاں شدنِ جتہ شاہِ وم از چین کیں و بلند

کردنِ کند بکر کوہِ یونانیاں دراز دادنِ بار و

خدا کا دمى را جہانی ہند و
 چہ روشن کہ در ہر دلی تراز
 نذاند شناسے پھال اساس
 نذاند چو کس آدمی را ز را
 ہ جہانے ست گرچہ آدمی پیچ پیچ
 چو ہر دہ ہزار اندریں رہ گمست
 ولیک ایس سغیانے کے وہنوا
 بحرین دو گستاخ روئی کنند
 کسے را کہ سرشتہ آمد بہت
 رقم بہ کہ بر حرف ابر کشند
 ادب را نگہ دار کر جیسے چا
 در و آتش کارا نہانی ہند
 بہر خاطر انجام و آغاز چیست
 نہا خانہ آدمی از قیاس
 چہ روشن کند آدمی ساز را
 بدر و ازہ کبریا ہست حسیح
 چہ اندازہ یک دل مردمست
 دل بخیر در انما لند گوشش
 بکار خدا نکلت کوئی کنند
 لبش بر سخن مہر جاویدست
 زبہودہ کوئی زباں در کشند
 خدا را نذاند کسے ہر خدے

حکایت الے کہ ز الے را بجد الے تعالیٰ راہ نمود

یکے را ز زالاں پوشیدہ حرف
 ۱۵ خبر یافت الے ز بازار او
 بہی کردش از چشم خواری نظر
 بہ نزد خدا بود کاے شکر گن
 در آمد بظاہر کار او
 کہ تاحصیت ایس بیوہ بے خبر

ازیں ہرزہ ہم بہ کہ سچی غناں
 سخن زیں زبوناں چلوید کے
 چہ بندی برومہر و آزارِ خویش
 چومے خود از دامِ پنجہ ڈام
 ۵ گس کو بجلاپِ ترکشت اسیر
 طیبے کہ پیوستہ بیمار ماند
 سبک گیر دآں دیدہ را آبِ شو
 ببايد سہ از رشتہ چرخِ تافت
 چوپردہ است ز آگاہی خود سہی
 ۱۰ چو شد پردگی پردہ باز را
 بسا کس کزیں پردہ گفستند
 بدیں قلعہ بنگر کر او خورہ است
 چہ فردضہ مرغ در بیضیہ زسیت
 کے کوندانست رازِ جہاں
 ۱۵ چہ پنداری لے ابلہ تیرہ رے
 چو صانع بود در صفاتِ کمال

کہ عنصرِ چنین کرد و پنجہ چہاں
 کہ ہستند عا جہر تر از ما بے
 کہ باشد سرا سیمہ در کارِ خویش
 دگر مرغ را کے رہاند ز دام
 کجا چوں خودے اشود و تنگیر
 شاید بیا لین ہمیا رخواند
 کہ دار و ستاند ز کمال کوہ
 کہ چرخِ این سہ رشتہ را نہایت
 ز پردہ نشیں کے دہد آگہی
 چہ دار و خبر پردہ راز را
 کزیں پردہ تائے نکر و ند باز
 کہ گنگر بلند و رسن کو تہ است
 کجا داند از بیضیہ ہیروں کہ عسیت
 جہاں آفریں چہ داند نہاں
 کہ گنج در اندیشہ تو خداے
 چہ مصنوع را گنج داند خیال

در آگاہیِ خود ز نو تا کس
 نگوید ز تان و دانندگی
 بسا تا ماں که از خجے خام
 بدستِ ہوس باز داده عنای
 ہ کہ اثباتِ کلی بقولِ حکیم
 گے در طبعی طبیعت کشای
 کسے را کہ چشمِ خرد پیش نیست
 دے چوں سخن در الھی فتاد
 چو زین در کند فلسفے نکتہ است
 ۱۰ چہ ابلہ کسے کا ندیں نہ عجیب
 چہ نازی براں علمِ ناسود مند
 چو حیثہ بدل ز حسد ار و تباہ
 مبین رنگِ پیرایہ خویش را
 چو طاؤس شو پیکرِ آراءِ خویش
 ۱۵ باندیشہ باید سخن گسترید
 سخن کز شریعت نویسد برات

ادبِ انگہ دار داند ر سخن
 سخن جز باندازہ بندگی
 ز معلول و علت بر آرند نام
 کہ مادہ چنین است صورتِ چنای
 کہ انکارِ جزئی بعلمِ قدیم
 گے در ریاضی ریاضتِ نمای
 دریں ہر دو چنای کم و بیش نیست
 خیالِ حسد در تباہی فتاد
 قفا زن کہ گردنِ دنِ انہرست
 خور دیز نمطہای رنگیں فریب
 کہ پیدا گزندست و پنہاں گزند
 چہ بلی رُخِ سُرخ و حالِ سیاہ
 شناسندہ شو مایہ خویش را
 ولیکن فراموش مکن پائے خویش
 کزین پر بر افلاک بتواں پرید
 دمِ خوب تاشی زندہ ماحیات

بیاساقیا ار معانی شراب کہ محراب زرتشتیاں شد زباب
 بدہ تا بمستی کتم خوابِ خوش گشتم آتشِ غمِ ہاں آبِ خوش
 بیا مطرباں چفتہ کز یک فغاں کند ز اہاں را بکوئے مغاں
 چنان زن کہ آتشِ زندسینہ را ز سر نو کند داغِ دیرینہ را

۵ نصیحتِ اصحابِ میں کہ درِ معاشرتِ ہالی

کو بند و سروتنِ بیدنیانِ فلسفہ انیا میزند و دہرا
 را ہم بزمِ مرہ ایشاں قفا ز نند و بخر تر قضا تیئے علمی

۱۰ ندانند و مار میت اذ میت و لکن اللہ رمے

چہ فتح کسے کزد دل تر سناک گر ایش کند سوئے یزدانِ پاک
 بہر فرازی داغ لنگی نہ پیچد پیر از رشتہ بندگی
 ز پرہیز گاری بر آرد نفس کہ سرائیہ ہستی این ست و بس
 بہر عشیہ کا پیش در شمار خدا را نگردد فراموش گار
 ۱۵ اگر شش خشم پیش آید و گر نواخت شناسد ز جائے کہ باید شناخت
 چو او آفریدہ شد از خاکِ باد بعبرت کند ز آفریندہ یاد

چوزندہ بہ آتش در خوش رو
 لیکن فرو سوز رختِ معاں
 شد از رای پاکاں آزادگاں
 بفرمود مغ را بنا بر کنند
 ہ بسوزند ناموس پاژند و ژند
 پس آبے بر آتش فشانند زو
 دویند فرماں پذیراں بر پیش
 زدند آتشے در ہر آشکہ
 در آں آتشے تند کافر و خستند
 ۱۰ در آتش چیاں سوختاں قوم خست
 فشانند آں خاکماے خراب
 ز زرتشتیاں کس نماذ آشکار
 رہائی ندیند آں دیگر اں
 ہمہ خلقِ عہد اندراں جستجوے
 ۱۵ چناں سکے راستی شد تمام
 بیاساقی آں بادۂ خوشگوار
 ہم از راہ آتش در آتش رو
 کہ تا خود کنند از بت خود قفاں
 شد از روم در آفر آبادگاں
 بہر خانہ آتش آتش زنند
 کشايند ز تار ہارا ز بت
 ز کانون آتش بر آرد و دود
 بدستوری کار فرماے خویش
 کہ گردوں شد از دود آتش زو
 مغ و ہنیرید را ہی سوختند
 کہ خاکسترے ماند از ایشان پس
 ز طوفان آتش بدریاے آب
 مگر در بیابان و در کوہ سار
 جز از راہ نیکاں و غمیب ال
 بہ ایند پرستی نہادند رے
 کہ کس کیش کثرانداست نام
 کہ تا اندہ و عنم نہم بر کنار

شنیدم کہ آتش در تشک ۵
 چنان زندہ ماندہ است نہ آتش دہاں
 سمندر کز آتش بود بچہ زائے
 براغم کہ آن جانب آرم ثواب
 ہ نایم بہ آتشکدہ جہنم
 سر سبز بد و گیب مطیع کنم
 بسوزد دل مغ ہم از دود او
 بیاسخ بزرگان پاکینہ کیش
 نمودند کاسے او بر روزگار
 درست بست کال قوم ہا ہوشمند ۱۰
 نہ از راہ بنیش نظر کردہ اند
 زنوے و تابے کہ آتش نمود
 ندانند کش چوں پر شد کسے
 دو قوم اند کز چشم کوتاہی
 ۱۵ مغ و برہمن کین و راشد صواب
 بہر دو ترانیت حاجت گذار
 ہم از عمد ز آشتیاں شد زردہ
 کہ یکدم نہ مردہ بہت تا این زمان
 تو انایت زان آتش سیریا
 فشاغم بر آن نار ویرینہ آب
 کہ آتش چنین باید افروختن
 بر آن دوزخی خانہ دوزخ کنم
 بسوز آتش ہم ز معبود او
 سربلگی را منہ اندیش
 بہر داشت دولت آموزگار
 ندارد ز اندیشہ اے بلند
 کہ نظارہ از چشم سر کردہ اند
 نمودند در پیش آتش سجود
 کہ او زندہ گرد و بچوب نخے
 بخورشید و آتش شدہ راہیں
 پرستیدن آتش و آفتاب
 کہ او سوزش خویش خود کردہ اند

ز غنصر^۲ جاحیم برتر زده
 بدلیز اول علم بر زده
 مهین گوهری روشن اجزاشده
 گهر کو محیط^۳ دریا شده
 سواد^۴ سیه نامه چندان و
 سیر دمی زند و پازنداز و
 معش و رخدای^۵ فرو زنده کرد
 خدای که خود کشت و خود زنده کرد
 ۵ برهن همش در پرتش فروخت
 که فرجام از دوزخی گشت
 بر ابریم را گشت بستان نور
 شده لاله موسی از کوه طور
 چنیں کمنه نور^۶ بنو گوهری
 شده مجلس^۷ نر ز اسکندری
 سکندر ز داندگان باز جبت
 که چو گشت بازار آتش درست
 که این آتش^۸ فرزند چیت
 که از آب میرد ز خاشاک بست
 ۱۰ بنیاد این جو^۹ ستی^{۱۰} ابدار
 چه واجب کند کابل^{۱۱} چندان
 بجز بختن و سوختن هیچ کار
 چه باید پرستیدن آن ابدار
 برندش معبودی خویش نام
 مرا کاین از بهر آن ادیتغ
 که مردم خودش کشت و خود زنده کرد
 برانغم که در آذر آیدگان
 که خورشید حق را پنوشتم به مرغ
 ۱۵ که با هنرید زیر دستی کند
 چرا با بد این رسم منع زادگان
 سیره عثمان موبد^{۱۲} چندرا
 بگرایی آتش پرستی کند
 گرفته بخت زند و پازند را^{۱۳}

پرندہ کز درخت بر تپاب زن
 ز کالے کہ دروے درختاں شدہ
 مے بر شبے پر تو انداختہ
 ز تابانی کز آئینِ خویش آیدش
 ۵ اگر کشتہ شد در فرو زندہ گشت
 بلند افسرے کز خساں شادیت
 نماندے زندہ بے آب کس
 فرو میرد از آب بیجاں بود
 مرا غہ بروغن کند جان او
 ۱۰ ز سنگ ز آہن بر آورد سر
 دہ لعل و یاقوت کان پدید
 ز خارا دُ آہن شدہ گرم خیز
 گمے از دخالے سحابے کند
 سرفرازے از تبریں و دماں
 ۱۵ ز گرمی کرہ در ہوا تاختہ
 کرہ کو ز گرمی شدہ بادہ پایے

دلش سوختہ لیک بر خوشیتن
 سیہ بود۔ لعل بدختاں شدہ
 سیہ رے راسترخ رو ساختہ
 کند سچو خود ہر چہ پیش آیدش
 ہر د از دم و ہنم دم زندہ گشت
 ز بائے ہر دو ہم از بادیت
 مگر او۔ کہ مرگش در آب ست و
 و گر خود مثل آب حیواں بود
 کہ روغن بود آب حیواں او
 چو از سنگ یاقوت و ز آہن گہ
 تنش جملہ جان چو جاں ناپدید
 دروں رفتہ ہر دو ز آہنگ تیز
 گہ از دُرّہ آفتابے کند
 کلاہ دخالے بردہ بر آسماں
 ہوا را در آغوشن جاختہ
 ز جولاں برے ہوا کردہ جائے

پریشم نہاں در سر داندند
 چنان پرو بلا شد آواز زیر
 پری پیکر ان ترنم سرے
 بہر زخمہ راہ صبحاں زند
 ہ خرامندہ شد ساقی انجن
 قح داد بر زندگانی برات
 دراں وزا زین سپنج دولا گد
 بکا فور بچاں شدہ قرص مہر
 بفرمود شاہ آتش افروختن
 ۱۰ فرو زندہ شد گوہر تابناک
 گل انگیز شد شعلہ چوں بہار
 عجب میوہ رستہ از چوپ ز
 ہم از شعلہ نعمت پری را نکاں
 ز لطف زباں میزبان ہر
 ۱۵ بہر خانہ شمع و مشعل فروز
 در آزدون تار رود آمدند
 کہ از مرغ و ماہی بر آند نفیس
 بہر زخمہ شدند از ورون دل بای
 بہر غمزہ در سینہ پکاں زدند
 چو کبک دری در میان چین
 صراحی سخن گفت ز آب حیات
 ہواے بہار ندگی بود سرد
 ہی کرد کا فور باری سپہر
 خطب چیں دل دشمنان سوختن
 چو خورشید کو سر بر آرد خاک
 ز خوبی بر آورد گلزار مار
 کہ ہم میوہ خوانی دہم میوہ پز
 ہم از دو دغا ز ہمسایگان
 ز بانہ صلا گوے خوان ہر
 گے مشعل اندوز کہ خانہ ز

۱- س - رقیباں باواز - ۴ - ق - با دورمہ - ۸ - س - بنیری - ۱۰ - ق - گشت آتش

۱۱ - س - گھماکے - ۱۵ - س - شعلہ

رہا کرد مردار و شد در شتاب چو آن جاشد آفتاد ماہی در آب
چو باز آمد و دیدہ واپس گماشت غلیو از برد آنچه واپس گزاشت
بخور کم میا از پئے بیش را غنیمت شماراں کم خویش را

مردے نمودن سکندر در عیش و عشرت و ہاشتارت
حاجت نقد لے عین بر پیل مئے و نغمہ اہل الصبات
وز مرہ خلافت و ادن و بنگلہ مار و زمار با مخلصان جانی
مشغول شدن از میوہ النار لہا فاکتہ فی اشتا
۱۰ مزہ مار داں و نار برداشتن و تیرگی کشی مغال اڑبا
آتشیں روشن کردن و انیدن و بے لشکر ابکشتن الشہا
ز رشتیاں و اں کردن

ز آتش فروزان بازند و زنند روایت چنیں می کند ہوشمند
۱۵ کہ رونے سکندر در ایام مے نشاطے بر آراست از مرغ مے
نشدند فرمانروایان و حمر کہ از خرمی باز یابند بہر

یکے منقل زربِ آتش کند یکے ہم بجا شاکِ جان خوش کند
 یکے با حریفان شود تو شہ گیر یکے بانگائے بود گوشت گیر
 خورند کہ در بندِ خوش خوردن بست نہ از پیش و کم در خوشی کردن بست
 نہ عشرت چنین مایہ داراں کنند کہ نعمت بے بدل یاراں کنند
 ۹ گدائے در گوشتِ دُردی کشست بہدستی چوں خودے ہم خوشست
 چہ فرخ شد آں مردِ عشرت پسند کہ از ہر چہ اُرد شود بہرہ مند
 بہ بسیار جوئی مشویشیں بکم خو کن بے غمی پیشیں ہیں
 چو جو جو بصد کوشش آری بچنگ فراخی کجا بینی از خوئے تنگ
 چو جو بشمرد آسیاباں در آس علف کے رسد تا بہ را از خرما
 ۱۰ چو از نوکِ سوزن کند تشنہ چاہ بجاں کندش مُردہ باید براہ
 چو کم را بخوردی بامیدِ بیش کمت نیز ترسم گر نزدِ پیش
 یکے بہرِ کبا زناں روزہ بست چوناں خورہ شد دیگِ سکا نکست

حکایت سکے کہ گرفتہ را بر اُمید نا گرفتہ بگراشت

۱۵ سگِ پیر مردائے اندر دہن ہی بر لبِ حے شد پوینہ زن
 مگر ہائے دیدختہ ز جوئے پییدہ برے زمیں سو بسوئے

دخوش بوشی

خوش حسرت گر گرم در ماه دے
 ہم از تاب آتش ہم از تابِ حر
 مے روشن ساقی چوں شکر
 بریشم زنِ سادہ زانِ خوشتر
 کبابی و نقلی و مسخوابہ
 کہ جانے ستاند بہر لایہ
 ۵ کسے کسے متناسش ہمہ بود
 اگرش ازیں جوید ابلہ بود
 مشوا ابلہ اے مردِ عشرت پند
 ز عشرت دے چند شو بہر مند
 بکف گیر جامِ درخشندہ را
 درو ریز یا قوتِ رخشندہ را
 درآمد زمستان و شد تیر ماہ
 گرفتند حشر کس بکنجے پناہ
 دے آمد بدیوانگی چوں بہار
 گسست آب ز بخیر و رجوبار
 ۱۰ کف ابرِ رستم کماں گشت باز
 خزاں کرد باز دے بہمن دراز
 چنان آہباجاں نو از نگشت
 کہ چوں الہ دندان گداز نگشت
 بجوئے رواں دے چہ تعلیم کرد
 کہ سیلابِ لرزندہ را سیم کرد
 حصار می شدہ ماہیاں زیرِ رود
 بقعر زمین رفتہ راں فرود
 گر نرندہ شد مرغ از اں بستان
 ز سوے خراساں بہندستان
 ۱۵ بدشت آہو و شیر مسکین شد
 بخانہ زنِ مردِ پشیمین شد
 قنک بکنک جتہ کہت اں
 و شق برو شق شقہ مہمت اں

ہا ہے کشیدند میسے لبند
 کہ در چشم انجم رساند گزند
 منارہ چو اندر ہوا کشید
 شہ آئینہ را بر سرش بر کشید
 در اں سطح روشن کہ بر گشت
 بے عکس گیتی پدیدار گشت
 نمودند و عکس دریا ز پیش
 باز از شصت فرسنگ پیش
 ہ جزیرہ کہ ہست آن زمینِ فرنگ
 نہایت گشت اندر آن آبِ رنگ
 بفرمود صد کشتی انگہ شگرف
 کہ باشند مہتا بدریاے زرف
 چون پیش کند مردِ قبرس ز جاے
 بکشتی بود بدستہ ساختہ
 بر اں اگہیں ایں زنند از کیس
 بدریا بشویند از ایشان پس
 ۱۰ برینگونہ چون چند گہ تا خند
 بر اں ہر نماں حسن زنی ساخت
 رہ اہمین شد از دوز و بیداد
 خراماں شدہ را ہر بے گزند
 چو انصاف شد زو بدریا رقم
 سفینہ نہ گشت اتر از باد ہم
 شد از کشتی نوح بے بیم تر
 جہازِ شانبدہ و ہر گز
 ہماں آئینہ نینر بر عکس کا
 بماند آن منارہ بے روزگا
 جہاں برد گر کہ خدایاں
 ۱۵ چو دور سکندرباپاں رسید
 ہماں رسم پیشین نگہ داشتند
 بد اں آئینہ پاس رہ داشتند

گرایں پو یہ بودے بھجراؤ کوہ

چونتواں بدریا فرس چاستن

مراویر یا زست تا در دلست

بداں گونہ کا ندر سطرلاب ہا

۵ ہسازیم شکلے و گرتا بناک

شبے چند با فیلسوفانِ عہد

چو با خود خیالے گرفتند راست

بفرمود شہنشاہ خداوندِ رائے

چو سرمایہ کار شد ساختہ

۱۰ نمونہ کہ از چنیاں دیدہ بود

بداں ہنونی کہ فرمود شاہ

تبدیر شکلے بر دستند

طلسمے در آئینہ کردند ساز

چو شہدیکر روشنائی و تاب

۱۵ بفرمود بربطِ دریائے روم

دویدند معماری و بنا بکار

زمیں گشتے از بارش کر ستوہ

باید و گر چہ ارہ ساستن

اساسے کہ ترتیب آں مشکلست

تواں دید افلاک را باب ہا

کہ بنیم از ورا ز دریا و خاک

با گیزش تازہ می کرد جہد

خیال آشکارا شد و پردہ بست

ہم آہن سازیم ہم آہن زوائے

شد اندیشہ کار پر دستہ

بدانا نمود انچہ بچہ چیدہ بود

نمونہ نہادند در کار گاہ

وہ اندر وہ آئینہ خستند

کہ روشن تواں دید راہ وراز

درخشاں شد آئینہ چوں آفتاب

منارہ بر آزند چوں نخلِ موم

ز بنیاد گیتی برآمد غبار

چو مارا بدین جانب آمد هجراز
 نمودند در کشتی ماشتاب
 بانوه در ما در آوختند
 ز شامیم بازار گان سحر
 ه ز مغرب طرافت بے دستیم
 کسانیکه کردند زور آوری
 چو شد کشتی ما ز نجیب گاه
 متاعی که دزدان ما برده اند
 چو ششمی سحر و بیاباں بود
 ۱۰ چو تو پاسبان غارت چنین
 چو تاراج گشت اشتر سارباں
 اگر داد ما داد شه ورنه پیش
 سکندر چو بشنید فرما دیشاں
 بخود گفت کارے به بیگاہ و گاہ
 ۱۵ اگر چاره شاں من نه سازم برآ
 بود واجب افتاده رایارے
 رسید پیرامن ما سر از
 چو موحی که در کشتی افتد ز آب
 گرفتند و خستند و خولختند
 بار میسینه می کشیدیم بار
 بپاداش سر حمله بگذشتیم
 سپردند کالای سر سر سری
 کنوں ماؤ ز نجیب دیر پیر شاه
 نه از ما که از بادش برده اند
 تباراج ما بر که تاواں بود
 جہاں چوں پذیرد عمارت چنین
 چه سود از توانائی کارباں
 ستانیم داد از خداوند خویش
 فروشد باندیش دوشاں
 پناهنده را شاه باید پناہ
 و گر کیفیت بیچاره را چاره سا
 ولی دار و این کار دشوارے

۲- در کشتی ما - ۴- ق- که باز زین - ۱۱- ق- به اشتر از کاروان الیاء - ق- یاساں - الیاء - ق- کاروان
 ۱۲- ق- به - ۱۳- ق- به

ہنر پر وراں پاست آہستہ
 اس میں ہنر ہر آں شد نخست
 ازاں جابر دست گنجیشت
 خبر چوں اصحاب نکلا ہاں رسید
 ۱۰ سکند چو بشنید کرد آفریں
 دریں صورت آئینہ در مرز بوم
 سخن کو درستی بشرح اندرست
 ولیکن سکندر درین دوری
 نگرانہ ز اں گونہ بست ایں مخا
 ۱۱ دل آزرده چند تار ایں راہ
 نمود نہ کے خسرو نام جوے
 گر ہے ز گرمی چو بادِ سوم
 جزیرہ کہ خوانند قبرس بنام
 ازاں جاکشی شیند تہ
 ۱۵ پیالے بصد گونہ زشتی کنند
 جہاز از فزون مست در اند کے
 کہ آن زیر کواں کیں ہنر جوہستند
 کہ دئے کثر اتوہ مگر بہت
 ۲۰ دوسان ہیں اشدا فرزند
 ز دست دوسان بشارت رسید
 چہ بر چیں چہ بر کار شجاعت ہیں
 ز چیں گشت عبورت نہایت بوم
 اساس ز خفاں نہ ز سکاہت
 نشان گرفت نام آوری
 کہ شہ بدرونے برادر جنگ
 رسیدند پویندہ در بار نگاہ
 ۲۱ فخر از فخر گمان بیداد خوے
 بر آورد آتش ز دریائے بوم
 شد ایں قوم بے عاقبت اقام
 بدنبال شاں باد را پویہ کند
 و ز اں گونہ تار ایچ کشتی کنند
 سلامت بساغل نیاید کے

چو شد حجت ہر دو دعوی تمام
 شہ کار داں بہر آن با حجت
 صنم خانہ دید خاطر فریب
 نگاہے بصد رنگ چوں نو بہار
 ۵ بے و میاں استایش نمود
 چو در شد بہ ایوان و بیش گماشت
 ہمہ رؤے دیوار دید آہنی
 دران روشنی عکس دیدار ہا
 اگر پس نظر کرد و گر پیش دید
 ۱۰ جہت ہائے ایوان صورت پذیر
 کسے کو ہمراہی شاہ بود
 براں ساں کہ جنید ہر کس ز جاے
 چو شد شہ دران عقبہ نظارگی
 بہر سو کہ نظارہ در گرفت
 ۱۵ چو کم دیدہ بود آئینہ پیش ازان
 بر سپید کین ساز آہن دالے

سپر نذر دستِ حاکم ز مام
 با یوانِ دمی در آمد سخت
 رہودہ زار زنگ مانی سگب
 خیالے بصد نقش چوں وزگار
 پس انگہ بہ چینی گرایش نمود
 چہ بنید کہ خود تاب دیدن بہشت
 سر اسر ز دودہ بصد روشنی
 نمودہ چو صورت بدیوار ہا
 بہر جانے سپیکر خوش دید
 دران بے نظیری نبودش نظیر
 بہر جانیا لیش ہمراہ بود
 نمودار او بود جنبش غاے
 شگفتی فرو ماند کیبارگی
 نیارست از ان نظر برگرفت
 بید آں شد دستِ ہیرت گناں
 نخست از چہ ساں شد بچیں و ناے

بسیر و مکن ست پویان بخت
 مشابہ بود با ہمہ و ہر
 و بد پشت اگر پشت سریش کند
 ہمہ آن نماید کہ بہت پیش
 کہ بے جانب چنیا تواند نمود
 بروم اندر ان نقشش ان
 بنمود و خاصان در گاہ را
 رسید پیشش از ہمہ مرزوم
 کہ بر چنیاں نکست چنی کند
 نغمہاں رسیدند در پیش تخت
 کہ ہر کس بجائے کند کار گاہ
 جدا گانہ ایوانے آراستہ
 کہ با خصم سازش برابر نہند
 دوار رنگ را در دوا یوان
 در ایوان خود پردہ را ز خویش
 ہی بہت ازاں سال کہ اندیشہ داشت

ولی نقش ہا کاں از خامہ رست
 مقابل بود بجلد را در پردہ
 کند ہر چہ در پیشش پیش کند
 چنان پیشت آید کہ پیشش
 ۵ از فیماں خیالے کہ داند نمود
 نیابند اگر چند جویند چند
 شگفت آمد این ماجرا شاہ را
 ز ہر جای سکر نگارے بروم
 چنان در ہنر نقشش مینی کند
 ۱۰ نگارندگان جملہ با ساز و درخت
 اشارت چنان آمد از بار گاہ
 کند رومی از نقش نو خاصہ
 بر چینی ہم ایوان دیگر دہند
 و کیلان ایوان نمودند بجای
 ۱۵ گرفتند ہر قوم با ساز خویش
 خیالے کہ مردم ہنر پیشہ داشت

زہر ماجر ہے چو بگزشت کار
 زکار آ زما یانِ نو تائکسن
 چو گفتند کس زہر کو نہ چیز
 کہ صنعت گر چند بار یک ہیں
 ہ ازاں جا کہ شد دعویٰ کارِ شاں
 در ایوانِ شاں خواند باید براز
 ملک گفت تا پیش خواند شاں
 فرستادہ ملک و از بار گاہ
 طلب کرد ز ایشان شہنشاہ ہر
 ۱۰ ہماں نقش بندانِ دیش پسند
 پس آنکہ حشا دند کیسر زباں
 ہمیشہ جہاں زیر سرمانش باد
 ہنر پیشہ چندانِ خیال
 کہ تمثالِ حسنی چہاں بر کشیم
 ۱۵ کے آید ز رومی نمودارِ ما
 ہراں نقش کر خامہ شد رو نما
 بصنعت گر ہیاد را آمد شمار
 ہمی گفت ہر کار دانی سخن
 سخن گفت ارسطوئے اندہ نیز
 بروم آمدست اندر اقصای ہیں
 ہر دن ہست اندازہ گفتارِ شاں
 کہ برہانِ دعویٰ نہایت باز
 تہ تیغِ صنعت نشانہ شاں
 سبک حاضر آور دشاں پیش شاہ
 کہ بیرون ہند انچہ دارند ہر
 شدند از قرہ خاک ر نقش بند
 کہ جاوید باد اسر ہر دریاں
 ز شمع خرد نور در جانش باد
 ز چہ آید سیم صنعت سگال
 کہ بر حرفِ رومی تسلیم در کشیم
 کہ گم گرد اندیشہ در کارِ ما
 بدیوارِ ایوانِ سخن بند زجائے

چو بنیادِ نوبت سکندر نہاد
 سہ از شے شد پینج سہر نہاد
 ماند اینک از چرخ گردش نماند
 سہ و پنج شاں دسپنجی سرے
 سر پرودہ خمیسہ از گاہِ جم
 زگر گیسو بود و پینگسہ ہم
 از آن ختمہا کر پئے عام ساخت
 ہمہ سازاں اہم از جام ساخت
 ز فرہنگِ آں خسر و دم و زنگ
 بدل شد بکر پاس چرخِ پینگ
 ہر آلت کہ بیش ست سوش نیار
 بدورانِ ادبِ شرفیت ساز
 نمطہائے شاہی کہ جاوید ماند
 ز آرایشِ آئے جمشید ماند
 ز اسکندر آں ماند در روزگار
 کہ در حاجت و حکمت آید بکار
 ز بس کو فرو شد ہر بیشہ
 خبر یافت ہر چاہک اندیشہ
 ہنر پیشہ مردم رخسہ چار سو
 بسوے ہنر جو نہاد نہ روے
 ہنر پیش می برد ہر کار سنج
 با ندانِ کار می یافت گنج
 بفرخندگی بود بر تختِ عاج
 بفرخندہ روزی حست و آذیناچ
 مسلسل چو پنجسہ بر زر بافتہ
 بزرگاں کمردر مکر یافتہ
 گراں کردہ جائے گراں مانجاں
 بہ کرسی نشستہ قوی پایجاں
 حکماں ز حکمت بیاں کردہ راز
 ندیاں ز دانش سخن کردہ ساز
 ہی رفت گفتائے از ہر دورے
 ز ہر ہوشمندے و دانشورے
 ۲- ق-۱- نوبت- ۲- ق-۱- عامہ- ایضا- ق-۲- جامہ- ۱۵- م-۲- زباں کردہ باز

ازاں بہرہ کو دہشت اندر سپھر
 براں گو نہ ایں ماجر ارا کہ ہمت
 تحقیق چوں کردہ شد باز ہمت
 غرض سالما خسرو کار سنج
 ۵ کہ ماہم بر آئینِ پیشینہ جام
 بخورشید سنجی چناں سر کشید
 سما کو چو پر گس تاب داد
 ازاں تنگ سوراخ بنش فرو
 ز آگاہی آں چناں راز ہا
 ۱۰ شنیدم ز گویندہ راست گوی
 نشستے بفرزا نگاہاں
 چو گشتی نموداری آراستہ
 در آں پیکر از پیکر آراے خویش
 ازیں ساں بے ساز ہا کرد اسآ
 ۱۵ نشانہا کہ امر ز ازاں مرا کنت
 ہموں رخت در طاس ساغر زلال
 بر آراست زین ساں تر از مہر
 کند ہر کسے بر کسے باز بہت
 درستی شدش ہم ز رسطو دست
 بکار صطلاب مے برد رنج
 بفرہنگِ فرزانہ گرد تمام
 کہ در ثقبہ خورشید را بر کشید
 بد آں عنکبوتِ صطلاب زاد
 شدش از خورشید روشن چو پرو
 ہوس بش گشتش در آں ساز ہا
 کہ در چند گہ شاہِ فرزانہ خوی
 مثالے بر آراستی در نہاں
 شدی پردہ از پیش برخاستہ
 عمل یافتی در عمل ہائے خویش
 بنرخ اندک و در عمل بقیاس
 ترا زوی وکیلِ کیاں گزست
 ہموں کو فت بر پنج نوبتِ دل

زمیں بوس اوندروشن دلاں
 چہ فرمود شاہ کفایت شناس
 ہر آن فن کہ مہت دار مردم بود
 بر این گفتہ با ہم شستند را
 ۵ ہمہ فیلسوفان حیر پریشہ
 ہمہ کس در آن از پوشیدہ حیر
 چو ہر کس مثالی ز ہر باب ساخت
 ہونانی اصطر ترازو بود
 و گر معنیم باز پرسی زلاب
 ۱۰ چو این نامہا شد بہ پیوند راست
 پس آن کو مراد صطرلابت
 و گر کار دانان راں اوری
 یکے گفت لاب ست نام حکیم
 اگر چش بر اسکندر انداختند
 ۱۵ و گر گفت لابے کش این نور بود
 و گر گفت دیدم بتاریخ عام
 نمودند کای قبلہ مقبلاں
 کہ آن بر کفایت نکردیم اساس
 نہ مردم بویم ارزا گم بود
 کہ تا او کند آنچه جویندہ خواست
 نہاوند رفے اندر اندیشہ
 ہاندیش می کرد بیتے شگرف
 ارسطوے دانا صطرلاب ساخت
 کہ در سکہ عدل سازا بود
 بود ہم بگفتار روم آفتاب
 بترکیب موزوں صطرلاب ساخت
 ترازوے خورشید باشد درست
 و گر گوی نمودند نام آوری
 کہ او ساخت این پیکر مستقیم
 ولی پیش از اسکندر شختند
 ارسطوے فرزانه را پور بود
 کہ شد پور ادریس الانام

ہرمان روشن شد صورت حال آئینہ وار در و رومو

نمایندہ صورتِ این جمال
 کہ اسکندر از راہِ پنهان وی
 بر او جنگِ کج خیزوی سود پایے
 ستد جام بر دستِ بخشنده کرد
 جہاں ادر دے مدار ابدید
 بے حل شدش مشکل روزگار
 بے یاد آن شاہ در دل نگاشت
 دلش خواست از رے پوشیدہ
 چو گوہر بروں آواز تیر کاں
 کز ان دور بینی کہ دارم ہوش
 نہاں ہے این جامِ آئینہ نام
 دروے دمیدم ز جانِ عزیز
 کنوں کاں ہمہ بادشاہی مرہت
 حکیمان کہ من ارم از پیش و کم
 چرا باید حسرت کہ در روزگار
 چنیں ادر آئینہ بیرون خیال
 چو در رفت رخسارِ کج خیزوی
 بہ کج خیزد دیگر آراست جاے
 تماشے آن جامِ خشنده کرد
 نہاں جہاں آشکارا بدید
 بے راز پنهانش گشت آشکار
 کز آن عجب یادگار گزشت
 کز دینر ماند نشانی ہر
 فرد رخت این قصہ بازیر کاں
 چو کردم من این جام بے بادہ نشا
 دریں جامِ خشنده دیدم تمام
 براں جام و سازندہ جام نیز
 بزرگی ز مہ تابا ہی مراست
 نہ کج خیزد آن دشت ہرگز نہ جم
 نشانے ماند ز من یادگار

کمن کنجدے داشت ناکاشته زہر خیں روز را داشتہ
 بیار یکی از شاخ بر کرده ساز کہ از کنجدش کس ندانست باز
 بہاں کفے داد کیں کن بکار دے تار سد قفس خوشگوار
 ہنرمند گردش چو در کام جاے نشد چہ دندان پولاد خاے
 ہر دوں برداں خوردہ و باز بست کہ اس کنجد از کشت زار کہ بست
 بگفتش بنوشندہ نختہ کار کز اس کشت کا بد بخت بہار
 ہنر پردراں کز ہنرے پرند یکے از یکے در ہنر برتر اند

داستان دواتی کہ خداوندانِ مرو نہی از برے
 حال استقبال وضع کردند مبنی بر آنکہ اسم ایشان راں
 فعل در حرف ناند و ذکر مصنوعا یکہ اسکند بہا مام
 الہی قوت طبعی صنعت یا ضعی احتراع کردہ و با اشار
 او بر قانون حکمت تمام گشتہ و مناظرہ چیناں و رومیاں
 کہ در نظر او بود قصہ سطرلاب کہ در آفتاب گردش

۱- ق ۲- روزش آراستہ ۳- س ۱- دگر ۵- س ۱- ہر دوں کرد
 ۶- س ۱- کہ مرداں کہ گوے ہنرے برند ۷- س ۱- بہتر

ازین نکتہ مقصودم آنست پس
 کہ زاینده باید دل پُر ہوس
 بہین تا بزرگاں چہ ساختند
 کہ کار تو پیش از تو پر دستند
 توانی تو با این ہمہ سرکشی
 کہ یک سا ازین ساں ز خود ہرشی
 کساں کنر خود این جملہ فرمودہ اند
 نہ آخر چو آدمی بودہ اند
 ۵ چو انگیزش زیرک افزوں فتد
 دم اندر دمش وضع موزوں فتد
 عجب نبود از بے فسون فسون
 دماند بر از علاج و گل ز انبوس

حکایت و تراشندہ کہ کی برج از استخوان پیر کشید
 و دیگرے کنجد از شاخ بر آورد

۱۰ تراشیدہ پیرے ز طبع جوان
 برنجی تراشیدہ از استخوان
 بہ ہچول خودے بردنوا ہش نمود
 کہ این داند را پختہ پیش آرزو
 سدم و در دیگر جہاں فشانند
 زمانی زیبا میماں انشانند
 چو کرد از پئے چاشنی کام تر
 بد آن داند ز اول بے خام تر
 زمانی دگر ماند چوں باز دید
 بزیہ نہیں ہاں راز دید
 ۱۵ چو آن خام کارے گزشت از قیاس
 ز صنعت شد آگاہ صنعت شناس

۱- س: - مقصود آنست - ۲- (سرخ) ق: - از دندان ماہی - ۱۲- شد آن مردود

۱۲- س: - دگر چوں چشید آن ہاں راز دید

کے ہر ایک سٹالینہ ساخت	کے ہر زیب خواہ آئینہ ساخت
کے شیشہ ساخت بہ شراب	کے شمع افروخت از بر تاب
کے آیشہ از ست از ہر چوب	کے ٹنگ سداں ز د از بہ کوا
کے آسار او پایہ نم	کے دستہ بر صلا یہ نم
کے خوان کا سہ پیدار کرد	۵ کے گو نہ گو نہ بر انگشت خورد
ہمہ تخت دیگر اں می خورد	کنوں ہر چہ ایں مرد ماں می خورد
کہ ترتیب ظلم شد آراستہ	شدا از ہر س آرایش خاستہ
چو بخی کم خچے آپ منہ از	برنتے کہ باشد فراواں نیاز
نلے پاس صد گنج دار دزد	چراغ پداں کے زند لاف نود
کہ وہ خانہ را پاک دار و خرس	۱۰ بود نرخ جاروب فلے و بس
بجز بادشا کس نہ کردے چراغ	گرایں ساز ہائش جتے فراغ
ہوس شد کالاسے افزون کار	چو کالاسے و کار آمد ر شمار
گر بے نقبش و نگار آمدند	گر وہے ہزار و تار آمدند
گر بے کشیدند شعلہ نرزد	گر بے ہنگامہ شتند فرد
گر بے بازو کیو تر شدند	۱۵ گر بے محبوب و رسن بر شدند
ازاں بیشتر گشت بازیچہ نیند	چناں کالت کار ہا شد عزیز

ہمہ خلق وضع گزینش کرد
 کہ تا ماند از گردش روزگار
 ز جمشید ماند آلت دار و گیر
 ز توران کلمہ وز کیاں تختِ علاج
 ۵ ز کیخسرو آں گیتی افروز جام
 صطربا بئینہ گو حسری
 چناں کز سراں ماند ساز سراں
 و لے رختِ خاص ارچہ موزوں ست
 بیش کل غریب چو ہیں ہویت
 ۱۰ دگر آسیای ست اندر خراس
 در اندم کہ گرد شکم دام خواه
 چو ترکِ گرسنه خورش گم کند
 شنیدم کہ در روزگارِ نخست
 ۱۵ ہماں تیغ ترکاں کماں ساختند
 یکے پنبہ رشت از پئے جامہ را
 مناعے باندانِ خویش کرد
 نمودارے از ہر یکے یادگار
 سریر از سلیمان صاحب سریر
 درفش از فریدون ز ہوشنگ تاج
 کہ دیدے در و را ز گیتی تمام
 نمودار آئین اسکندری
 دگر ساز ہا ماند از دیہکراں
 بکالے کم حاجت افزوں ست
 بسیں چند بار یک بیزے درست
 دقیقه نگر چند دار و اساس
 گلین دیگ بہتر ز زریں کلاہ
 کلمہ در تہ دیگ ہمیزم کند
 کہ انداز ہر تیشہ می شد درست
 ق ہی ساخت آہنگ سازی کہ دشت
 زناں دُک - مرداں سناں ساختند
 یکے بافت پوشیدن عامہ را

مثل گر تو آہنگری در ہنر
 چو ایں کمنہ آمد نو دیگر اں
 مثال دگر کن بہنجا ز خویش
 چو ہر صنعت آید ز دانا بہ تو
 ۵ در انگیزش و ساخت فرق ست چند
 بد لہا بنا ز اوستا و قوی ست
 و گرنہ مبرغاں کہ تسلیم کرد
 بموراں کہ آموخت صحرا کئی
 بسے ہست کینچنک باریک بان
 ۱۰ بزبور میں کر پئے خور و خواب
 گس کا نگین ست بنگاہ دے
 بہر خانہ بی عنکبتاں کہ چوں
 چرا گاہ پوید بہر خانہ خوار
 ازاں جانور ساخت کا شانہ
 ۱۵ ولیک آدمی را بخت خانہ نیر
 براں می گمارد بنا چار ہوش
 ز آرایش تیغ و پیکان مہر
 دریں فن توئی پس رودیگر اں
 کہ خلقے کئی پس رود کار خویش
 بہیں تا چہ فرق ست از و تا بہ تو
 کہ ایں نخل کار ست اں نخل بند
 کرد ہر زماں صنعتے انوی ست
 کہ باید پناہ از پئے بیم کرد
 بموشاں کہ فرمود نقب آگنی
 کہ در خس شگافی بود متو سگان
 کند خانہ صعد سزا ز لعاب
 کہ ہم خانہ قے کرد و ہم نخت قے
 کشد از شکم خانہ خود بروں
 کہ او در شکم خانہ دارد نہرا
 کہ حاجت ندارد بہر خانہ
 بہ خانہ است باست بسیار چیز
 کہ سازد ہر انچہ بدل کرد جوش

زہر گیر کر ذوقِ آواز سے حریفانِ نگرند محتاج سے
 ستائشِ جوہر مانی کہ از فعلِ ایشان متاعِ افعال
 زیر و کیشِ ازاں دیر کیفیتِ دیگر اں کم ہر وہ بودند
 و چوں اں وضع ملکِ ایشان باشد بغیری مضاف
 نتواں کرد مثلاً کردہ کس در ملکیتِ ست اں سخن گویند
 ازاں مقولاتِ عشر جوہر ہاں کی تو اں نہاد موضوع و
 صنعت دہ و دیگر اں اکہ چوں اعراض اند چہاں
 بقای نباشد

دل روشن آئینہ شد ز غیب کہ ہر دم بر آرد خیالے نجیب
 بہر پیشہ پیکرِ نو کند بہر پیکرے زیورِ نو کند
 بہر صنعتے کا پیشہ در گرفت نموداری از خود بر آرد گفت
 چو بکار نہ گزاری اندیشہ تراشے وہی عاقبتِ تیشہ
 ز خود قالب لے باید آختن نہ در قالبِ دیگر اں ریختن

زرد و دوسر د و گل و نقل دے
 بشادی ہمے دز ساغز دند
 بہنگام شب عاشق رفته ہوش
 بیک بُرج ز نیگونہ تاجپند گاہ
 ہمہ عمر ازاں پس بُت سیم ساق
 سکندر کزاں ساں جہاندار بود
 خحر گاہ ذوق و طب گاہ بزم
 حریفے بدانگونہ در خور داشت
 جہاں خورد و خوش خورد پد و دگر
 تو نیز ار توانی ہمیں سود کن
 کہ فردا ت چوں خوردند ہد کے
 بن خاک اندرون لقمہ خور کر نیست
 بجامِ طرب زندہ کن جانِ پاک
 بیاساقی اں گنج دانِ نشاط
 بدہ تاشط سخن کو نسیم
 بیامطر با ساز کن چنگ را
 ق

فرایندہ شد خور می پے بہ پے
 گمے چنگ کہ بر لب تر زدند
 بُت دوش را بہت پیمان دوش
 قراں کردہ بودند خورشید ماہ
 نبود ی ازاں حُجبت شائستہ طاق
 پرستارِ خود را پرستار بود
 بصحرے نخیر و میدانِ زم
 و گردشت باد برابر داشت
 بدیں مایہ نامِ نکو سود کرد
 جہاں انجور شاد و پد و دکن
 پشیمانیت خورد باید بے
 خزانہ فوس و حسرت دگر نیست
 کہ محتاجِ جرعه است مردہ بن خاک
 کہ اندیشہ ادر نور و لباط
 وز مجلس آراے خسرو نسیم
 بنالشد رآں پر اینک ا

ز شاخِ گلِ دُخسَلِ خُرمائے تر گئے انجیں چید و گاہے شکر
 گئے نار با سیب پیوستہ بود کہ از نار و اں سیبِ اختہ بود
 گرفتہ ز گلِ خسرو منے در کنار ہمیش نار بر دست و ہم آپ نار
 ز ساعت کمر ساخت دُخواہ را کشید از دواں قصب ماہ را
 ہ بگنجینہ آرزو دست برد کلیدِ حسنینہ بخازن سپرد
 بکانِ گمراہ شاخِ مرجاں نشاند گرفت دیا قوتِ بیرونِ فغاند
 چو خورشیدِ راحشہ در خوابت پیالہ فادوئے ناب رفت
 بہ بر بلبلِ زنی ز ہرہ پردہ ساز شد از پردہ تار بر بلبلِ نواز
 بہ پردہ دروں خسرو پردہ پوش بخاتونِ پردہ نشیں ادہوش
 ۱۰ در اں ہ کہ ہر گامش از دلِ برفت نشد ماندہ تا بست منزلِ برفت
 چو ز اں مے دلِ تشنہ سیراب کرد ز سرستی آسایشِ خجِ آب کرد
 چو شد دومی صبحِ رخسارہ شو فروشت خالِ سیہ از رو
 عروسانہ خورشیدِ چینی خیال نمود از پسِ چادِ شبِ حال
 دگر رہ میہ چینِ خورشیدِ دم نشست با ہم چو دُخَلِ موم
 ۱۵ ہماں عشرت دے ز سمر زہ گشت ہماں ساز شبِ عالی آواز گشت
 رسیدند باز اں پری پیکراں کشیدند صفہا کراں تا کراں

جنگین لب من سلیمانی ست

من از دے مبارک ترم در دژ

مرخم با چیاں دے فرخنده باد

بدین نهرنی کرد تاراج هوش

ملک اعنان دل از دست رفت

که هر یک بسوے حمید نذر دژ

مه افتابے بحسره گاه ماند

ولیکن شاه از خوشین شد تی

ز مستی بید سر اند از گشت

که بستند با عقد خورشید و ماه

سکندر سلیمان ملتیس بود

دو عاشق بیکدیگر آورده دست

به اسکندر ترش نه آب حیات

هر آبه که هست آب حیواں بود

بنفشه و مید از گل لاله رنگ

در سبخت گلبرگ بامشک بید

جنگین دے از لعل تمانی ست

بخش گر جهاں اُمبارک نمود

لبم بالپ شاه و خنده باد

چو سازنده ارغنون نوش

ه ز سر با خرد رفت سر مست رفت

بخوبان دیگر اشرار نمود

چو پردیس ز بهر اسی ماه راند

تهی گشت حسره گاه شاهنشاهی

چو نخته از اں بخودی باز گشت

حکیم الهی طلب کرد شاه

از اں مه که مہمان بریس بود

ملک سرخوش و نازنین نیمست

رسانیده ایں خضر صافی صفا

چو نوشیدن از دست جانان بود

۱۵ ز لب کاوردیش در آغوش تنگ

همای در افکند باز سپید

۶ سبب جوانی ماه ماند - ۱۲ سس - ملک مست ایں نازنین نیمست - ۱۶ سس - در افکند

گراو حربه جسم نبردان زند
 گراو اثر دہائے ست در زین لیر
 گراو گیتی از شکرا و دہام
 گراو تنگ چہیں است بیدر
 ۵ گراو ہست بر تخت ز پائے بست
 گراو راکلاہ است بر آسمان
 گراو بازخواہد ز شاہاں خراج
 گراو گنج زر بخت دار و تمام
 گراو قبال دولت و رایا و رند
 ۱۰ گراو جبرئیل ست با پر نور
 گراو تخت گیر دز کین خوشاں
 گراو دشمنان ابخوں خوردن
 گراو راکلاہ آئینہ بر کف نشست
 علمہائے او گرچہ بالا رس است
 ۱۵ گمان دے ار صد شکار فگند
 کمند دے ار صید بند دہام

رخ من ہ شیر مرداں زند
 من آرم ز زین اژدہا را بر زیر
 خیالم بہ تنہا بگیسہ تمام
 بہر موی من ہست صد چین و زنج
 مراد دل او ست جائے نشست
 مرا صد کلاہ است بر آستان
 من از سردراں سرشام نہ تاج
 مرا نیز گنجے ست از سیم خام
 مرا ہر دو چوں کتیریں چاکرند
 منم قبلہ خوب رویاں زد و ر
 من از پازوے مہر گیرم جہاں
 مرا خون صد دست در گردن
 دو آئینہ دارم من از پشت دست
 مرا یک علم ہم زبالا بس است
 یکا برے من صد ہزار فگند
 من آنم کہ صیاد کیسم بدم

بشوخی چو گیرم در آغوش چنگ
 بستی چو رخساره شویم زخوے
 کسے را کہ من مست کردم جزا
 چو ساقی شوم با چنیں زلفِ دل
 ۵ گل از رنگِ رویم گلستاں شود
 سکندر کہ کرد آبِ حیواں ہوس
 چو در روشنی چوں منی را نہ دید
 چو باز آمد آں مے بہ پیمانہ یافت
 منہ نام آں چشمِ اس حجبے را
 ۱۰ چو من کے بود آن کہ در ہر زن
 مگر شاہ زلفِ مراد دریافت
 چو در خلوتِ من نہانی رسید
 گرا ز چشمِ راجع شد اورا برات
 گرا نہ از داو شیر آہو بہ تیر
 ۱۵ گرا دہست کینچیر و جام جوئے
 گرا ز مجلسِ اوسمن میدد
 گرا پیل بند و جہنم کند

بزخمہ رگِ خوں کشایم ز سنگ
 دہم غسلِ پر ہیز گاراں ز مے
 نہ بنید دگر ہوشیاری بجواب
 بود بادہ چوں خونِ مستاں حل
 می از دستِ من آبِ حیواں شود
 نظیرِ منش بود مقصود و بس
 تبار کی آبِ حیواں دوید
 بہ ویرانہ کم کردہ در خانہ یافت
 چہ نسبت بمن آن سیرِ روئے را
 تو اشت از دوست تو اں زن
 کہ در عینِ ظلمات چندان یافت
 بسترِ پیرِ زندگانی رسید
 من اندر دہاں دارم آبِ حیات
 من آن آہوم کو بود شیر گیر
 مرا جامِ گیتی نہایت روئے
 مرا لالہ و گل ز تن میدد
 من از تارِ موئے کتم پیل بند

پری گر چہ باشد دل آویز تر
 نہا شد ز من آفت نگیز تر
 ہر آن جاوے کا داند شمار
 ہمارا رکند عالے مشکبویے
 چون نہ تراش کنم ناز خویش
 ہنر برے کہ آمد بچہ چہ من
 سپہ آفتاب زمیں خواندم
 چورفتم ببا زار نیک اتھری
 منم قبلہ روم انجا جسم
 قصبہ چو زاندام بختم جمال
 ۱۰ بغمزہ ز کوہے برآرم غنیر
 مرا زیں قرہ ٹوسگانی ست خو
 چو بنیندہ در نارم آرد شتاب
 بہتے تست این قامت چوں نکا
 دل انگہ پذیرم نہفتارگی
 ۱۵ چو زلفم ز رخ را بچو گال سپرد
 ز سیم بگر غنیمت
 نہا شد ز من آفت نگیز تر
 نہا گردی من شد استاد کار
 دو عالم کنم من بیک تار مے
 کراخوں گرفت ست کا پید پیش
 بروں نانش نہر پنجہ من
 دگر ماہ بنید ہمیں خواندم
 جمال مرا بندہ شد مشتری
 کرشمہ مرا زید و نا جسم
 کشم گردن ماہ را در دال
 دگر موشود موشگام بہ تیر
 کہ دیدست کو تو سنگا فدیوے
 لبش خشک بینی و چشمش پر آب
 پرازیب بادام و نابخ و نار
 کہ جاں یزدوم در سیم بارگی
 بازی ز خورشید و مہ گوے برد
 ہلاے ز خورشیدے آویختہ

چمن درازیں جاے زنداں بُد
 چہ حاجت بہ بالاسے سرِ بلند
 شود خوابِ خور بر جواناں حرام
 بدیگر رہ آشنایاں ز غم
 ز من بیدش بازی آموختن
 ۵ مشعبد کہ داند جہاں بخون
 و گریست بشم خرابی کنم
 جہاں فتنہ دے شرابی کنم
 شکریش بیرون نیاید ز نے
 چو لب اکنم چاشنی گیرے
 دلی نوش بادم کہ خوش میخوم
 ہمہ خونِ خواباں بکشے خورم
 بخیزد بر اندام خورشید مو
 چو در ہم شود گیسوے من برو
 برقص آورم فتنہ خفتہ را
 ۱۰ چو شانہ ز غم زلفِ آشفته را
 کہ خوں گردید ابر بہاری نہ آب
 بسکے کم سوے بتاں شباب
 صنم خانہ را کلید از من ست
 صفت تو بہارِ شکست انگنم
 بہر بوسہ تازہ جانے دہم
 کش بر حمت ز بانے دہم
 کم چوں گریبان گل چاک چاک
 ۱۵ دے کش سپارم بیا دہلاک
 کلاہ از سر اندازم و سرزدوش
 چو یکسو کشم مقنع از طرٹ گوش

بہر سو گل و غنچہ نوش خند
 ملک در میاں ہیچو سر بلند
 بزمِ اریحہ لبر ز حدیش بود
 دلش ہمہ راں دلبرِ خوش بود
 نشانہ صنم را بہ پہلوئے خود
 چو آئینہ نزدیک زانوئے خود
 بہر درش آسائی نیم خواب
 ز لب نقل میداد و از کف تن آ
 ہ بقدرت نشستہ دوسر و جواں
 پیائی شدہ دوست گمانی دل
 ملک عاشقِ رویش از جان تن
 گمی گل ہی رخت اندر کنار
 بر انساں کہ او عاشقِ خوشیتن
 چومی رغبت عاشقان تازہ کرد
 گمی دست می سود بر سبب نار
 چنان بادہ در نمازین را یافت
 شکیب از میاں غم دروازہ کرد
 ۱۰ ہوائے دلش نقل عصمت شکست
 بہ افسوں گری چنگ ابر گرفت
 از ان نعمت کہ نذر پری خانہ شد
 برائین خواباں ز شوخی و تاز
 بر دمازہ بوداں گل مشکبوئے
 ۱۵ کہ از زنگ تر عشوہ بازی کند
 چو بگفت گل خوش بود بوستان
 ولیکن ہمراہی دوستان

جہاں سوزے از مہ شب افروز تر
 ز خورشید و آتش جان ز تر
 بیک طرہ صد شہر بر جسم دہ
 بیک غمزہ ہر ملک عالم زدہ
 در آمد حسرت مندہ با ہم سراں
 چو مہ در صفت مشتری پیکراں
 بطاعت کہ شاہ با صند نشا ط
 زمین بوسہ زد و چو نشی با ط
 ۵ ز فرمان فرنگ ارانے خیش
 دگر نازنیناں گہم سرہ نیز
 آشناں کہ بودند نزدیک دود
 بعد ناز بہشت ہر جانے خیش
 بدامن کشیدند پے عزیز
 جہاں سمن ماند و سر جواں
 رمیدند یک یک چٹ سایہ ز نور
 ازاں عور چہراں مردم شہرت
 یکی شیر و یک بیشہ آہواں
 شد آراستہ مجلس چو بہشت
 ریح از صراحی بردن ادمج
 ۱۰ نواے بر شہم بر آمد براوج
 فرشتہ در آمد چو مرغ از ہوا
 ز نالیدن چنگ موزوں نوا
 سر انگندہ دایستادہ بہ پای
 فرد تن شدہ چنگ موزوں سرا
 بہتاں ہمیداد دار و غلاب
 خوش آوازی ارغوان رباب
 کہ از زہرہ دمہ بر آمد نفیر
 بہ نعم چہاں بر کشیدند زیر
 ہمیرخت خون صراحی بجام
 ۱۵ کرشمہ کنان ساقی خوشخرام
 کہ جہش بدان قوت از سینہ جو
 قرابہ چہاں خندہ زد سرنگوں

رسیدند شکر لبان در زمان
 نماز آنچه خفاست گرد گله
 ز خوابان زین جنت آباد گشت
 صنوبر قدانی چو گلزار تر
 ۵ بنا گوش شاں پر زیاتوت دور
 لبے پرمی و درخوے نگینختہ
 ہمہ ناز پرورد و نازک خرام
 ز بیداری فتنہ خونخوار تر
 مسلسل بے دل بہ گیوشی شاں
 ۱۰ نفقہ معجب نر گل خوشی را
 بہر بازی از زر گس پر خار
 ہمہ ناز پستان و نازنج خوے
 سخن گوی بر بطازن خوش سرو
 خرامان و خوش پیشش آمدند
 ۱۵ ز چنداں پری پیکران حوماہ
 کہ در جنگ خاتماں بجنگ آمدش

چمن گشت خالی ز نامحبان
 دگر ماند ریحان و با سنبلی
 گلستاں پر از سرو آزاد گشت
 بر خارہ خوں کردہ گل را جگر
 دہان لبان نیز از اں مایہ پُر
 گلاب و شکر با ہم آمیختہ
 مہ نیمہ و سفتاب تمام
 ز خواب جوانی ستمگار تر
 معلق جہانی بہ موی شاں
 نظر بستہ چشم بد اندیش را
 خدنگ انگنان فرشتہ شمار
 بہ بردہ ز نازنج و ناز آبروے
 چو آب و اں دست ایشان برد
 چو پرویں بہ مہمان مہ آمدند
 ہماں ترک حصی بود مطبوع شاہ
 خرد فتنہ چشم تنگ آمدش

مرا غم ہمیں کر دہر گل نسیم
 چو مقراض زریں بقطع حریر
 بہر غم گلبن سر انداختہ
 منفی تر غم فراموش کرد
 تمنائے میخوار گاہاں کرد تیز
 سبک گشت در خاستن پایے سرد
 کبوتر معشوق زان در ہوا
 سکندر سے بوساں کرد رے
 تے چند خاص از غلامان دس
 زدن بر لب جے حنجر گاہ را
 ملوکانہ بزمے بر آراستن
 تہی کرد از خویش دیگانہ راہ
 بحر لبستانِ برخ شب چراغ
 بفرماں بری پیش فرماں گرا
 بیک چشم زد در لعل گاہ بود
 سر ز بختی شد با بر سیاہ

ہوا بر سبز سبزہ می رخت نسیم
 بہر چشمہ منفست ربط آب گیر
 بہر شاخ مرغ از عنوان خستہ
 ازاں غم کہ غارت ہوش کرد
 ۵ غزل خوانی بلبل صبح خیز
 ز آواز دراج در قصہ تدرو
 ز نالیدن تہی سری خوش لہذا
 بر در چہنیں خوب و عشرت فرا
 کس از نامداران نہ در پیش دس
 ۱۰ بفرمود اشرافان در گاہ را
 گل دیوہ و نقل دے خواستن
 ولیکن بشر طیکہ در بزم گاہ
 کس از جنس مردان نماند بیاغ
 کمر چیت کردند اشرافان کار
 ۱۵ مرادی کہ اشارت ز در گاہ بود
 برآمد سر پرده براویج ماہ

کشائیدہ ناستہ اس سواد
 کہ چوں فرخ اسکندر سرفراز
 براں شد کہ فارغ دل شاد کام
 ز چیں گر چه چندان غنیمت بہ برد
 ۵ ہیں وزی از موسمِ نو بہا
 ہم از اولِ باداد آفتاب
 ز باد بہاری ہوا مشکبوے
 شدہ جلوہ گرنا ز نیانِ باغ
 بساطِ گل از سبزہ گلشن شد
 ۱۰ بہ لالہ ز فردوس جام آمدہ
 شدہ مشکبو غنچہ در زیرِ پوست
 بنفشہ سر زلفِ اخسَم زدہ
 کشادہ گلِ نعلِ جلیابِ نور
 ز بس تری اندامِ زیبایِ گل
 ۱۵ شدہ سرخ گلِ مفرشِ بوتیا
 بردوں کردہ سوسنِ زبانِ جوش
 سرِ ناتہ چیں بدنیاں کشاد
 بفریزی از ملکِ چیں گشت باز
 ازاں کامِ دل کامِ گیر د تمام
 کنیفوے چیں را غنیمت شمار
 کہ گیتی شد از خوزمی چوں نگار
 بفرخندہ طالع در آمد ز خواب
 عروسِ جہان آبِ گل شستہ د
 رخ آراستہ ہر کیے چوں چراغ
 چراغِ گل از بادِ روشن شد
 ز رضواں نگینِ سلام آمدہ
 چو تعویذِ مشکیں بیازدے دست
 گرد در دلِ غنچہ محکم زدہ
 نظارہ کنان چشمِ نرگس زدو
 شدہ پارہ پارہ سراپایِ گل
 بصحرابِ رود آمدہ دوتاں
 ہمیکرد جسمِ تقاضایِ نوش

ہمہ شب در آرزوے قرصِ خورشید رہے باہد کہ قریب
خوید اشدر می دید و حسرت میخورد تا چندانکہ در آرزو

قرصِ حالِ داد

۵ در افتاد قحطی بہرے دروں کہ می مردم مردم ز غایت فزوں
حریصے کہ دینار بوش ہزار بدروزہ گردی دران وزگا
رسیدش چو برداشت از جاں امید پس از فاقہ چند قرص سپید
ہمیکرد از دور دروے نگاہ بدانساں کہ مردم بخورشید ماہ
اگر چشمتی کہ پر آزار بود تہی چشمیش مانع کار بود
۱۰ ہمہ روز از اں حسرت آزدہ ماہ شب و مرد آں لقمہ ناخوردہ ماند
چو بے برزید مرد ہنگام برگ سبوسے نیز زد ہنگام مرگ

ساختن سکندر برگ مجلس در باغ و از نامی نوش لب
چلتی نوش دروے لبالب نوش کردن جنگ زن
۱۵ آں شاہین شاہ سکا و دل بودن از شاہ سیر کردن شاہ
اورا از خلاصہ بہر خاب خون بطو کردن کلنگ

خزینه باند و ختن خاص نیست
 که دُر در خورِ گوشِ غواصِ نیست
 بمنم ندادست روزی رسا
 مگر بہر آسایشِ مفسا
 درختی کہ دُور افکند برگِ شاخ
 کند کشتِ ہتھاں چو بچو شکی
 ۵ اگر ابر بارندہ گرد و بخیل
 کہے کہ پے سیم کاں می کند
 بجز دوریِ حرص جاں می کند
 بنگر تا چہ خوں خور دی از حرصِ آزار
 کہ نقدے بدامانت آید فراز
 از اں بار صد کہہ برگردنت
 کم از صد کی در شکم خوردنت
 خرے را کہ بیکار خربندہ کشت
 دو چو در شکم بہ کہ دہ من لشت
 ۱۰ بخور آں کت امروز با ہم بود
 کہ روز دگر روزی ہم بود
 چو روزی خوری بہر فردا پیا
 کہ نا اعتمادی بود برخدا
 اگر مایہ داری چو اکم خوری
 چو روز نمی خواہد کم و بیش گشت
 چو بخشنده داری چو اغم خوری
 براں تنگ و زی بیاید گشت
 نشاید بہت کم اندیش گشت
 کہ از تیم نگی بود تنگ زبست
 ۱۵ ازین غم کہ بے توشہ ماندن سبت
 ہمہ عمر بے توشہ بودن خطاست

حکایتِ حریصے کہ با صد ہزار دینار مغربی چوں خوشید

۱. بھی تازہ گرداں دلِ ریش را
 متاع کہ وہ روزِ مہمانِ نشت
 ۲. درم درجہاں بہ خوش خوردن
 زے را کہ در گور کردی بزد
 ۳. نہ بہتر ز نشت آن گل و نمائے
 گرہ گرتی گشت بد بخوبی باش
 ۴. کسے بر سفاکے چہ نالاں بود
 دودے کرودہ دل ست آدمی
 ۵. درم چوں تو اں داشت در دل نگاہ
 ۱۰. دریں وضع تخمِ عملِ پیش کن
 بدل اُنہ حرص چندان مکار
 خود از بہر خودہ گرت ہستی چیز
 ستانندہ ہر جا بے مٹی بے
 جو اندازاں قبلہ چلت
 ۱۵. خساں ذرہ ذرہ بیکب انہند
 ہم کردن تارِ جولاہ راست
 برد کشتبان خوشہ خود بد اس

رہا کن حسابِ کم و بیش را
 بخور کاچہ خوردی ہماں انِ نشت
 نہ از بہر زیر زمین کردن ست
 چو گورت کند سر بر آرد ز گور
 کہ اماند تو ممانی بجائے
 سفاکِ دوس درجہاں گو مہاش
 کہ باز چہ خور و سالان بود
 بدہ تا پدید آیت خور می
 کہ گرت بندہ شود کف سیا
 کشا و رزی دانہ خوش کن
 کہ آن پشیمانی آربار
 کہ نہد کسے بہر تو یک پشیر
 رسانندہ دشواریاں کے
 کہ چیدن خوش و بختن مشکل ست
 کساں تودہ تودہ بنیاد ہند
 چو دیبا شود بخشش شاہ راست
 دہنگ تنگ آ سیا بان آس

مزاجِ جهانِ اکہ باکس نہ ساخت
 چو دریا بد از راہِ دانندگی
 فرہم کند محم چنرا
 خور و الفتِ خود بادیم و کوس
 ۵ کز اس بسکہ شد خواہکہ در خاک
 بیابا بشادی و فرزندگی
 ہم صحبتانِ دوستگانی ہم
 اگر باز کاویم بنیاد را
 چو غم را کرانہ پدیدار نیست
 ۱۰ کسانیکہ رخت از جهان برودہ اند
 کہ وہمہ طلبگارِ غمزد بس
 بقارِ چونگ ست جانگ
 یک امروزد در خوشدلی دہیم
 دل امروزد در بندِ فردا ہماں
 ۱۵ بھری کہ نقدست از غم تہیست
 چو خواہی غم و شادمانی گزشت

شناسد بد انسان کہ بائی ساخت
 کہ ہیچ ست سرمایہ زندگی
 گزار و بشادی دم چنرا
 با فوس خواراں گزار و فوس
 بحر خاک خوردی نہ باشد بجاک
 بر آریم با ہم دم زندگی
 نشینم و دادِ جوانی دہیم
 بنا بر غم ست آدمی زاد را
 بہ از شاد بودن اگر کار نیست
 ہمہ در غم زیتن مرده اند
 کس را بگردن نیاید ہوس
 چہ داریم دل اہ بہیودہ
 غم دی و فردا بیک سو نہیم
 مگر تا بھنہ دنیا بی اماں
 غم عمر نیو خوری اہلیست
 جہاں خوش گزارا توانی گزشت

کند نام زد مردم از روم و روم
 بخل در آرد کوس و درای
 بدان تادراں حسن بے فتح باب
 چو دانند کاجاست خیل دیپاہ
 ہ چو زان کا رشتہ رادل آسودہ گشت
 علم را سوئے روم پردازد
 بیاسائی آن بادہ چوں عقیق
 فردریرتا چوں بکشتی شود
 بیا مطرباں چاشنی بخش روح
 ۱۰ فرد گوئے و مجلس پادازہ کن
 کہ کوئند بر در شب روز کوس
 جہاں کر کنند از دم کر دہائے
 رود قلند زان نعمت خوش بچو آب
 ہر اندہ باشند از ان کا رگاہ
 ہماں فتنہ بودہ تا بودہ گشت
 فرس ابرقن عشاں باز داد
 کہ ہم کو ترش نام شد ہم رحیق
 خراباتی از دے ہشتی شود
 کہ ہم صبح از د خوش شود ہم صبح
 دل جان میخوارگان تازہ کن

در نصیحت کہ دکنندگان دنیا روم کہ چوں زخم تیر
 چرخ بخیطامی بنید این و رات ابدست خود سپر
 کنند دل در گرہ سیم نہ بنند بلکہ اس مس قلب را
 ۱۵ در دل گرہ نند کہ ہیج سر قلب اگر نہ بند
 زہی بخت بیدار آن نیک بخت
 کہ نہد بد زان دین خانہ رخت

یکی قفلِ شش پہلوایتند
 گزی شست کردہ کلیدش پدید
 ہر آں طولِ عرضے کہ در کار بود
 چو سدِ سکندر شد آراستہ
 ہ سکندر ز توفیقِ کاہے چناں ق
 دور روز و شب و بے خاک سو
 سیوم روز کا سکندرِ صبح گاہ ق
 جہاندار بر تختِ زر بار داد
 کسانیکہ از بازوے چارہ سنج ق
 نمود از در برگ ساز زندگی
 چو پاداشِ رنج کساں دادہ شد
 ز گردنِ سازانِ لشکر سری
 کم و بیش آں کشور آں اسپر
 بضبط آورد کشور از طوقِ باج
 عمارت کند جملہ ویرہن
 شبِ روز در بانی سکند

بزنجیرہ گز در آویختند
 سہ گز چار دندان ہائے کلید
 باندازہ خود گراں بار بود
 شد آشوبِ خضم از میان خاستہ
 کہ برخاست از سینہ بار چناں ق
 خداوندِ خود را پرستش نمود
 بر آورد دبر اوج گردوں کلاہ
 بکشند گاہ گنجِ بسیار د
 بہ بنیادِ سنجی کشیدند رنج ق
 بمقدارِ ہر کس نوا زندگی
 بقدرِ عملِ قیمت آمادہ شد
 نشانداراں عرصہ بالشکری
 کہ نماید بوقتہ را دست برد
 ز کشور نشیناں ستانہ خراج
 زد ہتھاں بکشت انگند و ہن
 یکے سد بہ نیزے خود صد کند

خداوندِ فرمانِ بسیمِ درست
 پیہ جستِ شترے بانوہ کرد
 پس و پیش در کوشش آمد گرد
 چنان تیشہ زد مرد پولاد چنگ
 ۵ ز بس کانشش سنگ آتہ اد
 ز کا دیدنِ شکہا درشتاب
 ز گرمی سنگ آتہ بود تیز
 چو آتش چنان دید پولاد را
 بفرمود کاہن در آتش نهند
 ۱۰ اساسے کز انسان بگمیں کنند
 رسیدند بنیادِ سنجای چو باد
 بہر روے فرشتے کہ انگیختند
 شگافے کہ در عرضِ در طول بود
 نباش از کم و بیش طرزے شد
 ۱۵ نہانی بہ پیولہ آں اساس
 گرے شصت و پنج از فرخیش ساز
 بہ بنیادِ سنجی میاں کر چیت
 غرمت بہر دوازہ کوہ کرد
 چپ راست در کاوش آفتاب
 کہ آتش برد آہ از نافِ بنگ
 ز تحت آتشی تیشہ را آب اد
 نخست آتش آمد بروں آنگاہ آب
 شتاباں تر از آبِ را آب خیز
 کہ در آب حل کرد بنیاد
 چو پولاد کز آتش آتش دہند
 براں خشتِ پولاد سنگیں کنند
 اساسے نہادند محکم نہاد
 بہر روے حل کردہ می چکند
 بجائے گلش روے مجلول بود
 چو پولاد یک تختِ رزی نہاد
 دری بر کشیدند عالی قیاس
 صد و پنج اندر درازا دراز

غنا د اده دل اہنیک انہری
 باندیشہ سدا کند ری
 بفرزانه فرمود کز ہر یار
 مہتا کند جملہ اسباب کار
 ارسطوے دانا فروخت گنج
 بدیں داری گشت سرمایہ منج
 بہائے متاع کہ بالیت بود
 بدامان جویندہ داود زرد
 ۵ دویند جویند گال سولہوے
 زہر مس د آہن د سہر دے
 منے گرنجہ وار زریافتند
 خریدند چنداں کہ دریافتند
 نہ آہن آہن اگر بود ریم
 چو آب د اں می نشاند نسیم
 دگر بجے از رے باز آہنے ق
 شنیدند کانے دیا معدنے
 چو آہن فشر دند در سنگ پا
 زہر اساس بدانگو نہ سخت
 چو ساز عمارت شد آراستہ
 نشند پولاد کاران روم
 ز مالیدن پیکر گشت گشت
 دے کو دم کورہ را گرم کرد
 ۱۵ بغارغ دلی جانچا تن زدند
 چو در کورہا پختہ شد کاخست
 ز دلما شد اں بار بر حناستہ
 کہ پولاد ہر دستاں گشت موم
 ز سنداں بعبوق بر شد خردش
 نہ آہن کہ الماس انرم کرد
 ہمہ روز و شب خست آہن زد
 جہاں سکہ گل بر آہن نہشت

از اں بوم خوئی فرو دآمدند
 نشنند با هم گفت و شنید
 ز م هر کلاغ شده بلبل
 ملک بادل حکمت انداخته
 ۵ بدشمن کز اں گونه بیچاره بود
 چو در سید اسکندر می رفت مهر
 فرو زنده شد ماه ناکاسته
 همه شب ملک شیشه می بچک
 بهر جریعه گنجینه می فشاند
 ۱۰ ناله چکا دک ز رود و در باب
 کرشمه کنان ساقی نیم مست
 چومی داد ساغر نشینده را
 ندیمان خوش طبع بیدار مغز
 از اں بلبلان خوش و لغز گوی
 ۱۵ ز بس شمع کال عالم افروز بود
 چو اسپ سحر زین شده هفت پو
 بکتر همانند ارفیسر زمند

چو ز غوغا و ز غوغا دآمدند
 ز بانها و خند هارا کلید
 فکند در اں بوستان غلغل
 در اں تنگ چشماں نظر دوخته
 همه روز مشغول نظاره بود
 به یاجوج بازی در آمد سپهر
 چو اسکندر می موکب آراسته
 همه رخت گوهر به آواز چنگ
 غبار می ز هر سینه می نشاند
 همی کرد خون در رگ زهر آب
 به خونریز میناں پیاله بدست
 دل از دست می برد بیننده را
 غزل خوان شده بر نغمه های لغز
 شده بزم چو بوستان تازه روی
 شب تیر روشن تر از روز بود
 بر آورد لولاد ز خشاں بدوش
 بر آواز گنگ ساسی بر آمد بلند

رسن بستہ بر شاہ بردن شاں
 سکندر ز نظارہ آں خیال
 بفرمود کہ بطنخ آرد خورد
 فراداں نشانند از اں چلہ خیر
 ۵ چو آمادہ شد نزلِ مہماں گام
 نمودن ز انساناں بخوردنِ پُشتا
 نہ چوں سگ بخوردنِ اُدیشہ
 گہ ایں دے آں اباخن دید
 چہاں خواہیچہ پُر چشم ہستی
 ۱۰ براں گو نہ دندان ز دندان تو
 در آئین شاں خلق نظارگی
 چہاں خوردہ شد شاہِ مہماں نو
 بفرمودتا ہچو گردابِ شرف
 بد اں آبِ کانِش بر آرد مغز
 ۱۵ چہاں در کشیدند بیاکِ شرم
 چو در مغز شاں بادہ در کار گشت

بخاصانِ در گہ سپردن شاں
 بحیرت ہی شد ز حالِ بحال
 ز بریانِ سُرخ و ز حلوئے زرد
 بدلداریئے میہماںِ عنبر نر
 دلِ میہماں در آمد بدام
 کہ آتشِ بخاشاکِ دشتہ بہ آب
 نہ ز اں بستگی در دل اندیشہ
 گہ ادشت ایں ابدناں گزید
 بخوردند چوں چشمِ برہم نئی
 کز اں آسیا آرد گشتِ استخوان
 بحیرتِ فروماند یکبارگی
 بر بجانِ می گشت شاںِ حلاؤ
 نہادند پُرمے تغاری شکر ف
 نمودند رغبتِ حرفینانِ لغز
 کہ بارانِ باریکِ اریگِ گرم
 ز سر فتنہ خفت بیدار گشت

ز پولاد پوشانِ خنجر گزار
 گر ہے کزاں در بڑوں تاختند
 ز بس تیغ راندن چو آبِ دل
 زخوں غرق شد گرچہ کسار و دشت
 ۵ ز بوں گشت تنہ انداں دای
 در آئینہ رے بسیار دید
 بہ آخر براں یافت خاطر قرا
 بفرمود تا در گزر گاہِ تنگ
 برافروختند آتشے تا سپھر
 ۱۰ رقیباں نشاند تا صبح و شام
 ہمہ مردم و چار پاؤ سپاہ
 چو دروازہٴ منت نہ شد ناپید
 جہاں بادشاہ بر سریر کیاں
 بزرگانِ رگاہ را بار داد
 ۱۵ اسیران یا حج را جت پیش
 دویدند جمے ز نظارہ گاہ
 در رخنہ را گشت ز آہن چھار
 سیر خویش در دست خود بختند
 فرو ماند بازے مرد از بول
 ز دریائے شاں قطرہٴ گم گشت
 باندیشہٴ جبت از خرد یاوری
 نشہ صورت چارہ بر رو پدید
 کہ رخنہ بہ آتش کند استوار
 رہ از چوب کردند محکم چنگ
 کہ از دو دآں تیرہ شد ماہ مہر
 فرو زندہ دارند آتش بدام
 بہا نندازاں آتش اندر پناہ
 در چارہ را یافت دولت کلید
 برآمد بائیں فستخ پیال
 پناہندہ را رونق کار داد
 بدیدن ہوس کرد ز انداز پیش
 طلبکاراں آدمی خوار گاہ

بزدان ہمہ حلقہائے زره
 ہمہ شب ہنر برانِ جنگی سپاہ
 چو گلمائے سیار گاہ بُربا
 درخشندہ شد چشمہ آفتاب
 ۵ ز زنبورکِ مردِ کامل بزور
 بجوش آمدند آن سگالِ صدهرا
 بر غبتِ شبانہ سوے ہلاک
 رواں سوے شمشیرِ خنجرِ بلاغ
 بہر حملہ صد دشتِ ننگِ خستند
 ۱۰ یلانے کہ رستمِ شاں آمدند
 باندانِ زورِ بازوے مرد
 ولیکن چو موجِ بلا بود سخت
 یکے تن کہ در پیشِ صدفِ شوق
 بسا چہ شیرِ بر رے خاک
 ۱۵ ز چنداں نبرد آزلے سر
 دگر حلقہ خستند بر نطعِ جنگ
 بریدند یک یک گرہ بر گرہ
 دراں فتنہ بودند دست آزمائے
 پُر از سبزہ گشت این ہمایوں
 زہر سوے فتنہ بر آمد ز خواب
 بزنبور خانہ در افتاد شور
 چو مورانِ سوراخ مارانِ غا
 نہ از دشنہ ترس نہ از نیزہ باک
 چو پروانہ کو ز بندِ چرخِ سراغ
 بہر مردِ صدفِ در آختند
 از اں دیو بازی بجاں آمدند
 نمودند بادِ یو مردِ نمِ سرد
 بسیلابِ طوفانِ در افتاد خست
 اگر خود تہمتن بود زن شود
 کہ گردد ز غوغائے مورانِ ہلاک
 چہل تن بروں آمدند از درہ
 ز آسیبِ دندانِ و آزارِ چنگ

چو شیر درنده بشمشیر و تیر
 بفرمود تا هر همه یک سر
 بر گوشه غار پنهان شدند
 چو بکر فلک در عماری نشست
 ۵ عروسان شب یور آراستند
 فلک ده زان لعبان باز کرد
 رسید بازی کنان فوج فوج
 چو طفلان بهتاب بازی کنان
 نشستند در زیر هر خار بن
 ۱۰ چو دیدند چپ سازان را
 کمانها کشیده بر آهنگ کیس
 در آن وحش صحرا در میختند
 بگشتند چند به شمشیر و تیر
 ز چنگال آن قوم بیباک نیز
 ۱۵ سر اسیمه شد مردان را
 بر آنگونه کشتند پلاد را
 بر دی و مرد افگنی بے نظیر
 کیس خستند از درون ده
 بران فتنه افتند جا شدند
 شب تیره در پرده داری نشست
 فلک ابگوهر بر آراستند
 جهان بازی لعبت آغاز کرد
 زد از دیو مردم همه دشت موج
 لب از آب بنی نمازی کنان
 بهم آهمن انجمن در سخن
 که خنجر بیرون داد صد گاه
 چو شیران بدون خستند زیر
 گرفتند و کشتند و خون ریختند
 و گر زنده کردند نخته اسیر
 فرو شد افرادان جوان عزیز
 چو شیر که افتد میان گان
 که شکنین پولاد بنیاد را

قبا شان بمان ست و جشن ہماں
 شکن بر شکن چین ابرے شاں
 گلیمے زمونے خشن بر وجود
 برد آبدہ پشت شاں چوں گے از
 ۵ برہنہ بیکد گیر آئینہ گرم
 زبے دانشی ہچو خرس و خرس
 بشہوت شب روز با ہم بکار
 دراں کوہ بے میوہ و جے شوم
 نباشد چو خیرے دگر قوت شاں
 ۱۰ شہ کار داں کاں حکایت شنید
 ہو س گرم شد طبع جوشیدہ
 ز شکر گزین کرد مرد ہزار
 ز گوراں سبق بردہ ہنگام گشت
 ز گرمی جہنہ برابرش چو برق
 ۱۵ بہ پیکان چوں مے خاراں رگاف

حریر سرد و حلہ تن ہماں
 کشاں ریش تازی رزانو شاں
 قرہ زرد و سورج دیدہ کبود
 شکم ہن پانخرد و ناخن دراز
 ز فرزند و مادر نزار ند شرم
 بخواہرنے گشتہ مادر عدس
 نمیردیکے تانزاید حزار
 کہ درے ہمایوں توں گفت بوم
 بود بہتریں طعم خرقوت شاں
 عجب نازد لب ابنداں گزید
 کہ بنید تماشائے پوشیدہ را
 شاہ بندہ چوں باد در وقت کار
 گرفتہ بہ تنگ آہواں از دست
 ز سر تا بہ پا زیر فولا و عنق
 ندیدہ کسے پشت شاں در صفا

۱۔ بر۔ ۳۔ س۔:۔ کلیمے ز سر مے کتن بر وجود + قرہ سورج نرغ زار و دیدہ کبود

۸۔ س۔:۔ ہانزا توں

۱۲۔ ق و س۔:۔ قدم

کہ چونند و چندست مقدارِ شاں
 چہ رہ دارد اندیشہ کارِ شاں
 شناسندہ رازِ آں کارِ گاہ
 جہیں سود بر مفرشِ بارِ گاہ
 چو برداشت سرِ زان سرِ افکندگی
 سخن گفت بر قد و اندکی
 کہ گیتی پناہا جہاندار باش
 شبِ روز چوں بخت بیدار باش
 ہ جہاں در پناہ تو آسودہ باد
 بداندیش ز اندیشہ فرسودہ باد
 چراغِ جہاں از روی تو نور
 دمِ سردِ خشم از چراغِ تو دور
 از آں دیو خویاں چہ را نم سخن
 کہ دیوانہ گرد و سپہر کهن
 گرد ہی بہر سو چو دیوان گشت
 کرہ برد در تگ ز غولانِ دشت
 فردن از شمر دن گرد ہا گردہ
 چو ریگ بیابانِ خاکِ کوه
 ۱۰ مثل گردِ ریابکنند آبِ خود
 بہر سو کہ در پیش گیرند راہ
 بکو تاہ چشی سگ جفیہ جوے
 نہ شرمی دے بنیشِ دل نواز
 تہ پا چو دامنِ فرہشتہ گوش
 بگوشتِ دراز از خراں بُوہ گویے
 ۱۵ ہنگامِ ختنِ نجسند سیر
 در آں چشمِ کوتاہ و گوشِ دراز
 نہ زان دامنے کو بود عیب پوش
 یکی گوشِ بالا و دیگر بزریر

۱- تن۔۔ چوند۔ ایضا۔ س۔ ۱۔ چونت۔ ۲۔ بر فرش آں

۱۴- سن۔۔ بہ آواز دارند چون شہر خروش

۱۵- سن۔۔ یکے گوش زیر

خبر شد باقصای آن مرز بوم کہ بگذشت بر کوہ دریای روم
 نواحی ششیں مردم آن دیار ق کہ بودند پناہاں بہر کنج و غار
 زیا جوج وحشی جہاں آمدہ زبیدادشاں در فغاں آمدہ
 چو دیدند کماہ پدید از نوی ستم دیدہ را داد بختے قوی
 ۵ ازاں گوشہ گیری بر آہند نظم کناں پیش شہ آمدند
 بفریاد گفتند کای دشتگیر زبیدادیا جوج ظالم نفیر
 بروں می گرانید ازین تنگنای بہ تندی چو گرگان مردم بے
 بچکاں شاں ہر جہ افتد کم ست اگر چاہا پست و گر مردم ست
 کہ یازد کہ شاں اکند ز جنت جز اقبال فرماندہ تاج و تخت
 ۱۰ مگر بخت بیدارت آر دشتاب کہ آن فتنہ را چشم بند و جوا
 چنیں کار نبود بہ بازوے کس جز اندازہ بازوے تست و بس
 بہ سیمای تست این سعادت پدید کہ سدے بر این رتوانی کشید
 بے زین نمط بازی نگینتند سر شیکہ بزاری فرد و بختند
 ز بس زار تالیس دین آن گرو بیابگ صد انا لہ می کرد کوہ
 ۱۵ دل آزرده شد خسرو روم را نوازش بے کرد مظلوم را
 بامید شاں کرد چوں تندرست خبر بے آن وحشاں باز جست

جهاندار ازاں دُزیئے بتیقا
 چو خورشیدِ خشنده بنمود تاج
 بر آئینِ اسکندری داد بار
 بفرمود تا مردم از خاصِ عام
 ۵ نواے نوازش صبحار سید
 بدرگاه راند آدمی فوج فوج
 زمیں زان نویدے کہ خوش دگوا
 کسے کا داز پیر و برنا دُخورد
 بدان اَنه حلقِ شکمِ خوستہ
 ۱۰ کسے را کہ نوبتِ سیدے فرا
 بدردیزہ نفسِ دُرخ شرت
 ز پُرمردگی زندہ گشتے تنش
 جهاندار تا ہفت روز تمام
 سپہ اکہ در نالہ و دایے بود
 ۱۵ چو شکرمہ گیر گشت از خورش
 ز آتشِ معدہ دلشاد گشت

بسے گفت دُزی رساں اسپا
 برآمد چو خورشید بر تختِ عاج
 بر افگندہ پردہ ز در پردہ دا
 ز لشکر کند سوے خر کہ حرام
 طلبکارِ گوہر بدریا رسید
 سپاہ چو دریا در آمد بموج
 چو صحرائے محشر درآمد بہ جوش
 بدستِ خودش اَنه می سپرد
 شتاباں چو کنجشکِ آنخوستہ
 ربوے ز مخدوم کہتر نواز
 سپرے بد و زخ نشانِ بہشت
 چو شمعے کہ افزوں کند رخش
 بدان اَنه آورد دلہا بدم
 شکم پرشد و خوشہ بر جلے بُو
 گرفت از غذا سینہا پرورش
 ز دایم شکم گردن آزاد گشت

بدگفت کا زاد باش از گزند
 که بردشت دولت نکار تو بند
 ز باران اشکے کہ خیمت کشاد
 برے داد زینگونه شاخ مراد
 نہادی چو در چشمہ عمرے
 شدی آب نادیدہ زو دست شے
 بسے رنج دیدی بہ پوسندگی
 بے حیلہ کردی بہ جویندگی
 ۵ خدائے کہ در کار گاہ مراد
 نہ کردست رنج کسے را بباد
 چو بر قسمت رزق پروانہ داد
 بپاداش آں آیت ایں دانہ داد
 گرت چاشنی بخشید ایں سلسیل
 کنی چشمہ زندگانی بسیل
 یکے خضر زان چشمہ شد زندہ نام
 تو زین عالمی زندہ گرداں تمام
 ہمہ عمرت ایں نوشہ یاری رست
 ترا وہمہ لشکرت را بست
 ۱۰ صلاوہ بریں میوہ ہر جا کہ ہست
 کہ ہم نقل وہم بادہ داری بست
 دروین تن ایں تحفہ جاں نواز
 بود تا بیک سال مہماں نواز
 نہ از خوردنش باشد ایں دانہ فرد
 نہ سالے خوش جوید آں کس کہ خورد
 تو نمود را تازہ گرد و رواں
 تو اناشود مردم نا تو اں
 ۱۵ چنانست فرمان نیردان پاک
 ولے چوں سپہ یافت خورند نیے
 ازین جابغبی چو دریا کے آب
 کہ ساکن نمائی دریں تیرہ خاک
 سوے کوہ یا جوج رانی شتاب
 تو آید بدلہ اتونمندیے

در اہ کہ نطقے نہ ہوا رشت
 ز کوہ و درویشہ سنگلاخ
 علف اچھاں بر عدم شد برات
 فراخی ز مطنخ بردوں برد رنگ
 ہ کے را کہ صد گنج و دینار بود
 بجائے کہ باید شکم کرد پُر
 تو نگر کہ ماش جہانے بود
 چوبے تو شکی در تن آرد سکت
 اگر آدمی بادشایا رہی ست
 ۱۰۔ مجلس مے و میوہ عالی بود
 دل شاہ رنج از ہمہ پیش دشت
 از اں غم کہ کارش نہ جتی فدا
 شبے شد ز ہم صحبتاں گوشہ گیر
 بخوابش نظرئے بخشہ دشت
 ۱۵۔ چو بامنم خود بے راز گفت
 سکندر شستہ چوبے تو شہ

سپہ از روش رنج بسیار دشت
 سیم باد پایاں شدہ شاخ شاخ
 کہ نایاب شدناں چو آب حیات
 ز تنگی دل ہنگناں گشت تنگ
 شکم خالی و دل گر انب را بُ
 یکی دانہ جو بہ ز انبار دُر
 چوبیش محتاج مانے بود
 تو اناترے را کند زیر دست
 دلش پُریداں گر تہیکہ تہی ست
 شرح بشکن ایشیہ خالی بود
 کہ بار ہمہ بردل خویش دشت
 رہانندہ خویش را کرد یاد
 بہ پوزش گرمی پیش پوزش پذیر
 شب بندگی را بجاں زندہ دشت
 سر دشتے پیدا رگشت از نہفت
 کہ دادش ز انکویر نو خوشہ

کہ چوں چہرہ شد کا رفرہائے دم
 بشرق دروں بر بے مرز بوم
 ازاں دل کہ دولت سگال آیدش
 غنیمت بسوے شمال آمدش
 گرفت آں طرف نیز نکیسر زبور
 بدریاے خزاں در افکند شور
 ز طاعات بالانیاں تاج داد
 سر و سیاں را بتاراج داد
 ۵ چو بر عرصہ روشنی دست یافت
 تبار کی آبِ حیواں شتافت
 چو ز اں چشمہ عمر لب تشنه ماند
 جنبت ز ظلمات بیرون جہاند
 سوئے چشمہ از روشنی کرد روی
 بہ بے آبی از خوشتن دست شوی
 ننگوے پشینہ جادوے پیش
 کہ جادو گری کرد ز اندازہ پیش
 بشرحیکہ بست این رق را طراز
 ازیں پیش بیرون نفیگند از
 ۱۰ چو زین کتہ راہ معانی کشاد
 نم از چشمہ زندگانی کشاد
 ازاں چشمہ ہر سیاہی گزاشت
 گمرت بد گوش ہا ہی گزاشت
 چو نگذاشت اوے بیشہ دروں
 من ارشیشہ شویم چہ آید بروں
 چو تاراج شد زلہ بر خوان میر
 من از ریزہ چینی ندارم گزیر
 چو دہ تھاں کند خرمن از داند پاک
 بود عاقبت قوتِ موراں بجاک
 ۱۵ گل از بوستان بادہ نوشاں برند
 خن و خار ہمیرم فردشاں برند
 چو آمد جہاندار دریا دروں
 ز تار کی آبِ حیواں بروں

شترچوں نکر دآں نصیحت گویش
 دکان بست موش نصیحت فرویش
 بسو راخ رفت ایں غبار افکنان
 شد او سوے دیگر مہار افکنان
 بہر شاخ خاکے کہ شد سرفراز
 ہمی گشت شاخ افکن و خاکرن
 ۵ دور و زود و شب ماند ہیون و نیا
 چو دل ان ز بونی بریش آمدش
 بدو گفت چونی و زان کہ
 شترگفت در یاب کان تو ام
 بہ اربندہ خویش خوانی مرا
 ۱۰ چو عجز خیاں دید چارہ سگال
 دریں ہ کہ در سر کلا ہے ترست
 پناہندہ بے پناہ ہے ترست

غمیت کردن سکندر سوے دیو لاخ یا جوح و با جوح
 و بعض را بتغ کوہ سگاف و غار کشتن و در آں رخنہ ہلا
 ۱۵ را از آہن گہر ان سنگ و خشت پلا و بستن
 گزارش گز نفس دیرنیہ ساز
 چناں بند دایں پنیان اطراز

غنی کو بغارت بہ بند میاں
 بد اندیش کو با تو بد میسکند
 کدیور زباغ ارند زد و ترج
 کمن گرگ ناشامد از خونِ پیش
 چنان بید اندر جہاں برستن
 اگر بر سر کھتسراں سردری
 چو خوش خید اندر پناہت کے
 و گر کھتری در پناہے گریز
 زد ہر زبوں گیر چوں آگہی
 حکایت فریاد کردنِ اشتر و ہاں بستہ و بفریاد رسیدن
 موش بر سر وقتِ او

شکر افشترے اہنگامِ گشت
 بد گفت کاے ہر و بردبار
 کیس ہاست اینجا بے ز آسماں
 شتر باگ بر زد کہ خاموش کن
 نگہ کرد موشے بہ پناہے دشت
 رسن چیت کن چوں گستی مہا
 از آن کسے شو کہ یابی ماں
 بقدرِ خود گفت باید سخن
 مشو بازرگے پو من خرده گیر
 آئیگو نہ خورد و حقیر

میں درختِ بارِ بسیارِ او
 تو بر گردنِ خوبِ دِلِ بارِ او
 چو پشتِ شتر گردِ او از کزِ نگار
 دِلِ سارِ باں اکتِ خاخار
 ز رُفِ خردِ هست آں را پسند
 کہ از کُتْمِراں باز دارِ دگر بند
 گرازِ فتنه یک پائے بَدِ تیشِ نیست
 چو دادرِ قوی باشد اندیشه نیست
 ۵ اگر میشِ دُخسِ گرگاں بود
 زرنجِ چو زانِ بزرگاں بود
 چو سرِ سبزیِ خواجہ باشد بجائے
 چہ اندیشہ از دشمنِ سبِ پائے
 سگِ خورِ و را دِلِ شبانے بزرگ
 کہ بزغالہ را دوارِ ہاندِ زگرگ
 چو سبزیِ آں را مسلم بود
 کزِ دُخسِ فتنہ محکم بود
 بہنگامِ فتنہ مکن بے غمی
 کہ باشد سرِ انجامِ او در ہی
 ۱۰ چرائے کہ در خرمنے بر کنی
 چو سیلابِ تند آید از بر زنی
 بغوغا و شورِ اہماں خوش بُو
 دِلِ کارِ دُشِ نوبتیِ دُفیسر
 مکن تکیہ بر حِطِ شہنشاہ
 ۱۵ بودِ پاسباں گر چہ بیدار تر
 ز جوہِ جہاں گر توئی تنگ خجے
 ز سوراخِ موئے کند روزنی
 دِلے کارِ داناں شوش بُو
 بودِ شادیِ کودِ دُرِنجِ پیس
 کہ زیرِ کِ ترا زستِ چرخِ بلند
 ہمہ حالِ از دوزِ دُشیا تر
 جہاں کارِ خود کے گدازِ بگوئے

بزرگی کے رادہ دستگاہ کہ دار و پناہندہ را پناہ
 نہ زان مایاں کتیری در شمار کہ بر چو زگاں ساز و از پر حصا
 بزرگاں کہ کمتر نوازی کنند نہ رسم بزرگی ببازی کنند
 سر مرد و پرسی کردن بہت چو نبود سری بار بر گردن بہت
 ۵ ولیکن سراں اتواں کرد فرد کہ باز یرد ستاں بود پایے مرد
 کے بر سر خلق زبید امیر کہ افتادگاں را بود دستگیر
 شرف کردن مردم از مری و گرنہ ہم آدمی آدمی ست
 شد از بوی خوش نافہ مشک دو و گرنہ فراداں بود خون و پو ست
 بہ نہانہ باشد کے سر ناز سر آں شد کہ باشد رعیت نوا
 ۱۰ بزرگے کر و خور دیوں شود و گر خود فریدوں بود دود شود
 عجب ہے کہ از بے پری شد بوں ستونہ کند لیک ہم بر ستوں
 بزمک ارچہ طاؤس باغے بود گرش دم بریزد کلاغے بود
 پنگے کہ بکت پاش بنگ سرش ابرقن مناند رنگ
 پر تار کش خدمت کردنی ست ترانہ تیمار او خوردنی ست
 ۱۵ ز سر گرہ پا زیر بار اندر ست چومی بنگری بار پا بر سر ست
 بود پایا تا بود سر بجایے چو سر نیست پا اندر آید ز جایے

چو ابرست فرمانده کامیاب کہ بار دگی آتش دگاہ آب
 بیاساتی آن شربت خوشگوار کرد بزم گرد و چو خورم بہار
 بدہ تا چو در تن در آرد توان گل ز رِ دمن زو شود ارغواں
 بیا مطرب اسباب می کن گام بدان ارغنون ساز طنبور نام
 ۵ کہ گرچہ عود سانش در بر نی می پردہ ساز کہ دی تہی

نصیحت قوی از وان کہ ز درستان بقوت پنجہ
 نگاہ اندر و مجروحی کہ خوابہ او از تنگی بیرں او دبر حرا

آں از سر لطف ہم نهند

کسی کو بہ گیتی بود ہوشمند نیابد ز آسیب گیتی گزند
 ۱۰ باندیشہ بنیاد کارے کند کز آن خویش ادھارے کند
 بہ پیو لہ در کند جابے خویش کہ دارد در پاس کلائے خویش
 گر ش نیت کارے زیوتنگان گرفتہ بر نیت از خستگان
 ولیکن گر ش قوے اندر دست بہر نیک بد عہد شاں بردیست
 چو صد سر با سانیت زیر پاست بسختی سر خویش گیری خطاست
 ۱۵ غم دیگران خو چو دتیت ہست غم خوشتن خود خورد ہر کہ ہست

اگر بردے داغ داند نہاد
 بہ چشم ارپشیرے ستاند ز کس
 و گر ملے از تاجدارے ربود
 چو دشمن قوی شد ز بول سا زوش
 ۵ ہ ساراه زن شیر مردم ربا
 نباشد چو تو شاہ در مہر و کیس
 کجا خسرے جز تو باشد چنان
 دگر شاہ را در عد و حسن تن
 رہی کر تو در بندگی شاد گشت
 ۱۰ چنانم گلو بستی از طوقِ خاص
 چو بستی بقیدِ عطاکرد نم
 ہر آن مرغ کا سودہ گشت از فراغ
 چو آہوے وحشی ز جو گشت ام
 چو طاؤس افسانہ شد بوستا
 ۱۵ دگر تو بھای نخوانی مرا
 ز بنیاد برکنده بود خسترم
 برود مری جسم تو اند نہاد
 یہ احسانش گنجے دہد باز پس
 دو چند انش بخشہ بنگام جود
 دلی چوں بول کرد بنوازدش
 کہ گم گشتاں را بود رہنما
 بکوش چنان دہ بخش خنیا
 کہ کوشد بہ جاں بخشی دشمنان
 ز تو باید ایس بخشش آموستن
 کنوں بندہ گر گشت کا ز اگشت
 کہ تار و ز محشر نیام خلاص
 چہ حاجت رسد رگلو کرد نم
 دلش افس خوشتر آید ز باغ
 دگر آہواں را در آرد بام
 دگر یاد نار د زمہند و سیا
 یکے بندہ خاص دانی مرا
 دگر رہ تو کردی نہال از سرم

ہزارِ دیگرِ شترِ سرخِ موے سبقِ بُردہ زانڈیشہ گرم پوے
 غلامانِ دومی و قیاقِ دوس کینرانِ آریستہ چوں دوس
 ز جفسِ حبش خادمانِ سرے ملونِ سیاہانِ قیمتِ فزای
 ہر اے ز ہر نوعِ زیبا و چیت کہ در حیرتِ آن خرد گشتِ بیت
 ۵ ہمہ پیشِ فرماںِ چیں کشید سرش از رفتِ پردیں کشید
 بزرگانِ چیں از پاتا بفرق ز خلعتِ میانِ گمر کرد غرق
 جڈاگانہ بر ہر گرامنایہ کرم کرد بر قدِ ہر پایہ
 بفرمود تا پسِ بآن عسّہ ناز رود میہماںِ حلبِ خانہ باز
 سپہدارِ چیں ز ان نو از ندگی ز سرمایتِ سرمایہ ز ندگی
 ۱۰ چنان گشت شرمندہ احسانِ چیں کز ان ندگی خوش نبودش خلانِ چیں
 فراوانِ درانِ تہش بوج چہ از بارِ منت چہ از بارِ گنج
 ز بس کا ندرانِ دوری شاد شد دلش صید گشت ارتن آزاد شد
 ز نجاشِش و نجش بے شمار ز بانس ز پوزش نمیکرد کار
 بعد شرمناکی و خلعتِ گری بغلطید بر قطعِ اسکندری
 ۱۵ نو از ندہ رامعذرت ساز کرد بشکرِ نوازشِ نِباں باز کرد
 سزا باد بر وارثِ ملکِ جم کہ ویراں کند عالم آباد ہم

که از کس مہرت دانی دہد
 بہ اوز نگہات آشنائی دہد
 زمین دُور بودے گرایں دوی
 ترا کی شدے با من این باوری
 بساکش و بدشواری بہت
 چو بنی زد دولت ہر دیاری بہت
 کجا باز داند چو شد پای بہت
 کہ خواہد ابر دست سلطان نشست
 ۵ چو بستہ شود پیل ترسہ ز مات
 نذاند کہ روغن خورد یا نبات
 دور دئے کہ آزدی اینچوخت
 بپاداش ایافنی تحت خود
 چو من ہیں کشادم ز ابردی کیں
 مبارک ز سر بات اقلیم ہیں
 بگفت این فرمود کا زند پیش
 سلب های شاہانہ ز انداز پیش
 گر انما یہاے کہ شایاں بود ق
 سزاوار کشورندایاں بود
 ۱۰ بیک چشم زد خازن گرم خیر
 جہاں رہاں کرد بخینہ زیر
 چو شد دید جمع آنچه بایستہ بود
 رواں کرد جای کہ شایدستہ بود
 بخاقاں کی تاج ز ترس سپرد
 کہ خورشید از اں روشنی شکستہ
 ز گوہر مکتل یکے تحت عاج
 بہانے دی اقلیم ہیں اخراج
 سزاواراں یا یہ گنج شگرف
 کہ عمری در انداختن گشت صر
 ۱۵ نگاہ ز ہزار اسپ بازی نثراد
 بیای دواں دست بردہ باد

۱۱- تن پوشہ جمع دید- ۱۱- سس پوشہ جمع گردانچہ تالستہ بود

۱۱- سسل باستہ بود

بنحاصانِ خاقان اشارت نمود
 که برهم منط باز جویم زود
 دو دیدند سران پیرانِ چو باد
 منط های گم گشته کردند یاد
 جدا گانه اسبابِ کارگاه
 همه باز کردند از بارگاه
 ز رے کان تلف شد بکارگری
 فروزدش از گنج اسکندری
 ه گرافسای از تو سنے گشت گم
 فرس بود تادانِ آبسته دم
 چو زان مرد میهای مردم فریب
 جهاندار برخواست از جای خود
 ز مهاں نوازی شمارش گرفت
 بتعلیم شد پیش همای خود
 پس آنکه دهن چشمه نوش کرد
 نوازش کنان در کنارش گرفت
 بدو گفت کایمن شواله تاجدا
 ز لعلِ خودش حلقه در گوش کرد
 اگر ناکه از دور ایں سبب طاق
 که رام تو شد گردشِ دزگا
 مه و خور که نوریت پیوست نشان
 گرفتارش اخترت در محاق
 دگر و نشانِ اکه بینی جمال
 هم ایمن نیندازم بوط و زوال
 کسی ادر آفاق صورت ببند
 که دریابد آسایشِ بگزند
 چو من مشتری با شمت باک نیست
 زمانه که دادت چنین پای لغز
 درین تعبیه باز دشت لغز

طلب کرد خاقان آفاق را
 گره باز کرد ابرو طاق را
 چو آمد برادرنگ الاش حُت
 دوسر و از یکی بیخ شمشاد سُت
 بفرمود تا هر چه در روزگس
 غنیمت بدست آمد از شاه چس
 کم و بیش در پیش شه آوردند
 رسن در گلویش بر بند از جہاں
 چو فرمان شد سوی شکر رسید
 غنیمت ز حب جانے دریر
 ز کالای داز مردم و چار پا
 بقدر سه فرنگ پرگشت جا
 چو ظاهر شد اسباب چس هر چه بود
 اسیران چس را طلب کرد زو
 نوازش ز غایت فرزد کرد
 رسن باز گردن بروں کرد شا
 بفرمود تا شکر بے قیاس
 د ویدند جویندگان تن بہ تن
 ز ہر جانب از بخت الای خویش
 ہمہ چنیایا ہمہ برگ ساز
 چو شد بر سر رخت خود ہر یکے
 ۱۵ پڑو ہندہ در پیش فرمان شاہ
 متاع ز ہر جنس بش از شمار ق
 کہ در دفتر آورد دسترگا

نہ بنگاہِ رومی کر اس تا کر اس
 زمین شد زبا غنیمت گہ اس
 زبیا ری رختِ اسپ و شتر
 دل دیدہ غلساں گشت پُر
 کسی کو بجانہ فحاشی نہ داشت
 نہا سخاۃ بے متاع نہ داشت
 زمین خیر چیں چہ نہ پایِ غریب
 کہ دلِ ادب قوتِ جانِ ریاض
 ۵ ز سیغور و دیبا و خنجر و سپر
 ز کافور و عنبر و مشک و عیبر
 گر انما یہ ہائے زغایت بڑوں
 بدیدار زبیا غنیمت فزوں
 زوہ تو وہ بر تو وہ در ہر وطن
 طرائف بحر من جو جسمِ من
 نہ سرمایہ چنداں و درآمد بار
 کہ در یاد آں را مہندس شمار
 جدا گانہ گنجینہ شاہِ چیس
 کہ خم شد از اں بار پشتِ زمیں
 بہ گنجِ سکندر نہ و خیرت مند
 دو عالم بیک گمراہی گشتند
 چو آہستہ شد شکر از ترکِ تازا
 کسے را بکنش نیاید نیاز
 سکندر بہیں وزے از باداد
 برا و رنگ شد چون جم و کیقباد
 ز فرخندہ رایانِ مستخرج بیان
 بر آراستہ بایں برسم کیل
 ستا و دندانِ براں رو برد
 بزرگان کشیدند صفت و بویو
 ۱۵ خروشِ رقیباں بر آمد بیاہ
 زمین سے شد خسرواں را کلاہ
 جو گشت انجمنِ راجہ بسمِ آراستہ
 بزرگان کشیدند صفت و بویو
 زمین سے شد خسرواں را کلاہ
 فروزندہ شد ماہِ ناکاستہ

کشند بروی چو بر گل گلاب
 تن خاکی نپسند نور شد
 بهم زانوی بر سرش نشاند
 که از جان او دور دارد گزند
 همی کرد مہماں نواز زندگی
 برافروخت مہ شمع گیتی فروز
 بدامان مہماں فرد ریخت دُر
 کہ مہماں کند سوی بستر خرام
 بخرخاہ خواب آمد از ارج تحت
 کہ بودش امان سکند بیاس
 بامید آزادی آزاد خفت
 ز عشرت ندانست شب را بروز
 بغارت همی تاخت بچپ دست
 سپہ تا دو ہفتہ بت راج بود
 در آمد بخت بر اسکندری
 گرہے بزنجیر غماری ایسر

پس از شستن شخص خورشید تاب
 چو گرد سوار ی ز تن دُور شد
 ملک دست گرفت بالاشخ اند
 دلش داد و سو گند ما خورد چند
 ۵ ہمہ روز بابرگ ساز زندگی
 چو آمد شب تیرہ مہماں روز
 فلک میزبان از از حبیب پُر
 بفرمود فرماندہ روم و شام
 جہاندار خاقان بیدار بخت
 ۱۰ بخواب خوش آسودہ شد بپہر اس
 چنین شب بسی خفت و لاشخت
 شب روز با خسر و مہر تو ز
 سپاہ سکندر بر آنساں کہ خواست
 درانہ کہ لغیم اسر و تاج بُو
 ۱۵ ہمہ شکر چنی از بے سری
 گرہے خورشیدہ تیغ و تیر

چوپایاں کہ خرطوم دھرم زنند
 بہ پیچیدہ خرطوم را حتم زنند
 تباہ توں دھرم آمنتند
 قیامت ز یکدیگر انگیزند
 بسی دست بازی نمودند سخت
 دو جانب خشنبیدنیخ دخت
 ہم آخر قوی دست شد شاہ زم
 فرساخت باز و برا فراختہ
 خروش از صف و میاں شہاب
 ز ترکانِ چینی تی گشت صبر
 در افتاد در قلب خاں شکست
 سکندر بنمود تا بیدیع
 بر آرد و رومی تبارج دست
 بہ پیمان شہ نہاری کنند
 سلاح ہنگام انرا ندیخ
 ۱۰ و گر کس بدری برابر شود
 براں زینہار استواری کنند
 نکوشند کز تیغ بے سر شود
 چو در ناید آماج تیرش کنند
 بہ نیزنگ و ہنجار اسیرش کنند
 سپہ نافر د کرد و خود باز گشت
 چو رایش بدینگونہ د ساز گشت
 بام او فکندہ شکار چناں
 سرافراز گشتہ بکار چناں
 بفیروزہ گوں سپرخ برز و کلہ
 بفیروزی آمد سوے بارگاہ
 قزاقند مہماں کشاوند باز
 ۱۵ بفرمود تا جامہ داراں ہراز
 کہ فی پود او بود پیدانہ مار
 گرامی یکے جائے شاہوار ق

ز ماہر دوتن ہر کہ ماند بجا
 چو نزد سکندر رسید ایس پیام
 بروں اند چو گانی خاص را
 سوئے حرب کہ تاخت با ساز جنگ
 ۵ میاخی نجاتاں خبر گفت با
 دلش بود گرچہ ز اندیشہ پاک
 ولیکن چو خود خواندہ بود شش شبیں
 رواں شد بچولاں گری ساختہ
 چو پیلان جنگی دراں لب گاہ
 ۱۰ نخست از کماں ناوک انداختند
 چو بودند ہر دو ہنرمند و چست
 ز ناوک سوی نیزہ بردند دست
 بشمشیر گشتند دست آزمائے
 دد جنگی بدست آزمای شگرف
 ۱۵ چو کردند چنداں کہ بود از ہنر
 بہ نیزے بازوے پولاد سخت

بود بر سر دم و چین کہ خدا
 دراں کا مجوی دشمن یافت کام
 شتابندہ شہر نگ رقا ص را
 بر آساں کہ پنجر جوید پلنگ
 کہ اینک بزم آمد آں بزم سا
 ازاں پیش دستی شد اندیشاک
 چگونہ عنایتاں بد از گفت بخش
 ز رخت بقا خانہ پرداختہ
 در آمد بہ شطرنج بازی دوشاہ
 ز یکد گیر آماج کہ ساختند
 نیامد بر آماج تیرے درست
 ز ہر دو دراں نیزہ نوئے سخت
 دراں ہم شد قابلے زخم سا
 ہمہ زندگانی دریں کردہ صرف
 نگشتند فیروز بر یک دگر
 دواں کمر ہا گرفتند سخت

بز و کوس و پشت مکب نشست
 رسو و ستاد بر شاه روم
 چنین تا بکے صبح دم تابشام
 دو تا گشت پشت ہیونان با
 ۵ بخوردن بود سیری از شهد و شیر
 دو تا گشت در کشت دہقان گیا
 رعیت برون شد دلایت خراب
 زبردست چوں سدر آرد جنگ
 چو آشوب شمشیر گیراں بود
 ۱۰ بجای کہ کوشند پیلان بزور
 دو تون چو گیرند با هم ستیز
 توای تاجور کا دی در بند
 بہ پیکار اگر با منی کینہ سنج
 چو کاری میان من و تست بس
 ۱۵ بیا تا ہم دست بیرون کنیم
 بکوشیم تا بخشش کردگار

بصرای رزم آمد از پوسیت
 کہ تنگ آمد از دستت این مرموم
 سپہ و زرہ بارگی در لگام
 فرو مانده باز دے مرداں ز کار
 خصوصاً کہ از تیغ و پیکان و تیر
 گرنیزندہ شد کار و داناں از راه
 نہ آسودگی ماند کس آنہ خواب
 سر زیر دستاں در آید لنگ
 فرو مانده را حسانہ ویراں بود
 غبار مہمت اجابر آید ز مور
 گیارا بود بر زمیں رستخیز
 بمردی کن این داری فی ہر
 سپہ را چہ بہیودہ داری برنج
 چہ جو نیم فیاد و فریاد رس
 زرہ درخوی و تیغ و زخوں کنیم
 کرا بر سر آرد سر انجام کار

هزار آفریں بر چنان رهنمون که پیش بزرگان نکو شد بخون
 گرفتن سکنه سیم رخ خاقان اچوں مرغ چلی شکست
 افکندن در جناح او و صید او در چنگال گرفته سوی
 و سنگاه شاهین باز شدن آن ابجو صله شرح
 فارغ البال گردانیدن و آزاد کردن

نخبه عمل را این کارگاه چنیں پرده بردارد از بارگاه
 که اسکنده از بخت فیروز مند چو آورد صیدی چنان رکند
 ۱۰ برویش لب عیش پرنده داشت بران زندگانی شب زنده داشت
 چو زنگی شب دید روی سیاه در آئینه عالم آرای ماه
 ز آئینه ماه را بر زمین بخت دید ناگاه صبح از کین
 رواں کرد شمع تحت جمشید را بمنزل باگرد خورشید را
 بجوای که آمد صفت آراسته بکوشش چو خورشید خاسته
 ۱۵ وراں سوی خاقان شوریده مغز زنا آمد خنجر در پای لغز
 همه شب نیا سوده جانش تبین ز سودای گم گشته خوشین
 درین غم که تا که شب آید بر تو که چون شمع خود را را باز نسوز

نہ در شیراب از دلیری ست شو
 کہ باشیز زنجیری آید بہ زو
 اسیرے کہ در بندت افگندہ تر
 چو آزاد کردی شود بندہ تر
 اگر صوہ را گذاری بہ کام
 از اں بہ کہ سیم رخ آری بدم
 چو ز رنجی آمد ہمیں حدیست
 بہ بی حد بخشیدن جان کہ چیت
 ۵ حکایت و وزیر کہ یکی آتش خشم بادشاہ را بدم نہیز کرد
 و دیگری باب و ہاں نہ نشانہ

یکے را ز شاہان صاحب میر
 قوی دستے از دشمنان شد اسیر
 بہ تدبیر گفت نخسہ ہشیار تر
 کہ دشمن بکشتن سزاوار تر
 ۱۰ چو دستور از رے دستورت
 نہ شد خفتش بر سیاست دست
 بر غنیم دل فتنہ ز رے ہمہ
 سخن گفت بر عکس رے ہمہ
 کہ در رسم شاہان بامید و بیم
 قصاص عدد دستے شد قدیم
 اگر خسرو ایں حکم دارد روا
 بود خسروے چوں دگر خسرواں
 و گرز آفتہ وار ہاند سرے
 نباشد ز شاہاں چو او دیگر
 ۱۵ خردمند کین داستان یاد کرد
 ملک از خوں کردن آزاد کرد
 بدیں یک سگالش ہنجار کار
 ہم ایں رستہ گشت ہم و تن سگ

زبوں گشته را تیغ و خنجر زدن
 بدنبال آه چوپائی چو سیر
 که عزت از خصم خوارت نمود
 عزیزان که خشمِ ذلیلان خورد
 ۵ اگر چند مکرم بود غصه سنج
 اگر خنجر آشفته دور باش
 چو مرد از مهر هست مطلق غنا
 چو مارے به بند آورد مار گیر
 تحمل هنگام صفر احوشست
 ۱۰ بلطف انگه کوشش کالی تبا
 بر آن نیکبختان حسد را فرس
 ز رستم فرزندان بدسپاس گرد
 ستورے که در حمله پدید فرخ
 سکه کت بخوردن در آید شتاب
 ۱۵ ستور و سکه کوزبوں هوش بود
 بر آن تیغ زن کو بود تیغ گیر
 چو در بند و زنجیر باشد تن

بود بر رگ مرده شتر زدن
 اگر شیر مردی پئے شیر گیر
 چو شد خوار اگر خشمِ انی چو
 شتر و احسان مرغیلاں خورد
 بدان کز فرزند خوردن آید بخت
 گلوی مشعبد نیا بدخر اش
 نه ترسد ز خنجرش دشمنان
 نواز دچسپس خونے را بشیر
 که صفر ابرودن یختن ناخوشست
 چو آتش نگیر چه حاجت به آب
 کز افتادگان دُور دارند کس
 که در مانده را دست در خون زد
 بر افتاده زخمی نیارد ز شاخ
 چو پیش نشینی شنید ز تاب
 به از مردے کوزبوں کش بود
 که زالی بود رستی بر اسیر
 زندگرون پہلوانے زنی

گراؤں تو قہر کئی در قصاص
 ولیکن چو قالب پر آگندہ گشت
 چو از ہم شد این خاک رنگین دحیت
 نگہ کن کہ تا مادہ مہر سنج
 ۵ کہ جلا دہونی بیک تیغ تیز
 کجا دید قصاب رنج شہاں
 چہ باید بود از کس اے کینہ سنا
 چہ باید چہاں پیکرے خواہن
 درختے کہ عمرے بر آید بلند
 ۱۰ گو مرد صد شتم اندر نہر
 چو بر خود نداری رو انشرے
 نسوزد کسے راتپ دیگران
 بہر جانور ز جسم جانی مرن
 مکوش اندراں کرتے خون
 ۱۵ بخون زیر خلق مشوقنہ دوست
 بر زم آں کسے را شمر گرم خیز

تو اں کشتن آں کہ ندی خلاص
 نیار دہشتن تو زندہ گشت
 نگردد سفال شکستہ دست
 براں طفل خود چند بردست رنج
 بر آرد بیک لحظہ ز درستیغ
 تبرزن چہ داند غم باغبان
 متاع کہ دیدن نیایش باز
 کہ نتواں از دموے آستن
 تو اں دیکے لحظہ از بیج کند
 یکی زندہ کن مات خواند مرد
 مکش تیغ برگردن دیگرے
 مگر شپت دے کہ ساید براں
 چہ جانی کہ خود تا توانی مرن
 کہ جاں باز ناید چو بیسوں د
 ترانہ خونے ست آخر بوست
 کہ باہمستیزے شود درستیغ

بسیا مطربا برکش آواز تر دماغ مرا تر کن از ساز تر

رواں کن که خشک است و دُرِّ آب از آن دست چون ابر باران آب

در فضیلت فرو خوردنِ خا رخا خشم که لذت کا طین العیظ
به کام رساند و تسایش جمولات که زبوں نفس گسسته مها
نشوند و چون نایقه صالح از سنگ نه چنبد

زرد لاپ چرخ آن کسان است که آسان نیارند درخون شتاب

چو دشمن زبوں گردد احسان کنند بقدرت جو امر دی جان کنند

۱۰ چو مجسم بخاری شود غدر خواه بر حمت کشند ستمین بر گناه

توانا چو پیش تو شد ناتوان مزن گر چه دشمن بود تا توان

کرم کن چو دست تو بالا ترست که نجشایش از خشم و الا ترست

بگاه گشته غصه را خنم بند که خود بد گنه ایمن ست از گزند

تو امر دز آن کن چو سودا رود که بپسندی ار بر تو فردا رود

۱۵ بامزش مجربا کن شغ گر امید داری به آمرزگار

ترا چون زینرداں بزرگی عطا بتجیل رسم سیاست خطامت

بگفت این دُشمن مودتا میساز
 شد از بار گه سوی خر گه در اس
 صراحی طلب کرد و در می نشست
 صنم ساقی و شاه ساقی پست
 کس را که ساقی چنان مده بود
 گرازم عنایت با دایله بود
 چو گردن ده شد چند و شراب
 خروخت و رغبت در آمد بخواب
 ۵ صنم غمزار در افسون فکند
 طلسم خود از پرده بیرون فکند
 بر آهنگ امش طلب که و خنگ
 بجاد و گری در بر آورد تنگ
 زهی زد که چون حای ساز و بگوا
 شود زنده بهیوش مرده بهوش
 چو زان نمیشد شاه را گوش تر
 در آن بهیوش گشت بهیوش تر
 هزار افسیر کرد بر کردگار
 که داند بدین گونه بستن نگار
 چنان گشت دل داده آن پری
 که می داشت خود را با فسونگری
 همه شب با فسون آن خوشنوا
 ۱۰ چنان دل سوئی عیش را پیش نمود
 چنان ناز بر روی گل ناسکب
 نصیبش ز چندان باطاموس
 ۱۵ بیاساقی آن بادیه تلخ دام
 بده تا بشیرینی آرام به کار
 که شیرینی عیش ریزد بکام
 که تلخی بے دیدم از روزگار

چون پذیر بود با گوهرم ق کنون کایزد آن در بسکبست
 اگر در غورم خاص کن در نظر وگر کردی تو زین تن گیر
 ۵ درین چاره خاقان بے پی فشر
 چو روزی ترا بود حلائے من هر آن قسم کش دور داری گان
 چه خوش گفت انا که دیرینه بود اگر چند کوش زنگبان باغ
 ۱۰ بسا چو زه کز باز بودش خلاص سکندر که هم درختن نگاه
 بر او ادا با ماه ناکاسته که ای نازنین میهمان عزیز
 برینگونه کار است یزدان ترا ۱۵ نکوئی و خدین سندر برت
 به کدبانوی در شبتان گرای که بندنه من بود شوهرم
 بسکب دگر چوں تواند نشست وگر نه به تعینم بنید از سر
 دگر کس نه بنید مگر تیغ تیز میسر نشد بانس دست برد
 که یارو که گردد شکر خای من ز روزی خوراں که توان داشت با
 که کس روزی کس نیاید ر بود خورد عاقبت میوه کج شک در باغ
 بهمانی گریه شب گشت خاص تمنای دل برده بودش راه
 جواب بصد پوزش آراسته ز رخ میزبان دلم گشته نینه
 چرا دل نه خواهد بصد جاں ترا که یار و خیریدن جز اسکندر
 که رفی ترانده شد که خدای

۱- س: گیرنده ۴- ق: که روزی کس چوں توان داشت باز
 ۹- س: باشد ۱۰- س: باشد

ز بس چہرہ کرد از دلیر افگنی
 چو من آہوے را بشیر افگنی
 بہ اندر ز فرمود کاے نیک نخت
 ترا جلوہ گہ رخس زبیدہ تخت
 تو مردی نہ زن تا ز سو اس دیو
 بخوے ناں بر نیاری غریو
 بجائے کہ باشند مرداں دلیر
 دلاور نراز نہ بود ماں شیر
 ہ گرت خواستگار آید از ہمہرے ق
 اگر شاہ باشد اگر چاکرے
 نحو ہم کہ ناکرودہ دست آزا
 کنی گوہر خورشید دست سکا
 کے کت بمردی زبوں آورد
 بہ تزویج خوشت دروں آورد
 من از پند آں کار دوان کمن
 جز از شیر مردے نگفتم سخن
 چو اورفت دوران روشن گزشت
 ہنرمای میراث بر من گزشت
 ۱۰ بسا نامور گزشتے من
 بچالش گری گشت ہمتاے من
 غور شخاں کربا خاک حبت
 کز اسلیب ہنخواہہ در خاک خفت
 کسے بر من از کینہ نہ خیم نہ نخت
 و گر رخت یا کشتہ شد یا گزشت
 ملک نیز دیدست در رزمگاہ
 کہ از چند تارک بودم کلاہ
 تو خود چوں بہ پیکار من تا ختی
 کمندم بگردن در انداختی
 ۱۵ چناں بانگ زو بر من اقبالِ خاص
 کہ جز جہاں سپردن ندیم خلاص
 مراہیں چہ فرزندہ نختی ست نیز
 کہ گشتم چو تو خسروے را کینز

و گرز ن شدی زن جنس کد بود
 که از تاپا و شیر در خوی بود
 هزار آتشی بر چنان داد
 کز زاده شد چو تو نیک آتشی
 بوسیدن مستخسرواں
 بنفشه شد آزاد سر در چوآن
 پس از پسته نخه شکر خند کرد
 باد و عار اپرا ز قند کرد
 ۵ که شاه سرت زیور تاج باد
 فلک از تخت تو معراج باد
 به فیروزی اقبال آراسته
 زمین باجرای که در خواستی
 من آن نازنین سر نو خاتم
 پدر دشت چو دلاد رنگ
 ۱۰ به پیکان چو موی خارا سگاف
 بر آن دست بردم که گاه نبرد
 زرنیده بودش چو فرزند پیچ
 چنانم در آموخت آئین کار
 بر زنی که شد پیش همتا خویشت
 ۱۵ چنان کردم اول تماشاے او
 طریقه کز و نظر دشت
 که از تاپا و شیر در خوی بود
 کز زاده شد چو تو نیک آتشی
 بنفشه شد آزاد سر در چوآن
 باد و عار اپرا ز قند کرد
 فلک از تخت تو معراج باد
 زمین باجرای که در خواستی
 من آن نازنین سر نو خاتم
 پدر دشت چو دلاد رنگ
 ۱۰ به پیکان چو موی خارا سگاف
 بر آن دست بردم که گاه نبرد
 زرنیده بودش چو فرزند پیچ
 چنانم در آموخت آئین کار
 بر زنی که شد پیش همتا خویشت
 ۱۵ چنان کردم اول تماشاے او
 طریقه کز و نظر دشت

بنا گوش از برگ گل تازه تر
 مرغ از مشتری عالی آواز تر
 چوبانگ شگفتہ فصل بہار
 پرواز لاله و سوسن و سیب نہار
 غزلے زہر غزہ شیر انگنے
 ازین شمعنی چشمے و چشمک زنی
 سر انداز چشمے چو ترکانِ مست
 زہر سبز و دو ریشہ بہت
 ۵ کرشمہ باغ غزلے خوں کردنش
 بے بار خوں دادہ در کردنش
 زہر خندہ شورے نگین تہ
 دہن تنگ لبہائے یاقوت رنگ
 سکندر نگہ کرد چوں سوے او
 فرد شد بہ الفت ارہ رشے او
 تماشای او دید و بیخوش گشت
 کش از پیش دیدن ہوس نگشت
 ۱۰ گہ از بیخودی لعل خداں گزید
 گہ انگشت حیرت بندہاں گزید
 عجب اندازاں اوری تابدیر
 کہ آہو چگونہ شد آن شترہ شیر
 نہ آہو عنبر الی چو خورشید بود
 کہ روشن تر از جام جمہ شید بود
 چو دریافت سر رشته عقل و ہوش
 بدو گفت کای شمع خوابین
 ۱۵ بگو تا کی و نژاد تو چیست
 بدین نیکوئی کار ساز تو کیت
 اگر مردی این حسن و زیب از کجاست
 بشاخ گلستار و سیب از کجاست

چو کار آفتد حاجت آید بیا
 ہمہ روز تاشب د راں رستخیز
 چو غور شید بُرقع بر خسارہ کرد
 کشید آسمان بھڑان کبود
 ۵ دوشکر زخون ریز باز آمدند
 یکی خستہ را مہم لیش کرد
 یکی شب زانڈ شعلت گذشت
 یکی پرش خستہ را پے فشد
 سکندر چو باز آمد از رزم گاہ
 ۱۰ ہنر برے کہ خود بتش اندر سکار
 جو انمرد را بستہ بردند پیش
 سلاحش بہ فرمود تا بکشند
 کشادند چوں پوشش ابر فام
 ہشتی و شے رشکِ غلمانِ حور
 ۱۵ فریبندہ بازی گرے چوں پری
 ز زنجیر زلف بہن سائے خویش
 مرا با تو چوں کا رفتہ چسہ کار
 دور دیدہ ہمیں رفت ششیر تیز
 فلک سُرمدہ در چشمِ سیارہ کرد
 حریرِ مغنبر ہو پیشید ز و د
 بہ تدبیر در حیلہ ساز آمدند
 یکی نوحہ سرم دہ خویش کرد
 یکی در رہِ غائبان چشم داشت
 یکی زندہ باز آمد آتا بہ مرد
 بخلوت گہ خسروی کرد راہ
 دروں خواند تا پرسدش ستر کار
 سلاح و سلب ہم بر آئین خویش
 زرہ از تن و خودش از کمر کشند
 بزیرش پہ بندہ ماہی تمام
 کہ دروے نظر خیرہ گشتی ز نو
 پری را دوشش ادہ رد لبای
 خود افگند زنجیر در پائے خویش

به تندی بران پل تن اند پیل
 در انداخت خرطوم را پیل مست
 دو دیدند فوج و لیسان دم
 کشتند از آن گونه باران تیر
 ۵ دوالی ملک نیزه ز چپان
 شد آزرده پیل شکن یافته
 در افتاد در شکر خوشن
 چو دیدند روی سران حال
 تعاقب نمودن نه از راه بود
 ۱۰ سکندر در آن مطرح بی خلاص
 زیارال گمش نامدی یادی
 چه کار آید آن یار ناسازگار
 بدشواریت یار شایان بود
 بهر کار بے یار مگذار کام
 ۱۵ نه بینی که در کارگاه حس
 چو ابری که آید بریای نیل
 که در شیر خگی بر آرد شکست
 چو طوفان آتش تباران موم
 که از پیلانان بر آمد نفسیر
 که شد غرق در کوه آهن نسا
 به آزدگی راندر و تافته
 شکست آن شر قلب خاشکن
 در افتاد شکر بدنبال شال
 که مرد اندک روز بگناه بود
 بفریزی بخت رست از قصا
 کجاست گشته در آن دای
 که هنگام سختی نیاید به کار
 به آسانیت خود منبروان بود
 که بے یار کار نگرود تمام
 بیک سنگ تو او غلف کرد آن

۳- سر: قوم ۵- ق: دانی

۴- سر: آن همه ۱۲- سر: مردی

۱۵- ق: نتوانی کرد پس

سبک مرگ مهال شد از یکدش
 ز شمشیر چاک انگن تابناک
 طاق سرازگر ز فولاد بند
 مشک شده سینها از نال
 ه ز غلیظدن کشتگان در مصفا
 سر اسیر شده روی صحرای حسین
 بهر سوز آواز زانغم کمال
 ز تنهای صد پاره و شاخ شاخ
 هر اسندگان ادراس تیغ
 ۱۰ بگوشش دیران شمشیر گیر
 سکندر خود آشفست چون اژدها
 بهر حمله کر خشم بر زد سری
 بران تن که ز خونجگر کینه کوش
 بهر سو که شمشیر او کار کرد
 ۱۵ چون دشمن دوی در غیبت داشت
 چون خاقان نگه کرد کان پیل زد

بروں رفت جان از در دیگرش
 برآمد زهر جانی چاک چاک
 همی خواند اجل را به باتنگ بلند
 بلا زان مشک تا شاکل
 شده پشته پشته چون کوه یمن
 ز بس نقش بجای چو دیبای حسین
 شتابان شده کرگسان ز آسمان
 شده طعمه گرگ و روبرخ
 شد از یل خون بسته راه گریز
 بر غیبت دوان پیش شمشیر قهر
 عیان کرد بر صید شیران ها
 شگافی در افکند در شکری
 روان شد سرش پای کوبان زوش
 یکی را دو کرد و دو را چار کرد
 زمانه سرش اهماں پیش داشت
 بسی شیر را کر همسان گور

برآمدی غلغل از رویا
 چو خاقان چنان دید رفت از شکوه
 به تندی سوی رویا حمله برد
 سکنه را چو بدخواه را گرم دید
 ۵ سیلانش شد باد را راند زود
 سیلانش بین چو خجسته کشید
 صف دوم را نیز آواز داد
 دودریای جوشان به هم زخورد
 سواران عنان در عنان ناقدند
 ۱۰ ز بس یکدیگر چاشنای میخندند
 غوغا کس کاوش از دل بود
 دهن آن تهمی مغرور کاندست
 ز جوشش درون مرد را پی بر پی
 هرا تیر باران که آمدند و
 ۱۵ ز باران تیر و نیزاب تیغ
 دور وزن که پیکان بر تن کشاد
 بخون حست کردند هر سویا
 بجنبید با شکر همچو کوه
 بخونیزی و کین کشی پی فشرود
 بکوشش نه همگام از رم دید
 چه بادیکه هم بود هم باد بود
 فرو رفت خورشید را بر کشید
 فرس ابجولان عنان باز داد
 قیامت در فتنه را باز کرد
 یلان و بر وینر ثباتند
 زمین و فلک با هم میخندند
 در افکند غلغل سخن کبود
 سخن گفت با فتنه در زیر پوست
 زهر موی خون حست بر جای خوی
 پلارک همی گشت و جان می رود
 بناهای گل خننه شد بدین
 دود و دانه مرگ در تن کشاد

بخوابش گری نماند ارانِ عهد
 که شاهاتو شمع مجه چون شراب
 چو باشد بے با شر پرواز را
 گراز ما بر آرد جهان رستخیز
 ۵ و گر جامه دشمن فتد به نیل
 بے زین غلط گردان سپاه
 چو بود آتش لفظ را شعلیه تر
 غنا بستد داد پونده را
 چو شیران بر آه بخت بملت لیر
 ۱۰ تبارک ز پولاد سبزش کلاه
 بقامت یکی جوشن بے بها
 جو اندر دینے که معن در بود
 نه کرد التفات بران شیر تند
 بگردش در آمد سکنر بکار
 ۱۵ کمند آں چپاں کرد بر تاب سخت
 کشانش سوی شکر خویش بُرد

غناش گرفتند کردند جهد
 به پروانگی کار بر ما گذار
 چرا بخوابید شدن باز را
 ازاں پس تو دانی دشمن شیر
 به فیروزی شاه باشد دلیل
 سخن تان کردند از اخلاص شاه
 فروزنده تر گشت ازاں آب یز
 قدم پیش ز در راه جویده
 دل خصم را داده زان مو شیر
 فرس جنگ برگستوانش سپاه
 کمندی بکفت کرده چو اژدها
 شکست خود از خاطرش دُر بود
 که جوشن دلش اقصا کرد کند
 بگردندگی گشت چو وزگار
 که کند از بُن آں خسروانی درخت
 نهمیت قلب بداندیش برد

کشیدن نیار است گردون پیر
 سلامت شد از چار سودر گریز
 زرد وین تنان شد زیر آهنی
 غمان نبرد از دهار اسپر
 بخو نیز نیم شنه هم آبدار
 که سپیش از ان پیشینیاں
 ز حمله نزلزل به بامون فکند
 که برسل آتش زند آبار
 که خطه قلم گشت در دست مرد
 که هم نیره بیکار شد هم نساں
 که ز خون دواں شید باران زینغ
 همه خون او کرد در گردش
 ز توسن بخلطید در خون خاک
 دل و میان خسته گشت از گزند
 که لشکر هر اسده شد از خاں
 گراں کرد بر خنک خلی رکیب

کمان مبه نو که شد هفت تیر
 دو خسرو دگر باره گشتند تیز
 کشیدند صفها بمرد انگنی
 هماغ پیل جنگی بخت باون کرد
 ه بدتش هماغ ریح قلاب دار
 هماغ سر فلکن تاخت از چنیاں
 به تنندی فرس بر کتابون فکند
 کتابون در افکند و تلاب را
 چناں تیغ ز چپینی تیز کرد
 ۱۰ چو قلاب اقلب ز چناں
 بزد بر کتابون چناں برقی تیغ
 رگ گردش موج زو بر تنش
 کتابون گلوی ز شمشیر چاک
 خردش از صف چس آبد بلند
 ۱۵ مبه و میاں چمن چناں دید حال
 بدل داون لشکر ناشکیب

به تیغ که بروی زرد از زور دست
 قز اگند برید و اندام خست
 چنان دمی انداخت قلاب را
 که چون بُرد را و بخت قصاب را
 بزخمه گریبان گشاک زد
 بیالابر آورد و بر خاک زد
 قرار اچود در خود تیر زنی نهاد
 دگر بقراری فرسش ز اند
 ۵ ازاں است زخم کز انگینته
 شد و نیز بکُنگر آو بخت
 دگر رهنری کرد زان سونش تاب
 شد و نیز زان خمسه کز بچوا
 برنگونه تاسیزده پیل مست
 دگر راست بازی نکرد ایتاد
 چو قلاب سیم از کمیس زده مال
 ۱۰ شهاب از سر سینه دیو سوز
 دوشکرمزل شدند از مصا
 همه شب غنودند تا صبح دم
 جهان چنین فتنه با هر سیرت
 بطا ازیم چون ساز داد از را
 ۱۵ به تشویش جان و به استقرا
 دگر روز کاشقربرون تا ختمه
 قز اگند برید و اندام خست
 که چون بُرد را و بخت قصاب را
 بیالابر آورد و بر خاک زد
 دگر بقراری فرسش ز اند
 شد و نیز بکُنگر آو بخت
 شد و نیز زان خمسه کز بچوا
 بزخم کزک است در خوشست
 که کز باز را کز تواند نهاد
 بخون غرق شد ترک چنی جمال
 شد آتش فگن در سیلمان دوز
 گروهی بخلت گروهی بلاف
 ازین سویش دی ازاں سو غم
 که رنج یکی راحت دیگر نیست
 نوای پچادک بود باز را
 ملک آتماشا سگان را آشکار
 یک اسپه رواں شد بروی سپهر

دگر تاشباز چپینیانِ بول
 بر دی سوائے سیدم بول
 سپر چوں بر آب و گلند آفتاب
 بر آورد مدہ نایحِ خود ز آب
 شب تیره در صحن زنگار گوں
 چونند وی نایحِ زن آمد بول
 دو شکر به شکر که آمد فراز
 یکی سنگ گوں دیگری سرفراز
 ه سکنه رازاں خیر گهای بیش
 شکمبا شد و نخستے آمد به خویش
 چو شب چرسم خویش در خون کشید
 زمین طاسِ خورشید بیرون کشید
 شعاعی که رفت از اُفق تا بدور
 بزدنیزه بالاسنا نمای نور
 دو در یاد گرباره جوشنده گشت
 بهر سوی سیل خروشنده گشت
 از ایل کا فاق را در گرفت
 کراں تا کراں فوج و لشکر گرفت
 از جو لایکه رویاں بید رنگ
 کتا بون رومی بیرون شد بچنگ
 ملوکانه ترتیب آراسته
 چلنگ ز کوه روان خاسته
 بکفت کرده قلابی الماس گوں
 کز ایل پیل ادر کشیدی نگوں
 بمیدان شد چالش آغاز کرد
 به تحسین خسرو زبان باز کرد
 چو شکر سکنه ربه آواز گفت
 بنام آوری نام خود باز گفت
 ۱۵ قرانامِ پینی یله پرستیز
 اجل از بان داده از تیغ تیز
 همی خورد در جبان و می دروغ
 بگردش در آمد چو بارنده میغ

ز پولاد چسبنا چنجه ده منی
 بگردن بر از بهر گردن زنی
 در آمد بیدان و جولاں نمود
 نمودار دعویٰ فرا داں نمود
 بروں آمد از قلب دومی یله
 بر آورده تا آسمان میسکه
 بزور و توانائی آهر منی
 بازوی پولاد روئیس تنی
 هیکلی حربه در دست خارشگان
 که بکشدی از نضیفه کوه ناف
 رسید وز آل حسبه نماند
 بستر ناخچی نینر خورد استوا
 هم اور اسلر زینج آمد بگرد
 فتاده بیک جا دور زم آزمای
 زردی دگر بفر ساز کرد
 عمودی بگردول بر نهشته
 بر او تاخت چینی سواری چویل
 قزاقندی از رق کشیده بتن
 یک نیره بید برگ سپید
 چو بر یکد گردن بر دآمدند
 به سختی که زرد روی سخت زور
 بر اینگونه ده چینی تیز کیس
 زجاں پاک گشتند چون نقش چین

بمه بر شد از پاسبان نفیسه
 شد از گوشه گیری فلک گشته گیر
 همه شب سکندر بچویش اندر
 زخشم بداندیش میخورد خول
 همی گشت زان دشمن خیره جنگ
 بسود او صفر از رنگی بزرگ
 ز گرمی برانگونه کز برق میخ
 همی کرد آتش ز دین و تیغ
 ه ز خجالت لیران درگاه نیر
 بر آن دل که در آیه ساز آورد
 طبع بر گرفته ز جان عسیر
 چو اسکندر صبح بر شد بلند
 که بدخواه را سر بگاز آورد
 در انداخت برنگر می کند
 شد از رنگ سحری سر کو همار
 چو پیشانی پیل شگرفت وار
 یکم ز سپه دارین از عسیر
 زمین کرد چون عرصه گاه نشو
 شد از خانه زین بصدق پیل
 ۱۰ بغرمی که بر فتح گشتش دلیل
 نهیب حریف از دشمن جسته
 سوی رزم گاه آید آراسته
 به بندی چو شیران پنج پیر گور
 دگر جانب اسکندر شیر زور
 قضا را به سلیم داد ده غل
 نه سم از خدنگ نه باک از نسا
 بسختی پے افشرد چو کوفت
 بختبید و آمد بسوی مصاف
 حریف از دو سو یکدگر مرد و ست
 ۱۵ چو شد در دوش کمر تلبیست
 سپر در پس و در جی پنی بدوش
 برون دیکه چینی سخت کوش
 فرس نخچه و خام برگستوان
 غر و پیر بود دهب از زجوان

گرا زیکہ باشیر دندان کشد دل از سینہ شیر خنداں کشد
 چو بازوی کوشندگان گشت ست مہین سواراں غناں کردست
 بہ تندی بروں حسبت کردستاب بر آں موج آتش چو دیای آب
 سر آن سپہ پوزش انگیند ہمہ در غناش را نگیند
 ہصد غز گفتند کای تاج بخش تو خورشید ملکی محب چرخش
 بسے دشمن دوست اند در سپاہ بدیں دوست ردے ز دشمن مگا
 بود بادشاہم چو کوہ از شکوہ قیامت شود چوں کھن بید کوہ
 اگر صد سراز پایتقد ز جاے تو داری جہاں ابکیسر پے
 و گرمیے از فرق تو کم شود خرابی بہ بنیاد عالم شود
 ایکامروز بنمای در کین رنگ کہ فردا شود بر عدد کا رنگ
 بدیں اوری شاہ را دہتند غمان دی از دست نگذشتند
 چو در پردہ خواب افت آفتاب رواں کرد شب پردہ از خواب
 مکل شد این نطع نیلوفری چو دیابراوزنگ اسکندری
 دو شکریے خانہ گشتند باز بساط وفار انوشند باز
 ۱۵ طلایہ رواں شد بگرد سپاہ بتاتی بہ پیرامن بار گاہ

۹- سئل: اگر صد سراز پایتقد ز جاے + تو داری سر اسر جہاں ابپاے

۱۵- سئل: بادشاہ

شناسش ز خونیر پیشینه لعل
 به پولاد غرق از کلمه تا به نعل
 چو خود را و خافتانِ حُجّی در استود
 بر دی مبارز طلب کمر دزد
 سواری بردن آماز و میاں
 سپر بسته پس چیست کمره میاں
 بگرمی بر آهینخت چو برق تیغ
 که برق از نفس آب گشتی چو میغ
 هتکار سیاهی بزیرش چو دود
 بر آورد سر بر سپهر کبود
 بگردن زنی تاخت بر هم ستیز
 بنیادخت بر گردش تیغ تیز
 کینفوی بازنده خم خود و حُجّت
 بزوزیره و پهلوش شکست
 گذاراشد از پشتِ وحی سنان
 ز دقش بر بون رفت یکسر غناں
 دگر خنقشانی بخون جوش کرد
 همان شربتِ اولیس نوش کرد
 ۱۰ نبرد آملی دگر جمله بُرد
 هم از مردی مرد مردانه مُرد
 چنین تا درید آن هنر بر جواں
 بنه حمله پهلوی نه پهلواں
 دگر در سر کین نفیاد پیش
 که با هم سر خود نهند پای خویش
 سکندر بر آشفست از دوری
 که گم گشتش از یاد و راں باوری
 ز شکر دلی بشکند خوں بود
 دلِ شکر بشکند چوں بود
 ۱۵ حرفینار به شطرنج شد چهره دست
 بیازنده چابک آرد شکست
 بساطِ دلیری که بے رنج نیست
 بیازی کم از قطعِ شطرنج نیست

ز شب سایه بر چرخ والا رسید
 دو لشکر ز کوشش غنا افتند
 طلایه بروں شد ز هر دو سپاه
 سکندر که زانگونه فیروز بود
 ه که فردا که پیش اند بخنگ
 حرفیان در آن بازی اندیشمند
 دز آن سوی خاقان لبس چیرگی
 همی کرد بخشش سراندا را
 اگر خفته و گر چه بیدار بود
 ۱۰ چو در گنبد آمد براق سپهر
 چنان خور و شد بیز ظلمات دم
 دگر بار شیران بکوشش آمدند
 کشیدند از قاف تا قاف صف
 ۱۵ دو خسر و میان دو قلب سپاه
 بهان پر دل دینه بر سرم کار

علم زیر شد سایه بالا رسید
 سوی بنگه خویش نشافتند
 بشیخون بدخواه را بست راه
 همه شب در اندیشه روز بود
 که پهلوزند باد لا در ننگ
 که بر پیل با بستی بی ذق فکند
 شبانه در خون صبح خیرگی
 همی داد دل مرد جان باز را
 همه شب در اندیشه کار بود
 بهر از زیریں بیار است چهر
 که نعلش بفت دو مساهرم
 بشیر فکنی در خروش آمدند
 بکوشش نهادند جانها بکف
 چپ راست گردان لشکر پناه
 بر انگشت از صحن میدان غبار

۴- س: ۱: چیرگی - ۴- ق: ۲: شبانه در کیس

۴- س: ۲: صد تیرگی

دگر چینی تا که نیم روز
 فرستاد خاقان به نیروی خویش
 نبرد آزمانی کینفوس بنام
 بردن آمد آزاد سردی چو بید
 ۵ ز بهر هنر تبه نه از جهل لاف
 بچشمش نیادر طرد دلیر
 ننگند تیر و نه بر جبار رسید
 یل چینی از جوش صفرائی ش
 چنان دسان رتی گاه طرد
 ۱۰ رواں شد یکی دیگر از قلب دم
 بیک ضربت نیزه سینه دو
 دلیر انگنی دیگرش گشت جفت
 چنین تاجیل دی سخت کوش
 دگر میچ کس انیام هوس
 ۱۵ سکند که دید آن چنان دست بُرد
 چو شمشیر خورشید شد در نیام
 نیامد برون تا شود کیس نه تو ز
 دلا در سواری ز پهلوی خویش
 کز اسب او کوه کردی خرام
 چو بر پشت طاؤس باز سَفید
 سلاحی که کار آید اندر مصاف
 کشیده کماں سوی او شد چو شیر
 ز پولاد جبت و جبار رسید
 بردن اندر خَش سبک پای ش
 که از باد پایا و فگندش بگرد
 چو سردی ز پولاد کُلی ز موم
 براو نیز شب گشت ز خنده رو
 بیک جَبش او نیز در خاک خفت
 ز یک مرد چینی تهِ شد ز هوش
 که در معرکه پیش اند فرس
 چو آتش برافروخت چو یخ نشد
 بردن تاخت و هم سپدار شام

چو آشفته دیوے بدیوانگی
 خدا را چو در دل نیایش نمود
 بس از پیش دستی سخن پیش کرد
 که لشکر شکن طرد رومی منم
 ۵ بهم دوزم از شست پیکان کشای
 که دار و سر برین بکین گسری
 چو زین گفتن پر تپی گشت مرد
 فرس اند بر طر و چون از دها
 بیک ضربتش در عدم راه کرد
 ۱۰ اگر چنی تاخت مردے بجنگ
 به تندی بر آورد بالای دوش
 چو بر طرد شد تا شود مرد کوب
 بشمشیر تا دست یار و شتاب
 بر دوش تاخت دیگر سواری دلیر
 ۱۵ قلم کردش از تیغ سرتمازین
 بر نیگونه تا هفده ترک دلیر
 در آمد بیدان فرزانگی
 خداوند خود را ستایش نمود
 حدیث تنومندی خویش کرد
 که در جمله لشکر بشکتم
 بسی چینیای اچو چینی قبا ی
 که تالای سمری بنید از همسری
 سر اندازی از چینیای گشت فرد
 دلا و نکر دوش رسیدن ها
 اجل ابد و راه کوتاه کرد
 بد انسان که بر صید ماهی ننگ
 یکی گزشتش پیلو و هفت جوش
 گیه کوبش آهن بروں شد خوب
 ز شمشیر طردش گزشت از نر آب
 برو نیز شد طرد بازنده چیر
 نبشتش زخون حدیث لم لیکن
 ز پولاد هندی در آمد بزیر

نمودند بسیار جولاں گری
 زنیزه به شمشیر برزند دست
 بدشمن فزینیل روم زاد
 بدنبال او چینی گرم کین
 ۵ چونزد یک شد تا تیغ چو برق
 در انداخت و می کین فکند
 چنان کندش از بازوی زدنک
 همی رفت پیاں یل شیر گیر
 به اسکندر آمد سوار دلیس
 ۱۰ ملک اخودان فال مستخ نمود
 بسی گنج دادش بفرخندگی
 چو لشکر بدید آن نوازش گری
 بروں آمد از میمنه پرده
 بر جوشن سبزوچون نو بهار
 ۱۵ حامل در افکنده تیغ بدوش
 کماں بسته و ترکش آراسته
 کسی را نبود از بهر بزرتری
 هم از هر دو تن تار موی سخت
 گریز اشد از پیش چینی چو باد
 ز گرمی با برود در آورده چس
 گریزنده را از حسم نیرد نفرت
 لکه گاه چینی در آمد به بند
 که هر بود از باد و دادرش خاک
 به خاک اندرون شیر جنگی اسیر
 شکار خود افکند در پیش شیر
 که فتح اول از سوی او رخ نمود
 غنی کردش از گنج بخشندگی
 بکین لشکری گشت هر لشکری
 پیر از آتش و بادش آب گل
 بنزیر ابلقه تند چون روزگار
 حریرش بر سر چو تر بر سرش
 جواں شیر از نیتان خاسته

سواری بگرمی چو سوزانِ دُخِش
 ز کمیشِ نامی که در دار و گیر
 کشانِ رزمینِ نیزهٔ ہر دہ بند
 پلنگینہ پوشی کہ در روزِ جنگ
 ہر آئینِ مردانِ صبحِ نبرد
 نخست آفریں کرد بر کردگار
 پس آنکہ دعایِ جہانِ اگوت
 وزانِ پسِ بایں تیغِ فولاد کرد
 کہ از موکپِ شکر آرایِ روم
 اگر اُمی کشد دل بمہمانِ جوش
 کسانیکہ ہستند ازین فنِ بلاف
 چورے بدنیساں و مید آتہ
 بتنگوی نامی چو خستہ شد شیر
 بحکمہ سوی رومی آورد روی
 ۱۵ غناں دُرخشاں ہر دو خیمہ بند
 چو بودند در دہنِ مہرِ خیمت
 ز صفتِ سکندر بروں رائدِ خُش
 سپاہِ شکستے بیک چو بہ تیر
 بکوہہ زدہ ہر دہ پیچ کند
 نہ شیرش بحشم آمدی دُپلنگ
 ہی کرد جولاں دُمیو ہست مرد
 کہ فیروزِی از ولایت دُرجہ کار
 کہ شمشیر او باد باستِ جفت
 ز پولادِ ہندی سخن یاد کرد
 سوائے غریبم دریں مہر بوم
 کہ نزلِ غریبی کند جانِ جوش
 در آئند بسم اللہ انیکِ مصاف
 بروں آمد اچھینیاں سرکشے
 نہنگی بدست اُردہاے بزیر
 ترسید از دُرومی کیستہ جوی
 سنا نہا بیک دُگر اندختند
 خراشے نیامد کسے را دُرت

بزیر سپر تیغ رخشاں تباب
 درخنده شمشیر های بقیعش
 خروشیدن کوس روئینہ کاس
 سپہ از علمہا شدہ سایہ دار
 ہر سینہ نوشدہ کیسنا
 جدا گشتہ دلمان پیوند خویش
 دوش کرنگویم کہ دو کوہ قاف
 سوئے نیمنہ در صف رود میاں
 قباد از سوئے میسرہ گرم پئے
 دوال ملک ریزک پیش رو
 پرواز خیل ننگ از جناح
 بقلب اندر اسکنہ نامدار
 گر پئے پیوند از خویش او
 صف چینیاں نیز بر غم کیں
 یزک در پیش تا تاریاں
 سوئے راستاں کرد فقور خاست
 قراخان باقہ شدہ سخت ساق
 بقلب اندرون شاہ تو راں گروہ
 چو گشت از دو جانب صف آراستہ
 چناں کز تہ برگ نیلو فر آب
 زویدہ بصری ربود از درفش
 فلک اپرا ز خفا کردہ طالع
 دلیراں بر شفتہ دیوانہ دار
 گریزاں شدہ رحمت از سینہا
 پدر شہ خون نسر زند خویش
 رسیدند در جلو گاہ مصاف
 ز پیوند گلی کمر بر میاں
 بر آوردہ یک رویہ تیغ دورے
 دوال غناں کردہ درخوں گرو
 باقہ شدہ خون مصری مباح
 شدہ گردش از خشت آہن جہا
 بجاں ایستادہ پس پیش او
 بجوش آمدہ ہجو دریائے چین
 بخوش شدہ چون چشم فرخاں
 امیر ختن سوئے چپ گشت راست
 ثبت ابوئے جناح اتفاق
 بگردش صف بستہ ترکاں چوکوہ
 سلامت شد از راہ برخاستہ

غبارِ زمین کلمہ پر مام بست
 چنان گشت بوسے ہوا گردناک
 زموجِ سلاح و زگرِ دِ زمین
 یلاں بند بر بست بر آبِ تیغ
 رسیدہ ز تیغ آبِ شاں تا مگر
 سپاہ از رہ موجِ میسرِ دِ بروج
 بدریا کے آہن جہاں گشت غرق
 ز ژوپین و پیکانِ سبز و سپید
 ز بانگِ حسیونانِ گیتی نورد
 ۱۰ اخر امیدِ بادِ پایاں بگشت
 عرقِ کردنِ توسنِ درستی
 شرارہ کہ ز دِ فسلِ ہنگامِ رو
 نمازہ اماں زیرِ پروزہ کاخ
 نفیرِ زہ از چاشنیِ تجماس
 ۱۵ بلازینِ بناوک بر انداختہ
 گرہ بر گرہ دستِ پیکانِ زناں
 ز خشیدنِ خشتِ جہاں گول
 زمہرِ سوسناں بے خارِ گزار
 ز تیر و سیر ہا کہ بر کار بود
 نفسِ اور دینِ گلو راہ بست
 کہ ستیارہ گم کرد خود را بجاک
 گلیں آسماں شد ز میں آہنیں
 کہ بے بند عالمِ نگیسہ در چوینغ
 ہماں آبِ بدخواہ را تا بسر
 چو دریا کہ بادش در آرد موج
 ہوا پُر ز میغ و ز میں پُر ز برق
 جہاں گشت پیرِ سوسن و برگ و بید
 شدہ پُر صد اکمنِ سبیلِ لاچورد
 تزلزل در افکنڈہ در کوہِ شست
 ز طوفانِ آتشِ رواں کرد آب
 ستارہ بروں ریخت از ماہِ نو
 اجلِ راشدہ و شگلِ ہے فراخ
 شدہ چاشنیِ گیرِ جانِ نہاں
 چو طفلانِ زننے بارگی ساختہ
 زرہ بر زرہ پشتِ روئینِ تنان
 شدہ جہرِ مودِ بد زہرِ ہول
 فردِ بستہ راہِ سلامتِ بخار
 بیابانِ نیستان و گلزارِ بود

او و او را از برای خویش خوش کردن

گهر گسج تاریخ بسکندی
 که چون گشت غم دو خسروست
 ۵ همه شب در اندیشه کارزار
 چو صبح از افق تیغ بیرون کشید
 در افکنده شد بیز ظلمات لعل
 سکندر جهانگرد کشور کشای
 صطراب سبجان موزون سکیا
 ۱۰ بوقتیکه با فرخه یار بود
 برآمد بر آهوی توسن دلیر
 بگردون شد از نای زیر خورش
 دگر سوی خاقان لشکر شکن
 هزاره در آمد نبرد و سپاه
 ۱۵ علم سرز عیوق بر ترکشید
 بیابان همه بلشیه شیر گشت
 ز لر ز زمین زیر قلب رواں
 ۴ - س - ۱۳ - س - ۲ - آن یلتن - ۱۴ - س - ۱ - قلب گراں

چنین رخت از خامه و دردی
 که باید بپوشش کرد و دست
 نمود تا راز ترتیب کار
 همه دامن چسب درخون کشید
 پوشید خورشید خشان لعل
 بر آتش لشکر آورد رای
 باندیشه گشتند ماست شناس
 نظر باطلع سزاوار بود
 چو خورشید رخساره بر پشت شیر
 بریای لشکر در افتاد جوش
 چو کوهی سرازخت شد تیغ زن
 روار و بر آمد بخورشید ماه
 سان چشم بیان را بر کشید
 جهانی پراز تیر و شمشیر گشت
 در اندام گاد آرد گشت استخوان

خروشدین بادشش بگوش	رسید از صفِ پنجرِ سخت کوش
دونده چو آهو جسته چو شیر	شبه رویان داشت فحلی بزیر
که کوشنده را بست از کف غل	به بندی در دل اندکیس خپاں
به بگانه خشم آشکارش ببرد	بیک چشم زد تا کنارش ببرد
بدانیش را دید در بند خویش	چو پنجر ز سخت برومند خویش
بشکرانه فتحش آزاد کرد	ازان فتح از بس که دل شاد کرد
گرت فتح باشد خود آید دواں	تو مردانه کن رخسِ بهت دواں
در آغوش تست آنچه داری نیا	گرت هست بازوی هست در
خود افگندی اندر صف شکست	و گر بهمت بشکستن نشست

کند افگدن سکندر در خرگاه کره شمس یعنی کنیرک

چینی دران طویل طویلش بسته در بارگاه شمس خویش
آوردن و کشادن سلاح نازکش معلوم گردان
و نوازش کردن میدان یافتن آن ماه لطافت جولان
خویش اوست و پانهادن حیران شدن اسکندر در نوا

ولیکن ہمہ کوشش اندر قتال
 مشوشیر گیر از کند و کمال
 بر زمر از زفیروز آید شمار
 و گریار نہ بود ظلم رب تنے
 ۵ دلیری کہ نصرت بود یار اُو
 از اُو می شیرست ہیبت تو را
 نہ ترسد ز پنچیسر آہو کے
 نہ ہے دولت مرد فرخندہ غم
 نیاید ز جہد ایں سعادت بحیب
 کہ ناکہ پدیدار گردد ز غیب
 زیر آئینہ مستی یا بمبال
 کہ ہست ایں می از شیشہ آسمان
 کلاخی ز کوہ ہے بر آرد غبار
 سناں کار نہ حد سوزنے
 نیار د کے تاپ پیدار اُو
 کہ فیروز زند آفرینش خدا
 فرح ہم شہنشاہ چہ کجا بے
 کہ نصرت بود یار اُو و ز زمر
 کہ ناکہ پدیدار گردد ز غیب

”حکایت بادشاہی کہ بنام سنجر کوس میزد و نویش

بہ نوبت گاہ سنجر رسانید

شنیدم کہ سنجر ز بخت بلند
 چو شد بر لبی ملک فیروز مند
 از انجا کہ رایت بر اختر کشید
 سوی خسرو روم شکر کشید
 ۱۵ رسید او ہم از پیش بر غم خجک
 مگر آہ اندر میاں بود تنگ
 برود اندر از گرمی آفتاب
 بد اُلش تیز میداد آب

دلیری به هنجار کردن نکوست
 چو کارا وقت کار کردن نکوست
 هنجار کن سازِ هر همیشه
 که ناید فن سوزن از تیشه
 بجای که هنجار باید نه زو
 شود شیر بجای در دست موی
 نه آسان تو آن رفت پیش دلیر
 که دشوار دیدن تو آن وی شیر
 هشتابنده کش نه باشد درنگ
 ز بے سنگیش پاد آید بنگ
 درنگی که آن نیز بجای نیست
 عدد را قوی کردن از رای نیست
 شتاب درنگی بهنگ گام خویش
 سلامت بد مزد انجام خویش
 دلاور که نه بود سلاح آزمای
 ز بے دستی خود در آید ز پای
 چو کوشنده در کس بود چشم نیر
 بود تا زیانه بکفت تیغ تیسر
 چرا باید آن ترکش تیغ بست
 که شیرش بناخن کند پست وزن
 بزرگی چه بینی بشاخ گوزن
 به تنهایی پیش صد چوں بود
 چو لشکر بود نصرت افزون بود
 کند تیغ تو خصم را یادری
 چو دلت سبک نیست در دادری
 بود جوشن تیغ شاهان سپاه
 سپه بود تیغ و جوشن پناه
 چو یک شعله باشد نیار دستا
 فردزاں شود گرچه آتش ز باد
 چو باد شود چوں توانی شکست
 یکی تیر کا شمشیر انی شکست

ولی کز عدو گشت در خون غرق
 غلبه از ازاں گشت مردار خوا
 چو از خون شد دست رنگین گنگ
 تو گر بر عدو دست پائے نمی
 ۵ سرانگه توان ز آب بگانه گشت
 چو در خیل بدخواه لعینا بری
 نه زیباست بر مرد با ترس بیم
 خرمایه کز ریش نالای بود
 چو کاهل بود ناله در خاستن
 ۱۰ بسا خود نمایان پیوده گوی
 کسی که مردی بود اندک
 ز نیروی می لاف کردن زنی
 چو در کرده گشتن خجالت بود
 چو تنیغ ندارد زبان در رضا
 ۱۵ بشمشیر پواید به دست برد
 بگر کرپے خود نمائی و نام
 که جنگ پر همز باید سنزول
 گس اندازد ز سیم رخ فرق
 که مشکل بود زنده کردن شمار
 به آب خنابایدش کرد رنگ
 نه هست او هم از دست پائی تنی
 که از خون خود دست شوخت
 گرا ز جاں هر اسی چه کالابری
 زن کوز زرباش فختاں بسیم
 چو سودار ز دیباش پالاں بود
 نشاید غلجانش آراستن
 که باشند در بزم که رزم جوی
 اگر صد کند زان نگوید یکے
 زنی داں به نزدیک داں تنی
 بنا کرده گشتن چه حالت بود
 مکن رنج بخت زبانی ابله
 که از خنجر گو پس کس نه مرد
 نگر دی بخونریز خود تیز گام
 ولیکن بخنداں که مانی زبوں

گفتار در دواد و تو سن فتح که عنان نش در قبضه
 قدرت فتح مطلق مقید ست تا در طنی که جوا نشود
 مجال سرچیدن باشد و جاد مجا ہاں و جہا و شمشیر
 ہندی احرابی کنند و ذوالفقار ہندی را تیغ

حطب سازند

چو فیروزی مرد گردد پدید	در چارہ را زود باید کلید
فرس ابرو کہ سحر پد عنان	گل فتح چنید ز خار سنان
۱۰ بہر جا کہ شمشیر سیر و کشد	سرخس زان آب رخو کشد
بچشم بداندیش در کار زار	یکی صدک ای نہ بل صد ہزار
ولی مرد باید بچو لان خویش	کہ برگیرد اول دل از جانیش
چو مردم ز سر نہا ہر اسان بود	سر انگندن دشمن اسان بود
کسی کہ سر خویش ترسد بچنگ	سر گیری کے در آرد بچنگ
۱۵ کسی کہ دل شہر دی دلیل	اگر پشہ باشد خورد خون پل
نہ بیش از کنگ مت شاہیں بڑ	کہ سیلی زنا نش رساند بڑ

یکی دامن از عالم افشانده بود
 یکی در غم جان خود مانده بود
 بسی مرد و نامرد یابی بجنگ
 کہ ہمسایہٴ موش باشد بپنگ
 ہمہ کس ساز جوید نبرد
 نہ در کوی جنگ سواراں بود
 ۵ شہ چس دگر سوی باہل را از
 خرنیہ ز گنجینہ پردختہ
 ز زر تودہا بر فلک بُرد سر
 ہی حبت مردان پولاد سنج
 چو از زر گراں شد ترازدی لٹا
 ۱۰ بدینگونہ از شام تا صبح گاہ
 حشم از تر ساخت بایزرہ
 چو تو قفل خود را ندانی کشاد
 بیاساتی آن جام شادی فزا
 ۱۵ بیا مطرب آں بر لب خوشنوا
 بزنگہ کہ بر باید از مغز ہوش
 بے تدبیر فردا شدہ کار ساز
 در بار کہ را بر انداختہ
 بیک سوی آہن بیک سوی زر
 باندان مرد میر خیت گنج
 بے آہن قوی کرد بازوی شلا
 بزرا آہنیں کرد پشت سپاہ
 کہ اول بود مال مستح گزہ
 در دیگری کے توانی کشاد
 کہ بنیادِ عزمِ ادرار در پا
 زخون نابہٴ جسم نامنم دہد
 کہ بے مغزیش معنہ ترا شدوا
 بدل جان تو ریزد از راہِ محوش

بنجم آزمائی علم بر کشید
 بشیر افکنی قصد بدخواه کرد
 شتابان دوشه از دوسوی ننگ
 چنین تازی در میان تنگ ماند
 ۵ اجل فتنه را کار سازی نمود
 فرود آمدند از دو جانب دشا
 چو مه لشکر آرای شد بر سپهر
 بر آورده شب چتر عباس
 طلایم بردن آید از هر دوسوی
 ۱۰ فرو ماند غوغای لشکر ز جوش
 سکندر جهاندار لشکر شکن
 همی کرد ز احسان اسکندری
 بهر لشکر آرای و هر فرزبان
 فرود رفت کهرس ز سودا خویش
 ۱۵ زیاد دناں سینه می شد خروش
 یکی رخت می بست بر گریز
 همه دشت در زیر لشکر کشید
 چو شیر کی آهنگ و باه کرد
 دل هر دو جوشان ز صفرائی تنگ
 میان و لشکر دو فرسنگ ماند
 یزک بر یزک دست بازی نمود
 کشیدند تا آسمان بارگاه
 زمین در میان کرد شمشیر مهر
 گنوں کرد در ایات شمشیر
 بجاسوسی یکدیگر گرم پوی
 بگردون شد از پاسبانان خوش
 همه شب چومه بود در انجمن
 بمقدار هر کس نوازش گری
 گمے تیغ میداد گاهی زبان
 در اندیش کافر فردا خویش
 همیز و قره خواب اود و رباش
 یکی تیغ و پکیاں همی کرد تیز

زخا قباں نکلیں دو کالار سید
 نموداری از مستح والار سید
 چو دشمن مہم با تیغ خود خود سپرد
 کنوں کے تواند سر از تیغ برد
 دگر آں کہ بر ما فرستاد خاک
 نشان خود از خاک چیں کہ پاک
 گرفتہ بغال ایں کہ بخت ہم و کیں
 زمینِ امنِ دُخا قباں چیں
 ہ قوی شد دلِ دولت اندیش ایں
 چہ باشد نشانِ ظہنِ بے پیش ایں
 فرستادہ ز اں پاسخِ غمخوار
 سر پایِ گم کردہ بی معنوار
 ہر اسانِ بے گاہِ خا قباں سافت
 فرو رخت پیش جو ابی کہ نایت
 بجوشید خا قباں دشمنانک
 خیالِ محالِ باز دل کرد پاک
 فرستاد فرمان کہ بر غمِ کما
 فرحِ ہم شود لشکر از ہر دیا
 ۱۰ در آقیم ترکانِ رافنا دجوش
 بر آمد ز بازارِ عالم خردش
 ز آبِ اقی تا بدریا چیں
 چو دریای چیں شد ز لشکر زمین
 چو گشتہ نجمن گرد خا قباں سپاہ
 بدانگو نہ کا جسم بود گرد ماہ
 بر فراختِ ایت بر آہنگِ رزم
 بکین سکندر قوی کرد عزم
 بجنید با قلبِ رزمِ آزمایے
 چو سیلابِ طوفان کہ جنبہ زجایے
 ۱۵ سکندر خبر یافت ز اں اثر دہا
 عیان کرد یکبار بر دے رہا
 بیارہست قلبِ جہاں سوز را
 کہ از دین منجو است آن دوز را

سکندر که می نازد از تحت سر
 چو کارش نیقاد با چوں من
 چنان آتش در صف کارا
 سر خار چندان ندو در پاش
 ه خروسی که مردی کند با خرو
 چو زینگونه نخه بدستور گفت
 بنوشنده چوں گوش نه ندید
 بس آنکه به آینده داد از شیر
 بدو گفت کائنات را بر این سر پذیر
 ۱۰ بگو آنچه گوی خطا و صواب
 گر آهمن هوس داری اینک بدست
 چو زین از پنهانش آگاه کرد
 شتابان ز خاقان و حمال از
 نمود اے آورده بر دیش
 ۱۵ سکندر بخندید از او داری
 به آینده شاه پس باز گفت

شد از سخت رایان چنان سخت تر
 ز آهمن دلی گشت روئین تن
 که زین سوے عالم نگیرد قرار
 که آتش شود بر سرش نور پاش
 بچنگال شهباز گرد و دعو
 دل پر با اینی گشت جفت
 خور و گوشتال از سپهر لب
 یکی مشت خاک و یکی تیغ تیز
 که هست اندرین دور مرغی
 منت زین تبر باز گویم جواب
 و گر گنج و زر بادت خاک هست
 رسول خودش نیز همراه کرد
 رسید پیش سکندر و سر از
 نمودند را زین آورد و خویش
 در آن نکته دید از فلک یاری
 که تدبیر ما گشت با کام جفت

دوش دل شود ناوک انداختن
 همه حال از بخت یاری چنین
 بر آشت خاقان گفت رپریر
 بدو گفت کای پر شوریدہ مغز
 ۵ چه کم دیدی از مابلند زانگی
 کہ با نغمہ ناکردہ دست آزمای
 اگر جنگ ناکردہ طاعت کنیم
 چو ترساں بودشہ زکیں خوتین
 عروسی بودنہ شمی آنکہ شاہ
 ۱۰ سناں بہر پیکار کردیم تیسر
 زبردست ملک عالم عطاست
 کسی کو کلارہ کیاں می نہد
 بشاہی زدہ پای بر تخت علاج
 چرا سرنیازم بہ تیغ ہلاک
 ۱۵ چہ باشدیکہ رومی خام لبت

ز دینار باید سپر سختن
 رضا بہتر از کیں بجاری چنین
 شد از غصہ گلگون رخس چوں زریہ
 خلا بی نہ دیدہ مکن پایے لغز
 در آئین مردی و مردانگی
 بسوی زبونی شوی رہنمای
 ز ملکے بکنجی قناعت کنیم
 چرا بایدش لشکر آراستن
 کشد گرد تخت از عروساں سپاہ
 نہ بہرنگوں کردن اندر گریز
 بشاہی زبونی نمودن خطاست
 سرخویش ادریساں می نہد
 پس آنکہ دہم چوں زبونان خراج
 کہ نام بزرگاں در آرم ہجاک
 کہ با نیختہ کاراں شود ہستم

حدیثی که آن سودمندست و راست
 ترش گشتن ارتلج باشد خطاست
 هراں طفل کشتلخی انن فزود
 به پیری شود روشنش کاه چو بود
 طبیبی چه خوش گفت در خاک بلخ
 که آب حیات است در وی تلخ
 شنیدم که این شاه نو خاسته
 سری دارد از دولت آراسته
 ۵ بهر سو که لشکر به تاراج بُرد
 هم او رنگ بر بود و هم تاج بُرد
 کسی کشت تر از دوبرابر نهاد
 ز هم سنگیش بر زمین سر نهاد
 همین ست مار نمودار بخت
 که با بخت یاران نکوشیم سخت
 حریف به است ارچه در کار زار
 ولیکن حرف آزمائی ست کار
 ستیزه نه زیباست باز درمند
 که پیل نتوان شکنند کمند
 ۱۰ نشاید شدن با توانا بزور
 که پولاد سنگین ترست از بلور
 فرستاده باید فرستاده
 در وں نقش بندی برون سادّه
 که در یابد این درد مار اعلاج
 دل آهین آسای دارای روم
 دل خصم را باز جوید مزاج
 گرش باشد اندیشه آشتی
 بروغن زبانی کند چو موم
 ۱۵ در لطف را چاره ساز می نیم
 نیایم ما هم ز هم دشتی
 همه برگ همان نو از می نیم
 همه بر گممان نو از می نیم

۲- ق: نهان - ایضا - پس از چو طفلی کشت از تلخی

۶- کس: بر زمین افتاد - ۱۲ - ق: بدل خسته - ۱۲ - م: نتایم

جہاندارِ خاقانِ فرخندہ بخت

ہمہ روز با سینہ پُر ہراس

چو آہوی چس شد ز گشتن ستوہ

شکم ناگہاں گشتش از تیغ چاک

۵ طلب کرد فرزانہ را دہفت

کشا د از گرہ قفلِ گنجینہ را

کہ تا این زمان آسمانِ بلند

کنون گماہ بر نئے دریائے روم

دریں عرصہ رسمِ خیالِ نیرد آب

۱۰ دلت کز خرد یافت نام آوری

کہ دشمن چو با ما شود کینہ جوی

جہان دیدہ کار آ زماے کمن

دعا کرد اول کہ بادت مرغیب

جہاں نیر فرمانِ رائے تو باد

۱۵ از من باز پرسی کہ فرمود شاہ

بشرط کیہ ز اندیشہ حرفِ سنج

زباں بند کردن بعد قفلِ بند

دل آ ز رودہ شد زان نمودار

رہ ایمنی را ہی دشتِ پاس

شکم برد و بہناد بر تیغ کوہ

پُر از نافہ مشک شد نافِ خاک

کہ تدبیر او با خرد بود ہفت

بروں رخت اندیشہ سینہ را

نیامد بہ سیانِ ما گزند

کہ دریاشد از سیلش این مزلوم

کہ غور شید یا ماند اندر نقاب

چہ بنید صواب اندرین آوری

بگو شیم یا باز تا بیم روی

زمین لب نہ داند اندر سخن

ہمہ آرزو ہائے عالم بحیب

فلک چون زمین خاک کائے تو باد

جوابے کہ داغم نذر م نگاہ

سخن ہر چہ گویم نیائی برنج

بے بہ ز گفتار نا سود مند

کمر بست بر ضبط جاے چناں
 بہ اندیشہ انا بگفتن درست
 پیامی کہ پولاد را کرد موم
 در کار سازی و اقبال باز
 ز بدخواہ خوں بر زمین بخشیم
 بخون دی از تیغ شستیم زنگ
 ز دارای دولت سرانداختیم
 دل منکران عرب خویشیم
 گل فتح چیدم ازیں بوستان
 بہ بستیم بر پسین خاقان چیں
 بہ آزادی از تیغ ماجاں رہی
 بر آرام ز ترکانِ پسینی دمار
 بدیں تیغ یکشت ہندی نگر
 من از تیغ سمری شکافتم مو
 می صاف بے میہاں خوردہ
 حرفیانہ پیش آئے باچوں منے
 بخاقان رسانید پیغام شاہ

ملکِ انوش آمد ہواے چناں
 طلب کرد مردی خردمند و پست
 بخاقان چیں داد از او زنگ دم
 کہ بر ماچو کرد از دیکار ساز
 ۵ بہر سو کہ توسن برانگنخستیم
 چو بر خسر و زنگ بستیم تنگ
 دگر سوی ایرانِ فرس تا ختم
 دگر در عرب مشعل افروختیم
 و را فتاد رغبت بہندوستان
 ۱۰ دریں دم کہ بند قبارا بکس ق
 اگر سرداری بفرماں بری
 و گرنہ بدیں ہندی آبدار
 تو زان تیر نہ مشقت ترکاں میر
 بہ تیرا ترا موٹو گانی ست خو
 ۱۵ افراد اب تنہا جاں خوردہ
 کنوں کت حرفیت شیر انگلے
 نیوشندہ بستید بردشت راہ

بتاریخ شاہانِ پیشین و حال
 کہ دولت چورو در سکنند
 در آفاق نامِ ظلم نژدہ کرد
 چو بر بشیرِ خسرواں چیرہ گشت
 رہا کرد بر دیگران راہ را
 بر آہنگِ چین خوشدل و شاد کام
 چو قلبش در اں کشور افکند جوش
 گرد ہی بہر در صاری شدند
 خبر شد بخاقانِ ریاشکوہ
 ۱۰ تہر سید و در دل شد اندیشاک
 بملک ارچہ خاقانِ جہاں شاہ بود
 چو لشکر درآمد صبحِ بے چین
 بسر حدائِ عرصہ جانِ سزا
 سکونت گئی فرخ آرام دید
 ۱۵ ہمہ کوہ پر آہوے نافہ دا
 زمیں بسکہ پر نافہ مشک بو
 چنان خواندم این حرفِ دیرینہ
 سراں ابد رگاہِ اوسر نہا
 بزرگانِ آفاقِ ابدہ کرد
 بشاہی و لشکر کشی خیر گشت
 بخاقانِ چین اند بنگاہ را
 ہی کرد منزل بمنزل خرام
 برآمد ز کشورِ شیناں خروش
 گرد ہی پئے زینہارے شدند
 کہ سیلابِ دریا در آمد بکوہ
 طلب کرد عصمت زینرداں پاک
 ز اقبالِ اسکندر آگاہ بود
 پیر از چین شد از لعلِ اسپاں زین
 سرا پرودہ ز دشاہِ کشور کشاکش
 طرب خانہ در غور کام دید
 ہمہ دشت و گلشنِ لالہ زار
 گل از بوے خوش صندلِ مشک بو

دگر بارہ کز روم رایتِ نجات
 نہ خشکی چو بنمود جولاں گری
 عجب ہائے دریا چو نظاں کرد
 جہاں گر کئی در تہ پائے خویش
 ہ دروغ ست کاں بادشہ رایت
 زعمی کریں گو نہ اندک بود
 چنان خاندنم از قصہ شان او
 بشرح آنچہ زد کرد گویندہ یاد
 ہر آنچہ از وی آمد بدور خویش
 ۱۰ دلم چونکہ در بندِ اس کار بود
 مثالی کہ بود از خطِ راستاں
 دگر ہر چہ ناگفتہ ماند از نخست
 نخست آرم از رزمِ قاتلِ سخن
 نظامی کہ گرد آں جریدہ نگاہ
 ۱۵ دگر گوئے خاندنِ من اس از را
 و گر نہ لطافت ندارد بے

نوعی دگر گردِ فتنِ تہمت
 رواں شد چو آبِ رواں تری
 برآمدنِ مرگ را چان کرد
 بخشی بر آنجہ ام بر جای خویش
 نویسدہ نئی سال گوید حیات
 در روستِ آفاق و رشک بود
 کہ پانصد فزوں بود جولان او
 نہ کرد از کیومرث و از کعباد
 نوشت ست نامد بویاں خویش
 با سجا ز گفت آنچہ ناچار بود
 نہفتم بہ یک بیت یک داستان
 کنوں یک بیت یک گفتِ خواہم
 کہ دیدم تبارِ نوح ہائے کمن
 در آشتی زد میانِ دوشاہ
 دگر گونِ دم لایبِ اس سازا
 کہ مرگفتہ را باز گوید کسے

چو بر شد ز طاؤس هند و سراسر
 ز آهوی صیص گشت نافه کشاکش
 شدش سهر دلت نیز بین
 ز پامان هند و ستاں سو می صی
 د و ال کمر چست کرد و نگذد
 نه صی بلکه خاقان پس را به بند
 چو خاقان بفرماں بری سر نهاد
 قدم بر سر ملک دیگر خند
 ه ز اقصای صی رختن سر کشید
 برید از حد ترک پیوند را
 از اں پس کشش سوخی از کم کرد
 بنا کرد شهر سمرقند را
 بنجاک غر ز گشت منزل شناس
 شکلیان شد پیشتر عنم کرد
 نواحی شناسان آن کارگاه
 چو فرماں گزاری بر ایشان گماشت
 بر اں سرکشان نیز شد چیره دست
 از اں جا برد به آلان و روس
 چو آن ناحیت امراعات کرد
 از اں آب لب تشنه چون با گشت
 ۱۵ چو ز اں رخه سد سکند کشید
 بدین گونه مکره ز شمشیر جام
 بر جت سوی روم لشکر کشید
 جہا قاف تا قاف بست تمام

در عدل را کرد زانگونه باز
 که همچو آب بکبک شد جره باز
 چو پرداخت از دشمنان مژدم
 به کشور کشتی روان شد زرم
 نخست از سر تیغ آئینه رنگ
 ز آئینه رنگ بزد و دزد رنگ
 و ز آل پس باز وی آفاق گیر
 ز دارای آفاق بستد سریر
 و ز آنجا بزرگشتیان دست سود
 بر آورد ز آتش پرستنده دود
 و ز آنجا در اسطوخ رایت خست
 به بخشش فرومایه را برگشت
 چو زان ناحیت مکرش گشت دور
 بنوشایه بر وع افکند نور
 چو چندی بران خاک شد جبر عیز
 سوی تازیان بارگی کرد تیز
 برآمد ز اوج مین چون شیل
 ز دریای مغرب تهی کرد سیل
 علم برد در مکه برپایه کرد
 سران عرب از مین ساری کرد
 زمین بوسه زد کعبه پاک را
 به نوک مژه روفت آن خاک را
 از آن جاسپه در سوا حل کشید
 عیان در طر فمائی مشکل کشید
 مساحت کنان کوه و دریا و دشت
 ز خاک عدن سوی کرمان گزشت
 و زان عرصه در کامه و دستان
 ز خاک عدن سوی کرمان گزشت
 و زان عرصه در کامه و دستان
 به تندی نشاندند شد سوی کید
 ز کید گرانمایه چون گشت دور
 به تندی نشاندند شد سوی کید
 ز کید گرانمایه چون گشت دور

نمودنش از غیب کامی ناپاس
 بمخت کن بقابت اقیاس
 درین لود کاسب شاهی تمام
 ز دنبال شکوه و سوش خرام
 ملک پیش آورد تاج و سیر
 ز درویش میکس بر آغوش
 حمایت ز دروان را ز حبست
 زاری هان خسته را با حبست
 ه بیدیه بے رقت خاک نیاز
 که از نعل رفته رایافت باز
 چه پنداری ای کت بصر دست
 که درویشی از خسروی کمست
 نظاره بدل کن درین هر دو دست
 که تافرق در هر دو دانی حکمت

داستان اول در آغاز روشنی آئینهای اسکندری و
 فرستادن سکندر لشکر چو ابرو باران و سنانها چو قطره
 آب بر پولاد پوشان جاقان دن و حمله آئینهای چین را
 تیره و تاریک گردانیدن

قلم را این ایس نامه چو شبت
 چنین کرد دنیا چو رانه شبت
 که چون شد خاک اختر فیلقوس
 بیای سکندر جهان داد بوس
 شد در استخس شاهی بدو
 شرف یافت مه تاباهی بدو
 زمانه زبیدادی از او گشت
 زداد و دوش عالم آبا گشت

کسی کشیدیں مایہ آسود دل
غمن ماندا مرد ز سر و اخیل
بود گرچه غم بیش چون زر کمت
اگر زر بود بیشتر از غم ست
کماں گرچه به شد چو بی آب گشت
و گریافت آبی خود از تاب گشت
مراد دولت نیستی شد پسند
که این جاؤ آن جا بوم بے گزند
ہم چه کار آید آن ہستی بے صفا
کہ بیش از دور روزی ندارد وفا
چرا نیستی را نگیسرم بزور
کہ ہمراہ من خواست بودن بگور
سگال ابردار باشد قرار
کند آدمی قوت خود را شکار
نہ ترسد چنان نغمہ از قوت مال
کہ از قوت درویش اہل کمال
حکایت درویشی کہ خرقہ را سوی آسمان اندخت و آسمان
بہوا گرفت و او خرقہ را در ہوانہ گزاشت

یکی روز محمود عنازی پکا
جنبت برون راند در صیدگا
خروش نقیباں جہاں در گرفت
جہاں در جہاں موج لشکر گرفت
خشن پوشے از خاصگانِ حصو
ہمی کردن طشان اوزدو
۱۵ ز غیرت چو صفراش در تاب کرد
بسوی ہوا چہ خرقہ پر تاب کرد
چو کرد آن سلب پار سارا درو
معلق چنان شد کہ نامد فردو

اگر گوشت نیست سر گوشت
 چو از دور آید شمشیر دراز
 ز آزار کسی نیست شمشیر
 چو کمرم آید بکمر و آزار
 و پستی و علی و آزار
 به آن شد کز آتش تیر و دست
 کسی کوشت کز آتش تیر
 شتر اریج دست و گشت برت
 ولی گشت بنویس رہنویس بود
 چو بابا و شاه و پادشاه
 عالم است فرمان و انرا فرمان
 شبان به که از شیر شود زبان
 چو در سیم زرنج و الماسی است
 و لاکار و دولت نه امکان است
 ۱۰ ابر زارغ و زغن شو فریب آید
 بنزد همه دولت آن است و بس
 چو گوشت پختن ز گوشت
 به آن دستش و آزار
 که کسی نه از دور و آزار
 زود و آید و آزار
 کند پختن ز گوشت
 به پیر امن و آزار
 و آت کز آتش تیر
 به و آتش و آزار
 تو خدای گن و آزار
 کز آتش تیر و آزار
 چو و آزار
 چو خوں و آزار
 کسی کین و آزار
 بهشت و آزار
 که در دایم و آزار
 که بر مال هستی بود و آزار

مرا گر نیاری نزدیک جرمه یاد
 کسی را که ساغر دہی نوش باد
 بیا موز در من رہ روئے تو
 کہ تا چوں تو اں آمدن سوئے تو
 مرا زیں ہوس بربا نفس
 کہ سوی تو پیچم عنان ہوس
 ولی چوں تو نکشائی از قفل بند
 چہ سود از ہوس ہائے ناسود
 ہ بخشش تو اں باتو کردن نیست
 بکوشش کسی رانیائی بہت
 چو کوشش کند مہراز ہجر گنج
 زیادہ کند بر تن خویش رنج
 خری کو سوی آسیارہ حبست
 ہما نجا ز جاں بایش دست نیست
 ولی جہد مانیز ہست از شمار
 کہ بیکار کاہل نیاید بکار
 چو کوشندہ را بخت باشد فروں
 بہنجار آں گردوش رہنمویں
 کسی کو ز دولت کشاید قناع
 بدالی بخت باشد متاع
 ستم کشن شد مقبل و شاد کام
 کہ نتوان شد بخت دولت بوام
 نہ ہ پای در خور دگا ہی بود
 نہ ہ سر سرے کلا ہی بود
 ہمہ جانور سرنگوں شد بساز
 بجز مردم اتانہ ہر مرد کے
 ۱۵ سراز گوہر خود شود تاج ور
 بجز آدمی کو بود سرفراز
 کہ طائوس اتاج روید ز سر
 ولی مہرہ آدمی کو ہرست
 اگر مار را محرہ تاج سرست

بیاسا قیادردہ آن خونِ خام کہ شد قرة العین ستانِ نام
 چناں گوشتِ من بکن از بانگِ نیش کہ بیرون دود پند اناز گوشت
 بیامطر بآن بسته طفلِ دیش چو طفلان بر گیرند بوزخوش
 نوای کہ تسلیم کرد از سخت بزن چوب تابا ز گوید دست
 گفتار در وصفِ آفتابِ دولت کہ چون بر تو گرم کند
 سنگِ سیاہ را یا قوتِ سبز و لعلِ آتشِ گرداند و اگر
 روی بتابد و دود از گوہرِ شب چراغ بر آرد صبحِ اللہ
 لمقتبین من نون الی صبحِ الساعۃ

کلیدی وہ لے دولتِ کار ساز کہ سوی تو بتوان درے کرد باز
 بباغ تو منزل گئے ساختن می آردن و مجلس آراستن
 گلے چیدن از وی بہرِ شیوہ چشیدن ز شیرِ تر میوہ
 خوش آن میوہ کن شاخِ ارت بود گرامی گلے کن بہارت بود
 چو در خانہ بر سرِ زری چراغ کنی یکدشگر چہ زندانت باغ
 دراز کوئی کس باز تا بی لگام رسانی دم صبح گاہش بشام
 بہ پیشانیِ مردم از تست نور کہ از نورِ تو چشم باد دور

ہنر کو مثل ہست در نار دود
 ہنر مند را سر نیار دشت دود
 گدائے کہ ہست از ہنر ہرہ ور
 بہ از بادشاہ زادہ بے ہنر
 ترا آن ہنر حبت باید بذات
 کہ بخشی پس از مرگ آب حیات
 براں دل نہ ای مشعل جان من
 کہ شمعے در آری در ایوان من
 ہ برآں گونہ شو گوشتناک
 کہ روشن کنی منزلِ مخاک
 ولیک آنکہ آن نور بخش فراغ
 کزیں سلک گوہر فروزی چراغ
 نظارہ کن ایں سلک گوہر ز دور
 نہ سلک گہر ملکہ دریاے نور
 چنیں دیک کہ از بالغان بدہوش
 بطفلی ترا در کشیدم بگوش
 چو بالغ شوی در ہنر ہائے من
 شناسی بہای گہر ہائے من
 ۱۰ بہ از پند من دگر شہوار نیست
 ولی قدر درشت ست ہموار نیست
 مکن و ترش گر تہ تلخت پند
 کہ تلخی بود طفل را سودمند
 ز خواب جوانی چو گردی خراب
 بدیں گوشمال اندر آئی ز خواب
 چو طفلان غم از گوشمالی بداد
 ز پند پدر گوش حنائی بداد
 مراں بر در قہارے دیگر قلم
 ہمیں بس کہ از من بر آری علم
 ۱۵ گیاہی کہ روید صبح از کوہ
 بفرزند ی ابردار دشکوہ
 چو خواہی بشادی و تیار ہا
 صلاح خود اندر ہمہ کار ہا
 منہ زین وصیت بردن ہیچ کام
 وصیت ہمیں ست و بس والسلام

بیک کام چوں زردبانی جی
 تن آدمی را بنه میردی ذات
 کسی کا ستواری نه کارشن بود
 دخت از پے آں شود ویر پے
 ه گراں سنگ باید چوپولا دگشت
 هراں باد کو سخت تر در شکوه
 گهر خشم در بردباری شتاب
 چو بالغ ز یاد آتش در دگلت
 برکاری انجام را این سخت
 ۱۰ نیندیشی اول چو در پیش
 بنادیش و به کنج بخت بونی
 کند هر کسی پیشه خویشتن
 بکوشش متاعی بچنگ آورد
 کسی انبت در دغل ای نیت
 ۱۵ دو دانگ خود از پیشه نه بچیب
 جوی بهره کردن ز کسب حلال
 حلال آن کسی اوج دبر که بچ

سلامت بود گرجسانی جی
 قدم باید انکست بم را ثبات
 همه کارنا استوارش بود
 که پای سکو نش نه جنبه جی
 خس است انکه باز بچ باد گشت
 به نر می زند پوسه پری کوه
 چو آتش نه گیسو چو حاجت بآ
 مرغجاں دے تا نر بجدالت
 پس انکه کمر کن در آغاز پست
 سر انجام پیش آید اندیشا
 نیندیشی و بد کنی بد بونی
 بمقدار اندیشه خویشتن
 که هر خطه پیش آب و رنگ آورد
 سفالینه را در گره جای نیت
 که آن آهنر نام باشد نه عیب
 به از گنج بردن بغصب و وبال
 بکشت هنر آب ریزد ز خوس

دیش کماں ز ابروئے پرچس دُبر
 بود زهر اگر شمشیر شیرین بود
 که دندان نمد در ترش روی تند
 کز و باز گردد بدندان کند
 برو نمازگی گریستانی غس
 اگر هیچ ندی هماروی بس
 بخیل که باشد خوش تازہ روی
 بے بز بخشند تلخ روی
 دیگر با ملحت تمنا دہی
 دو نعمت بود کماں دو یکجادی
 بہ نعمت کساں اسرافندہ کن
 بدیں خواجگی حلق را بند کن
 چو شیر از خورش کمرانی کند
 و دیگر با ملحت تمنا دہی
 چو گر بہ نشاید شدن تنگنہ
 بدیں بیکانہ بخش آنچه داری بہت
 ۱۰ آتاید جو اندر خواندن غمخوار
 بود لابد آن خوب در بند خویش
 بخویشاں دل مردم افروز کشد
 چو گرد دمی در می ریختہ
 بہار زدن بوشن بار دانی کنی
 ۱۱ دہل ارت افغان بیودہ چند
 چو آب ز لب دیگ جوشد برون
 نخواہی زیر انہی از جای خویش
 از اندازہ بیرون منہ پای خویش

بہر کاری از راستی کن شما
 بود گر چہ مردم بسی کفر اہم
 اگر چہ باشد کماں سخت گیر
 ہم از راستاں باشند اہم
 ہ چو پی بغیر اک نیک اختر
 بہر فن کہ نیش آری بجائے
 و گر کائے از دیں نہ آید
 در اں خانہ کردیں جدائی دہست
 بہر چہ کہ ز مائی دم چہ در
 ۱۰ چو پوئی بد نبال لشکر کشاں
 بجائی اں تو سنِ حسانہ را
 نبرد از پئے نام و عارت مکن
 گرت بہرہ سہست و گریہ قیاس
 ز ہر توشک گدیز روزی ساں
 ۱۵ گرہ ساز کردن دل باز کن
 فرزند رکماناے ابرو گرہ
 کہ ہم شہ گردی ہم رشتگا
 ہم ہستہ شود راستاں اعلما
 تو اضع کند عاقبت پیش تیر
 کہ کس کز زلفت ست بارستاں
 بہ نیک اختر کی کشی چو پیکار
 جہت انگہ در سوائے خداے
 مکن گر چہ شمشیر بر سر بود
 ز سر بنیت سبز پائی بہ است
 خدا را نگر۔ فی حنہ او ندرا
 مہاشا شتم گیر چو سر کشاں
 کہ دیراں کند کشت بگاہ
 و گر چہ گردی جبارت مکن
 فراموش کاری مکن در پاس
 مرادی بہ بے توشک میراں
 ولی ز ابرو اول گرہ باز کن
 کز غیناں کہانی نیز ز دہرہ

مرد گردید در که نانت دهند
 روی روکت آنسور وائی دهند
 نخواهی که آشتی برنج دراز
 قدم کوشش باد در ربائی زنی
 ۵. بجهت صیقل نین کن
 ورت دل سیه ماند و روت صفا
 برو مهره بر چسب زنجیر خام
 نخواهی دل از فتنه و گشت کش
 بدین تو سنی مرکب هو لناک
 ۱۰. هر آن دل که بانفس یاری کند
 بر روز جوانی چو پیراں گراے
 رهائی که در نیکنامی کشد
 مریز از خود آن قطره سیل بار
 پندار کاں چند قطره غمست
 ۱۵. نخواهی که پیش آید اندیشه
 در کعبه زن تا امانت دهند
 و زان عالمت روشنائی دهند
 مکن تکیه جز بر ستون نماز
 دم از سکه پارسائی زنی
 دل آهین خود آینه کن
 چو آئینه از خود منائی فلان
 کزین دانه ناید شسته بدام
 نگام از سر نفس کش کش
 عنانش مده تا نفیستی بجاک
 فرشته است کو سگ سواری کند
 به پیریت خج دتن نه خند ز جاے
 خیالی میز کاں بخامی کشد
 که شد غرق در وی چو تو صد هزار
 که هر قطره گرداب بنج و غمست
 باندیشه و پیش هر بشیر

۴- ق- ورت دل تبه ماند و روت صفا - ۸- نخواهی تن از فتنه - ۱۰- م- هر آن کس - ۱۲-

۱۱- م- ق- س- - بزور - ۱۲ - ۱۳ - گرداب صد عالم است - ۱۲-

۱۴- س- - شود عاقبت - ۱۲-

من این با جارا کہ بستم طراز
 گر از چشمش پیش نگاہش کنی
 و گرنشیت ادر و نور نیست
 ولیکن نقیصہ انم از رے خویش
 ۵ گر از خوان من نبودت توشہ
 چو یک جو یک سال گردونی
 کنوں ارم اُمید کیست تحسین پاک
 اگر خوسدایزد ز نقد ہی
 منت کیست بستم بنگیں میکنم
 ۱۰ کہ چوں گردی از عقل اندہ شا
 دریں دستاں ہنہونی تخت
 کنوں کر چارت فنون نیست یال
 چو در چارہ بدر گردی تمام
 خدائے کہ او مکہ و شام کرد
 ۱۵ کہ ہمہ صبح و شامی کنی بگینا
 حرم نشکنی در مقام و فنا
 چو تو پویہ بانفس ابد زنی

ز بہت بردن ادم از پردہ
 بیزد کہ حسد ز کلاہش کنی
 دکان کلد و وزہم و و نیست
 کہ ہر زاد ماند با بای خویش
 جوی باشد آخر زہ خوشہ
 پس از روز گاہے شود خرمی
 بے خوشہ تر بر آرد ز خاک
 جہاں پُر کنی و نہ گردی تہی
 بہ پندار آں روزت ایں میکنم
 بدیں یادگار از من آری بیاد
 ہماں شد کہ دیں اکنی باز بست
 چو ستاں خود نداری و بال
 ز نقصان کامل گنہار گام
 ترا حاجی از بہر آں نام کرد
 بہ پیر امن کعبہ دل طواف
 گر اں سنگ باشی چو کوہ صف
 نہ حاجی کہ عسلی رہزنی

گس بہر آں دست مالہ بدرد

ازاں مار بر خویش چپہ برنج

ولیکن ہنوزش نظر تیز نیست

نخلے کش بزرگاں ندانست باز

۵ دلی کش بلوزنیہ بتوان توخت

تو نہ شناسی اس چاشنی ابکام

ببازگیری کو دکاں را براہ

ترا کڑی شیر باید گر نیست

چو بالارسانی بہ بالائے من

۱۰ از میراث من ہر چہ ماند بہ پس

بدین تو رجانت گوائی و حسد

دور غفل افتد دل از کار او

گر از عشق کل زاغ را شور نیست

تمنائے ہر سن بھیری ہوت

۱۵ ہمہ آدمی نے بیک فن بود

زیک نخل شد خار و خرما پید

ورق کاہل معنی سیاہش کند

کہ نارد ز صد کاسہ یک لقمہ خود

کہ روزیش خاک ست بالای گنج

چراغِ بصر بنش بگنہ نیست

چہ دانند طفلان پوشیدہ را

نشاطِ مفتوح چہ دانند شناخت

کز انجیر بختہ رید مرغِ خام

نئے زرد بہتر ز عودِ سیاہ

کجا دانی اس آبِ حیوان کہ حصیت

بود رشتت نرخی کالائے من

بہیں یاد گارت ہمیں ست و بس

گرت شمعِ دل و دشانی و حسد

جہانی پُرسست از خریدار او

گل ست آخراں فاختہ کو نیست

کہ ہر مرغِ رامیوہ در خور ست

کہ اس باغباں آں تبرزن بود

کہ ہم قفل از آہن بود ہم کلید

ککہ دوز تو ی کلاہش کند

بجز می که بر بوی بهوشش
 نه سیر خداں که می نوشیش
 زمستی هم می پرستی بود
 چه حاجت بود می چوستی بود
 کجاییم آن بادیه عقل سوز
 که بی بادیه شب اندام زرد
 مگر بخشدم ساقی شوق جام
 کز آن حاشی بره یایم بکام
 بیاساقی اندر ترح پی به پی
 به عاشق نوازی فرد ریزی
 می گو به عشق آشنائی دهد
 ز تشویش خویشم ربائی دهد
 بیا مطربان پوده های حکیم
 کز و گشت پوشیده عقل سلیم
 نوازش خیاں کن که جان نند
 شود رسته زین عقل ناسو ند

هذا ما اتس من بنیان الموعظ لابن رکن الدین
 الحاجی بلّغه الله مناسک الحقیقه واطال عمره

سخن بشنوائے گوهر کان من
 مشغول از گوهر نشان من
 متاع که از رونق کاراد
 همه وقت تیزست بازاراد
 چشم شناسنده گوهری
 فزوں از زده عمره کشوی
 ۱۵ ترا را یگان می دهد وز گاه
 چنین ضایعش چوین گزاری بکار
 نشاید که مانع رنگ و گیا
 گد امانی و حسانه پر کیما
 ز بس ایلمه هندوان کلال
 بدست آب نوشنده با صد سفال

کہیں راہ گم کردہ گم کردہ
 زمانہ احمدی شستہ پڑے
 زمر ساخت پر لب سرچہ خوش
 پروں کردہ مانویں راغز
 ویکسپس از چند عدد رفتی
 کہ اندیشہ را باز دارد شرح
 خرد را چہ راے طیاران پڑ
 زوریای محسنی کے آید روشن
 کہ شنید نقش خنجر ربیع
 جہان خرد را بحب ابر شمر
 کہ گوید بہانت ذلت شان
 کہ میں صمد خلل باید از کیشال
 گنہ را بیاہر زو آمد ز گار
 کت از بہر دوزخ کند بخار
 خوشا وقت مستی و دیوانگی
 نیامی کہ یک شمر بر افروزی
 بحر ز خورون پر گرانی بود

چو بنیدہاں بولیں غسل گوار
 سلب و سلب چچاں بر کنار
 خجل گشت از اندیشہ خجسته
 بشع اندر کویت زین بی غر
 بزمی گرفت آخرت را شمشیر
 خرد نیست آن بل جہول است
 بجلی کہ کوئین جہاں بود
 خرد گنہ کے جرمہ گرد و دیوں
 سرم خاک دست از فرزند پیے
 خرد شمر چو من مست ہاشم خرد
 خرد کو ش بحب ہی عثمان
 چہ کا را یاد آن عشق جان گار
 اگر می گنہ باشد ز روی کار
 ویکسپس بہر صنعت عت شمر
 چو ختمہ بہر فرہنگ زو جان
 سرانی کو نامہ زدیہ روشن
 وگر شربت زندگانی بود

اگر ماند عمری چو بای در آب بود یادِ رِره روانِ صواب
و گر یک نماند ز زبانی ماه کرامت چو صدق است حجتِ خوا
حکایت مردی که نزدیک غوطه و مشقِ بحوضِ فرورفت
و مدت ده سال گشت و حملِ زاد و اولاد کرد و روزی دو
آبی غوطه زد و دوسر در غوطه گاه اول بر آورد

شنیدم که زندی کنان پیشه همی زد بپای خرد تیشه
از آنجا که در دل کجی پیشه داشت بمعراج پیغمبر اندیشه داشت
کز آن ره که فکرت سر انداخت دمی چون توان رفتن بگشت
۱۰ درین دهم ناخت گاه صبح شام جگر خنجه کردی بسودا خام
مگر چاشت گاه ز پنهانی داشت تماشا کنان سوئے آبی گشت
به تن شونی جامه زتن دور کرد شب تیره در چشمه نور کرد
چو در آب زد غوطه آمد برون زنی دید خود را بشهری درون
یکی آمد و کار پرده خشت بکد بانوی حجتِ خود خشت
۱۵ بر آن گونه در عقدِ فرخ جمال شدش هفت فرزند و هفت سال
یکی روز چشم قرار بخت همی بر لب جوئے اندام است
چو باز از تیر آب سر برگرفت تماشا بر جان بے در گرفت

چو ایں سکہ درین دست است
 غنائ استواری کین خط است
 رہی کایزدی گشت بازاراد
 شگفتی نه باشد نمود اراد
 کسی کاید از بهر کای پدید
 بران قفل ناچار باید کلید
 جهان دشنه کایزدش با گشت
 بعالم کثانی پدید اگر گشت
 همه زیرش آں تونسی گشت
 که آسان تواند رسیدن بکام
 بجنگی ریش اخضر پاش دشت
 به تری گرایش بالیاس دشت
 وگرش کش ماندنی طعم و نوش
 نهخت نعلیت ز دیش داد
 درش چاره مشکل افتادیش
 کی بادبانی رهائش داد
 وگرشد بدریار و اں بگرای
 حلش کرد ارسطوی فرزانه کیش
 وگر عقد ز احترام گشت سخت
 وکیل محیط آمدش رهنمای
 وگر حاجت آمد بدیو و پری
 کشاد از فراطون فرخنده بخت
 سران زمین در تیر و امنش
 بلنیاس نو کردش افزونگری
 حکیمان دانا و پندبیران
 سر و شان بالا به پیرانش
 خردمندی خود زیادت بران
 کسی را که چنید خداداد دست
 عجب چون بود گر کند هر چه هست

۱- س: غنائتین دستواری خط است - ۱۰۰ - م: دس: پدیدار و دن - ۱۲

۱۵ - تن: چنید سبب داد دست ۱۲

ز رازی بر افکند سر پوش را
 سخن کر خند و بر نیار و علم
 چو خواهی که گم گردد انگشت چپ
 طرز منقش قصه حسام را
 ۵ سیاهان که گلگون بر رو کنند
 مرا کیس بوس دل افکند جوش
 چو کردم بسجیدن اندیشه چست
 چو گوهر همه سفت گوهر پذیر
 ترا هر چه در دلم نماید محال
 ۱۰ درین نکته بر من شمار و حکیم
 در آئین تار پنهان کمن
 سکندر که مستخ جانشاه بود ق
 گر بے زدن از ولایت دش
 بتحقیق چوں کرده شد باز حبست
 ۱۵ شگفتی که دانا بر دواز بست
 گرفتند به پیغام داری
 و گر قصه با ادب سرزند

که ناگفته باورشود گوش را
 مکش دستم بلکه در کش قلم
 بازیش گو و میندیش هیچ
 نبشتن بمشک ست دشنام را
 بخندیدن مردمان خو کنند
 دلم چوں گزارد که مانم خموش
 چه نایاب در افسانه و چه درست
 من از مهر و حسن تنم گم گیر
 گنه بر کس نه که سبب این خیال
 محالات شعرت رسم قدیم
 فرادال بودیش و کم در سخن
 بفرخندگی خاص درگاه بود
 گر بے نبشتن پیغمبرش
 درستی شدش بر ولایت دست
 گرا عجا از نبود کرامات هست
 زندسکه ز عجا از پیغمبری
 ز کشف و کرامات سر برزند

شرابی رسام دل ریش را
 خضر زان حقیقی که خود نوش کرد
 چو در چشمه زندگی در کشاد
 کنون بی که از آب حیوان خویش
 ۹ چو در باز کردم نخست از قلم
 وزان انگبین شربت این ختم
 وز انجافرس بلشیر ختم
 کنون بر سر برهنه پروری
 ز دانا سر آن در که هفت ماند
 ۱۰ همنه پرور گنج گویا پیش
 نظر چو برین جام صبا گماشت
 من ارچه بدای می گراں سرشوم
 خیالی که در شرح این داستان
 چه گویا حسن دمنده آفاق بود
 ۱۵ چو این مهره در عقد باز نهاد
 همه پیکر جلوه کرد از سریر

که از مردن امین کتم خویش را
 حریفان خود را فراموش کرد
 به اسکندر تشنه آبی نداد
 نش زنده کردم بدوران خویش
 ز مطلع به انوار دادم علم
 بشیرین و خسرو فردرخستم
 بجنون و لیلی اسیر ختم
 کتم جلوه ملک اسکندری
 قشام بنوعی که دامن فشانند
 که گنج هنر داشت اندزه پیش
 سد صافی دور در بر ما گذاشت
 کجا با حسن نیاں برابر شوم
 رقم داشت از سکه راستا
 نخواهد آن ورق که خر و طاق بود
 بسنجید و پس در ترازو نهاد
 که هر جا که باشد بود و لپیز

مرا چون منی داند این دهر
 و گر باشد از ملک عالم کس
 هنرمند کش برگ نه بود فراخ
 بشهر این مثل شهره عالم است
 ه مرصد فغاں زیر هنرهای خام
 همه روز عمرم بختن گذشت
 نه دل گشت بیدار از خواب
 چو در عالم دل مرا باریست
 زبانی کز دود خوبی خون زیم
 ۱۰ چو زان می نیارم که جان خوش کنم
 اگر دولت آن جسمانم نه بود
 چو نو کرده ام سکه پیش را
 من و کنج تنهایی و گنج راز
 بر آراسته توشه جان و تن
 ۱۵ ز خاشاک خوش رفته صحن سحر
 بدستوری طبع دریانشان
 از آن می که جان انسانی دهم

چو در بینی آن خود نباشد بدهر
 تنی کیسه تر باشد از من بے
 چه میوه دهد دیگری راز شاخ
 که هر شش هنریش دوزی ستم
 که نزد خرد هست عیب تمام
 شب من در افسانه گفتن بگذشت
 نه زیر هنر گوئی زبان گشتی
 که خفاش ابا ضیا کانیت
 نباشد گراں نیز بس چو زیم
 بدین سر که باری دها خوش کنم
 ز من این جهان اکه آرد بود
 چرا کم ز غم که خویش را
 دل از حرص و تسل از طمع دنیا
 ز درویره همت خویش
 کشیده بدامان اندیشه پاک
 و راقشام از کلک دریافشان
 بروحانیان دوستگانی دهم

سخنِ ابرر گفتن از خوشی تنگ
 دہاں اِجناکِ نِ انپاشتن
 متاعِ سخن گوہر بے بہاست
 چہ ریزم گہر در کنارِ کسے
 ۵ خرناتواں گر بود مُردش
 چہ گویم کہ دانا بے عالم نماند
 تہی مانیکانِ کثادہ جہیں
 گر اُمید بخشند ارم ز کس
 ترا اگر خنیزہ ز پیشِ دِست
 ۱۰ ہنرمند باشد ترا زوے مرد
 چہ داند کسے تا نکوبد در م
 مخالف کہ ناید بیازارِ من
 کنند ابلہاں نسبتِ حسیب
 کسے کہ حلاوت ندارد و خبر
 ۱۵ بروں خنظل از سیبِ رنگینِ بہت
 نے و نیشگر ہر دو دارند بند

بود نرِخ یا قوت کردن بنگ
 بہ از گفتن و بس طمعِ دشتن
 چو پیشِ خسانش برم کمر بہست
 کہ قیمت کند گوہرے را خسے
 نہ بندند تعویذ در گردنش
 کریم ارچہ ناداں بود ہم نماند
 بہ از تنگ چشمانِ باریکِ بین
 مرا بخشش از طبعِ بخشہ لب
 خرنیزہ مرا سینہ من بست
 چہ سنجد ترا زوے در خاکِ زرد
 کہ تا چند دریا ست در گوہر
 چہ روشن کند قیمتِ کارِ من
 بہشتِ دغلِ سنج ابلہ فریب
 ہلیلہ نہ نامِ خرنائے تر
 دروں ہیں کہیں ہر آن شکرست
 ولی ہنرمست این آشِ خنقد

دلم کرد و صد گنج دار و گنجیت
 بنشک آفرینش نتوان فریفت
 نه زیباست نزدیک کارگاهان
 تحسین شدن شاد چون ابلهان
 دمی خوردن و در تکتب شدن
 زبادی چو مشک تپش پر شدن
 چو بیش دمی نیست در مغز پست ق
 ز نفرین بدخواه و تحسین دوست
 ندانم چرا دم تنگ دل
 ازین شاد گرد و دوزان تنگدل
 و لیک آگینه بود طبع تیز
 کز آسیب سنگی شود ریز ریز
 چو بر خسته بختی بار و تگرگ
 پراکنده گرداندش بار و برگ
 هر آن طعنه کز کم عیاران بود
 به پیرامن بایه داران بود
 تو نگر ز رهن بوسه سناک
 تپ کیسه از گره بر چه پاک
 هنرمند بر لب همن کرم زند
 هنرمند را خشم محکم زند
 نگیرد کس خورده بر نام تمام
 که از آتش امین بود عود خام
 مرا چند ازین هنر پیراستن
 بدرونه مجلس آراستن
 شدن گرد هر کوی هنگامه حجب
 چو هنگامه گیران بیوده گوی
 مشجد که خود را نداند عزیز
 صد افسانه گوید بر نیمه پیشیز
 سخن گر چه شکر فردش نیست ۱۵
 اهل چاشنی گیر نوش منست
 دهن گر چه جان اگر امی نمود
 چو خود را گرامی ندارد چه بود

کسے کیں نہ کھنکھو دہر خوانِ مین
 بخوان کساں سر کہ کز کس بود
 مرا زیر یابی بدین سیکوئی
 بزرگاں کہ در گردِ خوانِ مین اند
 ۵ خوش اندک و میہاں بیشمار
 بر آں کس مباد ایں حلاوتِ جلال
 کسے کو کند سوئے انصافِ شبت
 سکے کو مبردار جاں پرورد
 نہ ہم کو زند لافِ گنج گشتی
 ۱۰ بہ نزدیکِ انا ندارد فروغ
 بچشم کساں کز بصیرایت نور
 شبے گر جہد گر بہ ہفتاد بام
 و گر موشِ نقب انگذد صد بار
 دغا باز را پاک باز افسرست
 ۱۵ مرا زیں خزنہ کہ دارم بدہر
 چو ز ایں نقد ہر کیسہ فن تہیست
 تو لے حاسد ایں شوا ز خن

فرامش نہ گشتش من کد ان مین
 تر شد وئی مینر باں بس بود
 چرا سر کہ ریزم بہ تند ابر وئی
 بہ نزلِ ابدی سمانِ مین اند
 ہمہ خورد و او دھچپاں بر قرار
 کہ خاشاکِ پوشتِ بر آبِ نال
 بہشت آورد کامِ خود را دشت
 ہم از استخاں استخاں پور
 کند پیشِ گھر کشاں سر کشی
 بہر کوئی بر زنِ فغانِ دروغ
 پدیدست مقدور ہر کس دو
 بعیار لیش بر نیارند نام
 ہم از نامِ مرے نیاید شما
 کہ سر برد گرد دستِ بدیگرست
 دروغ آفرینیست از خلق بہر
 حسدِ بردنِ دشمنانِ زابلہیست
 کزین ن نشاید کلمہ دو خن

زباں کز چنایاں گنج دار و گھر
 شب روز با او زو بے خبر
 نگاہے چسپیں دروئے اہمہ
 وزو بے خبر مان راے ہمہ
 چہ بد عہدی مردم ناسپاس
 کہ ملک چنیں اے حق شناس
 اگر دانی اندازہ کار خویش
 بگوئی مگر شکر گفتار خویش
 ۵ عنایت نگر زستانِ اہلست
 کہ گشت این دلایت مرا زبردست
 کرم بین و فصلِ الٰہی مرا
 کہ دادند ای ملک شایہ مرا
 چو پایم بریں باغِ رضوانِ سید
 و رشتِ اہلِ بندِ ادرِضوانِ کلید
 کشادم در باغِ آراستہ
 شدم باغِ راسر و نوفاستہ
 بہر سوئے و گل کہ چیدم در راں
 بخیلی نکردم چو تنہا خوراں
 ۱۰ کہ متاں چو جامِ مصفا خورند
 ر بودم ز گلگشتِ این بوستاں
 بساطِ فگندم بصر اے او
 منہ تہمتِ خوابِ نیک و بدم
 ابا کسم خوش نیاید بہ کلام
 ۱۵ و گر نچتہ شدنا فراہم ترست
 بخرمالِ فکر آنچہ من بختسم
 کہ اچر لے خود دست بختِ خودم
 کہ یا نیم بخت است یا جملہ خام
 کہ یا شور یا پاشنی کمترست
 بہ اندان دروئے ملکِ نیمتم

بروے آب آوردن و گردن مجالاتِ این قصہ اکہ بیشتر
ضبطِ عشق و تارِ نخِ نست لعقلِ عقلی معقولِ لامکان کردن

زہی سکہ کیمائے سخن	کہ یک جو در نیست جا ہی سخن
۹ گرامی کن گوہر آدمی	گرامی تر جوہر آدمی
بہر خانہ زد صلیح و خجکے دگر	بہر دل شتاب دورنگے دگر
بہارِ بصد نیکوئی خاستہ	عروسی بصد زیور آراستہ
رقم سنج و حی فرستادگان	شرف نامہ آدمی زادگان
سخن گر نہ جانست بگرہوش	چرا مردمِ مردہ ماند خموش
۱۰ اگر عمر جاوید خوانی بہم نیست	و گر چشمہ زندگانی بہم نیست
بد و آشکارا نہاں جاں	بکوشش آشکارا ز دیدہ ہماں
ز چندیں دہان نکتہ بیرون نشاند	ہنوزش چو دیدیم نہ گفتہ نہ
ازیں نقد گو صرفِ حالی نگشت	جہاں پر شد و کیسہ خالی نگشت
بچندیں صدف و زخوشت تیب	ز دریائے اوجیت یک قطر آب
۱۵ کجارہ برو کس بیازار او	کہ روشن کند قیمت کار او
خزینہ چو گنجور جاں را سپرد	کلیدِ خزینہ زباں را سپرد
جنگشتی گراوہر نہ مرزاں	وہاں بستگان اکہ دادگر با

امید ست کز بخشش کردگار
 خیال بردن آرم از شان خویش
 چو کامل شو پیکر این حسریه
 چو رونق نی در مستاع کس
 ۵ همیشه به نیکی و نیک اختر
 ز بازوی تو شد ملک استوا
 خضر دار عمر فراوانت باد
 بیاساتی آن چشمه زندگی
 مراده که من خضر هستم
 ۱۰ بیامطرب آن غم زدن بر سر
 بر آوردن گونہ بانگ باب

نغم درین داورے شرمسار
 کہ نبود نظیرش بدور این یث
 ز پیکر نگار از کرم در پذیر
 کساد مرا نیز رونق رسا
 ہماں بر سر تخت اسکندری
 کمر بند تو چون سکنہ ہزار
 می اندر قلع آب حیوانت باد
 کہ یابد از و عمر پائیدی
 شاگوے اسکندر بنامیم
 کزو آب حیوان در آید برود
 کہ اسکندر خفت خیزد ز خواب

گفتار در مرتبہ کہ بیج حیوان سبزگون سا جز مردم سرافرا
 بلند آثار بکنگرین سخن نرسد سبب کرد کردن گوہری
 ۱۵ چند کہ از سداک نظامی تیم ماندہ بود و کشتی از گلہائے
 طیب خویش کہ از حال نمی تا محل نمی ہندیہ ماندہ است

کند سنگِ اگوهرِ اجمند
 نگه کن که تا مهر تو چوں بود
 بعد از در قفل را گم کند
 هم امید مغرول و هم انتظا
 چو مطرب که مهمانی آرد بیاد
 بنگینِ سلیمان در انگشت تو
 ز بارانِ دشت شکم پر کند
 همه باوۀ کامرانی بکام
 سپاست شده فرض بر هر که
 ز خسرو همین بکست ادا پیا
 بدانش بود از عطر و کلاه
 بکس چوین فرود آید خسرو
 که از بذلِ شه چاشنی یافت
 بگیتی زخمِ سکه نادر
 کم روشن از کیمیا سخن
 تماشا کن اکنون هنر کاریم

چو بنید به مه آسمان بلند
 توکت ز آسمان بهت افزون بود
 چو گنجور تو گنج در جسم کند
 ز جودت کز دگم شد امید
 ۵ بود زهره بر یادِ برزم تو شاد
 بجایم جسمِ راسته مشیت تو
 صدف کو بد ریاد روی در کند
 بدور تو در دور عالم تمام
 از آن باوۀ کافاق را کردست
 ۱۰ چو از خسرواں در پزیری سپا
 نهی کز نوازش گریه شاه
 بسر بر کلاه چپس ز اخترم
 ز رمن چو خورشید زان یافت
 براغم کزین نفتِ کامل عیار
 ۱۵ نمودارِ گنجینه های کهن
 چو اقبالِ تومی دهد یاریم

چنان عالم آراے گشتی ز دوا د
 که شد ملک اعمد شاہاں زیاد
 نماند از ہمہ عرصہ خاک و آب
 بعد تو جز جان دشمن خراب
 ہمہ وقت یاس جہاں کا رست
 ترا پاساں بخت بیدارست
 بر آں کس کہ کنیت دید شاخ و برگ
 گرامر و ز ریش ست فداش برگ
 ۵ و گر حمت آری بسکین و ریش
 دہی روزی پارش امسالیش
 زمیں آسمان بخواندے ز شرم
 ولی آفتاب شد آواز گرم
 چونوبت زنت گشت نوبت نواز
 ز غل غل در آسماں کرد باز
 جناب تو از بخت فیروز مند
 چون اندیشہ بخت یاراں بلند
 سری کو بد اندیشیت پیشہ کرد
 سرخوش در کار اندیشہ کرد
 ۱۰ مخالف کہ از فتنہ جذبش
 سرش و ام شاہست برگزینش
 اگر فرصت یافت نصحت ہیں
 و اُمّی لکھنؤ کی گدی مٹین
 ز خاکِ رت در ہمہ دم و ردا
 شہاں کردہ گلگونہ ہچوں عروا
 رسد خاک پات بر چین و ختن
 خرنده بگو سنجش نے نہیں
 دواں از دودیدہ پسندیدگاں
 ۱۵ ہمہ خسرواں ادرایوان تو
 بنجاک رت چوں تہی دیدگاں
 درت بار دآدہ بہ برناؤ پیر
 خلد در دل از چوہ ربان تو
 نداء مکارم ز بانگ صریر

چو خار آسگانی کند آهنش
 چه مردی کند چرخ در دار دیگر
 سلاطین فرخ شمشیر بند
 ز چتر سیاهش که شد زیب تحت
 همای که بر چتر او کرد چای
 نه ترسد ز زور آدراں در گزند
 زر از بادشاہان سخت انتقام
 بہ سختی کشد گنج شاہان ز بار
 بر آرد ز خاک سیہ ز پاک
 کہ مہدلت سوی درویش و شاہ
 بگاہ عطا زان کف بحر جوش
 عجب صامتے ہیں کہ فریاد کرد
 چناں باد بر سیم و زور شاہ

چه پولاد ہندی چه روئین تن
 کہ تیر کمن د اردو ترک پیر
 علمدار او آفتاب بلند
 چو طفل از شب عید ناخفتہ بخت
 شدہ فرخ از سایہ او ہمای
 مگر از ضعیفان ناز و رمند
 تساند بہ شمشیر و ریزد بجام
 بہ نرمی کند برگدایان شار
 بہ بخشگی باز ریزد بجاک
 بیک چشم بلند چو خورشید و ماہ
 ز رصامت از ریختن در خروش
 عجب کہ فریاد از داد کرد
 کہ فریاد عدلی بر آید ز ماہ

در خطاب میں ہوں آں بادشاہ کہ در لوح محفوظ جہاندار
 بیدار شو انداز قلم تقدیر میر سمرقند نوشتہ خلد اللہ ملکہ و خلد علما
 جہاں خسرو اتا بر سیم کیاں ق نشتی براونگ فتح خیاں

کشاید چو تیر بجگرگاه را
 ز تیرش کز دشت عدو کاسته
 قیامت که فردا هست و زش عیال
 بدهرار زند زو چپنگال
 ه کمانش چو زابر د اشارت کند
 چو در روسه میا ز پیکان تیز
 دروشانه پیل کین جوے را
 سپاهی چو طوفان آتش تباب
 گرفته ری و روم تغش بجنگ
 ۱۰ ز شمشیر آتش بدریا زده
 بر زش شگفته دل دشمنان
 چو زش سنان بر سر افخته
 سنانش به تیزی شده غمزه زن
 بجائے که آن ریح والا بود
 ۱۵ ز بهر شکم های روئین سنان
 ز زلفی که از چرخم انگینت
 به تنها دریده صفت خسرواں
 رسد دولت تیر بدخواه را
 شده کیش سنجیر آراسته
 ز شمشیر فردا کند در میا
 فراهم کند پار و مال را
 جهانی بیک تیر غارت کند
 به نیر و بازو شود خشم ریز
 چه شانه که روزن کند موے را
 کشد تیغ شاهش بیک قطعه آب
 دلی رنگ نه گرفته هرگز رنگ
 ز تیزه شری بر شریا زده
 نه از باد سوری ز خار سنان
 خله در دلی انجم انداخته
 بهر چشم زد برده دلمان زن
 زمین تا فلک تیزه بالا بود
 ز مغز لیاں چرب کرده سنان
 بهر تار موصد دل آویخته
 که هم بادشاه هست هم پهلواں

ز بس کش بعالم نگنجید ذات
 ز بہت چنان ساختہ نزد باں
 شہاں بردش خدمت آموختہ
 نگمہ گر کند سوئے خورشید تیز
 ۵ و گرد زہ را بخت از تہرب
 درم کر خطایش بر آراست چہر
 سپہ از پئے نامش این کار کرد
 خطے کاں تبویع او محکم ست
 ورق ہائے منشور او ہر زماں
 ۱۰ ز نامش فلک معتقد زیر پست
 چنان کند خاہرستم را ز راہ
 بگیں شیرنداں کنوں کم زند
 سپاہش کراتی بریں سو فگند
 جنیت چو در زیر راں آوردند
 ۱۵ سمندش چو برابر جولاں زند
 ز باران تیرش عدو در بلاست
 فلک پس خزیدہ ز ہر شہ جہات
 کہ بر رفتہ قدرش بہفت آسماں
 نظرتیز بر پشت پاؤختہ
 چو ذرات خاکش نہد زیر ریز
 دہ پایہ بالا ترش از آفتاب
 سزد کافانی کند بر سپہر
 کہ خورشید را شکل دنیا کرد
 صکے بہر ملکیت عالم ست
 جہاں است از فتنہ حوزاں
 چو اقیون کہ آمد کسی سوئے دوست
 کہ ہموار شد فتنہ اقواب گاہ
 مگر کو ز تپ لرز برہم زند
 کہ شد ہند پست و خراساں بلند
 تزلزل بہفت آسماں آوردند
 ہمہ تیر بر پشت مرغاں زند
 کہ پیکان او نادران قضاست

جہاں دہمہ وقت پُر نور باد زمیں ادرش بیت معمور باد

در علو درجت منزلت شمس السلاطین علی العالمین

علاء الدنیا والدین اللہ طلالہ علی الدنیا الی الیم الدن

ہنسی الامیین صلی اللہ علیہ وسلم آمین آمین

خراماں شوائے خامہ گنج ریز بر سفتن الماس ادا ریز

بہر حریفی آرائشے ساز کن بہر نخت گوش فلک باز کن

سخن اچھاں پایہ کیش بہ باہ کہ بوسہ بجزرات کف پاشی

۱۰ شمشے کا سماں بر درش گاہ بار زبردین و جوزاف شاندار

علاء دین اسکندر تاج بخش ز رفعت برگردوں و ان کمر خوش

محمد جہانگیر حیدر مصاف کہ از پیش او پس خندہ کوہ قاف

چراغی بنور حق است درختہ عدد را بہ پروانگی خستہ

صفا تش در اندیشہ مش از کمال نوالش باندازہ مش از خیال

۱۵ بدہ گز قبا گرچہ گنج بد تش نگنجد بہ عالم دل روشنش

جہانی بہتاد در قبا سے نہاں دل روشنش خود جہاں در جہاں

شکم خالی و دل ز گنجینه پر
 ز آبِ کفش در زماں تر بود
 مبرا ز آلودگی منش
 به آبِ وضو شسته دست از جها
 نوالش همه وقت مہماں نواز
 دلش عشق را گنج دانی شگرفت
 بصد خرم ہستی اش زده
 ہمہ پاک چہمان و دیدہ پر آب
 فرو شسته آتش آبِ خاک
 کسی نیست از دی سبکبار تر
 فلک اعمان باز پید ز سیر
 بلاے ز گردوں نیاید بزیر
 اجل رحمت خویش از دور یافت
 بتعلیم بوسد زمیں آفتاب
 دش رو شنائی دہ سینہا
 چرخ غی طعناتِ آنرز ہا

گرہ مفلس تو شد اں پر زو
 اگر پیش اساق پر زربود
 ز دنیا محطے بہ پیر منش
 ز سر چشمہ غیش آبِ ہاں
 ۵ دم حلق و چون صبا جان نواز
 ز بانس ز لوح سہارا ندہ حرف
 چو از سوزش دل دم خوش زو
 ز نظارہ رے اں آفتاب
 بر آلودگاں چون دہ موج پاک
 ۱۰ برد با حلق ارچہ بسیار تر
 فلک گر بعدش نگرد و بخیر
 بجایے کہ ماند اں قدم تا بدیر
 ہر اں ناتواں کردش زور یافت
 براہی کہ آں پائے ارد و شتاب
 ۱۵ صفارا از روشن آئینہا
 رسیدہ ز پروانہ آسمان

پناہِ جہاں دینِ حق را نظام
 بختِ مسیح و جہنمِ زمان
 جہاں زندہ از جانِ بیدارِ او
 ہمہ شب ز شبخیزی بے ریا
 ۵ ز ظلماتِ شب کرده کلِ بصر
 ز بس سجدہ کردن بجزایں
 قدم گامش از پایہ عرشِ بیش
 نماز وے از معراجِ برتری
 بدان تاخر آمد بہ بالا ز پست
 ۱۰ نگفتہ ز دیباہ و اکسوسِ حسن
 زمین و فلک در ولایتِ حدش
 ز تعلین چو پی شدہ تخت گیر
 بہ بیماری دلِ طبیبِ ست فر
 براہلِ طلب در نمودارِ کار
 ۱۵ ضمیرش درِ قدسِ اپرگی
 گراں سنگی او بہر دست برد

رہِ قدس را پیشوائے تمام
 براہلِ نہیں حجتِ آسمان
 زمین و شن از روزِ بازارِ او
 کند انگن کنگِ کربِ بیا
 بنظارہ غیبِ صاحبِ نظر
 شدہ حاجبِ خاصِ وحِ لایں
 کفِ پایش از بوسہٗ خلقِ بیش
 نمودارِ معراجِ پیغمبری
 نہادہ قدم بر سرِ ہر چہ بہت
 شرفِ کردہ از زندہ ہای کمن
 ولی گوشتہ بوریا مندش
 یکی کرش گشتہ دیگر سریر
 کزو کردہ در ماں بازارِ در
 بدستوری غیبِ فرماں گزار
 پناہندہ را دادہ پروردگی
 بے بیضہ دیورا کردہ خورد

ریاضین دیکر کزین گلشنند / چو در گرد ماه انجسم روشنند
 نہ ہے برج آں ماہِ ناکاستہ / کہ باشد بریں انجم آراستہ
 دلم جائے آں انجسم ماہ با / مرا نورِ شاں مشعلِ راہ با
 نہ ہے راہِ خسرو کہ در برتری / کند نور آں انجسم رہبری

ہدیہ شیخ عالم اجل محی السنن نظام الملک فیضی کہ
 قدیم شہ عارفی را از تعلین طریقت فرو پوشید و ادہی

سری سقطے را از سر صفاء روشن کرد

دلم چوں بگو ہر کشتی خاص گشت / بدریای اندیش غم خاص گشت
 ۱۰ بہر غوطہ چن داں بروں بخت دُر / کہ دریای تہی گشت و آفاق پُر
 نشاری کزاں دُر بر انجسم / بدر گاہِ ہمیشہ شش بختیم
 من افشا ندیم و آسماں برگر / عطار و بوسید بہر گرفت
 مرا گاہ افشا ندین آں نشر / بے دخل شد لولے شاہو
 درین آیدم کاین چنیں گوہر / بر دم تحفہ در خدمت دیگرے
 ۱۵ ادبِ نایم بشی ازین در ضمیر / کزاں سازم آرایشِ مدح پیر

چنان کرد بر شاخِ قربا آشیاں
چو از هستی خویش نا امید گشت
بزور بر غرضِ نادرِ سخت کوش
حجابِ خیال از میاں برگرفت
۵ برون آمد از پرده بود خویش
بمنزلِ حسدِ ماں شد از بارگاه
فروزاں چو شمع ز نور حضور
عروساںِ فردوس در انتظار
گلے را که بر چید از اں بوستان

۱۰ جمالی بخوبان از اں باغ داد
خوشا وقت آن میهانِ باغ
یکی راست گوئی که در گنج غار
دویم دادے آن که از دست نرود
سیوم آن که قرآنش منشور داد
۱۵ چهارم دلاور سوائے که دید
شده خانه شرع را از نخست

که خود بنم گنجید اندر میاں
در اں نیتی هست جاوید گشت
زه از قافِ تو سین آمد بگوش
نظاره بنورِ نہاں در گرفت
نگہ کرد بے پردہ مقصود خویش
بیالین درم ریز خورشید ماه
ملانک چو پروانه در گردنور
که رو بند از پائے نازک غبا
ره آرد دی آورد بدرد و تال
بر خسارِ شاں خالی مازاغ داد
که گشتند از اں گل معطر داغ
نہاد از پے گنج پائیش مار
بہ انگشتِ خود دیور اگر د کور
دو شمع از شہستانِ ادنور داد
در خیر از ذوالفستار ش کلید
بداں چارار کاں عمارت در

سوے دولتِ بے حسابش کشید
 رکابی شد و در رکابش کشید
 سوارِ سبک و بعزمِ دست
 شتابندگی را کمر کرد چست
 برانِ خوش رخساره بر شد چنان
 که در لامکانِ رکشیش عنان
 نخستین شرف بیتِ اقتضاش بود
 ز اقصی ولایت را و نانش بود
 علی القطع برید در یک زمان
 بمقراضِ لاپروءه لا مکان
 چومہ سجدہ کردش در افکنندگی
 ہلالِ خودش خواند در بندگی
 عطار د کہ معزش ز خوشید تافت
 ز دیدارِ او شربتِ تازه یافت
 ہمان ہرہ کرش عرشِ آگاہ بود
 کما نچہ بکیش کردہ بگرخت زد
 خور از مسند آورد و در بر زمیں
 رہا کرد مشد بہ بندش
 برہ گشت قریح سرہنگِ او
 شتابندہ جبریس از پیشِ حاست
 زحل وی مالیدہ چندان براہ
 چو پابر ثوابت نہاد استوا
 پس از انجہ مستہنِ ابن
 علم بر ہم فرشِ اطلک کشید
 سوے عالمی شد کہ عالم نہاند
 ہماے شد ز اوجِ عزت پرید
 رہا کرد مشد بہ بندش
 کما نچہ بکیش کردہ بگرخت زد
 خور از مسند آورد و در بر زمیں
 رہا کرد مشد بہ بندش
 برہ گشت قریح سرہنگِ او
 شتابندہ جبریس از پیشِ حاست
 زحل وی مالیدہ چندان براہ
 چو پابر ثوابت نہاد استوا
 پس از انجہ مستہنِ ابن
 علم بر ہم فرشِ اطلک کشید
 سوے عالمی شد کہ عالم نہاند
 ہماے شد ز اوجِ عزت پرید

زگیسوی اذنا نہ بویافتہ گل از روی او آبرویافتہ
 فروخواند دیباچہ غیب را رقم کرد توقیع لاریب را
 حمایت نشین چرخ و مشت او مہ از داغ داران انگشت او
 در سحر را ماہ قفل ز رست کلیدے انگشت پیغمبرست
 ہم از نور آن خیمہ منسگان صف بدر شکست و ز مصاف
 زمین فلک یک غبار رہش ازل تا ابد یک تماش گمش
 دم از راہ درویش برسی نہ قدم بر سر عرش و کرسی نہ
 بجائے کہ توسن برانگیختہ جناح ملائک فرو بختہ

صفت معراج مقتدائے کہ جماعت اسلام از
 محراب قسین اودانی بشارت الصلوات معراج
 المومنین آورڈنا ہر موحدی اعلاحدہ صاحب معراج

گردانیدہ علیہ الصلوات و التحیات والسلام

فلک ماہ را چوں شب افروز کرد شب تیرہ پیرایہ روز کرد
 رسید از فلک پیک فہنخندہ پے فلک از زوچرخ در گردے
 براتے ز منکرت بگام تر ز جو رشید مہ روشن اندام تر

محمد شہ لا جوردی سیر
 زور و ان شرع رانت فراز
 بہ نمانی پیش گاہ الست
 خداے کہ ہستی پیدار کرد
 ہ سپہے کہ مبنی چو خشنہ باغ
 ز باغ رخس ہشت بتاں گلے
 سماطیں زین منہش ہرماں
 کرم میں گز احسان امت پناہ
 زبردست اگو ہر افکن بیتغ
 ۱۰ زمین افکش کیسہ بدار وجود
 بحضرت کربتہ بر عزم کار
 وجودش نہ دریاے رحمت نشا
 ز بانش یکے تیغ عالم پناہ
 فلک خاک از پاش برداشتہ
 ۱۵ ہمہ لوح محفوظ در شان او
 فروشتہ منشوری از مشکناپ

کز گشت ہستی عمارت پذیر
 ز گنج فلک گوہر آماے راز
 طفلی خورِ خوان او ہر کہ ہست
 ز بہر وے اس سکتہ پیر کار کرد
 ز نور وے افروخت چندین چراغ
 دراں باغ روح الامیں بلبلے
 یزک بریزک لشکر آسماں
 گنہ ماکنیم او بود غدو خواہ
 نوازش گزیر دستاں چو میغ
 جہاں آتش کیماے وجود
 میاں جی بہ آفر رخس کردگار
 کہ رحمت بر اں ابر رحمت فشاں
 کز وحک شدہ نامہ بلے سیاہ
 ہزاراں چہرہ درخ انپاشتہ
 سیاہ و سپید جہاں ان او
 بر آوردہ خیمہ نہیں یک طاب

زیادہ خود مہینہ پر نور کن فراہوشی خود ز من دور کن

وجود مرا ہستی دہ لبند کزین دُخمہ بیرون جہاں نمند

روم بے خود از خانہ در کوی تو بہ پرواز ہمت پر م سوی تو

نگوں ہتھیاں راز تو نور نیست و گرنہ زما رہ بتو دور نیست

۵ ولی گزین تو بنود شمار چہ خیزد ز صد ہمت صد ہزار

کہ در گنجدار تو گنجی بسا درون سراپن کبیریا

بسوئے خود مہ خوان فریادیں کہ غوغاے شیطان درآمدیں

دریں بادۂ غول رہن بسیست بمنزل شدن نے حد ہر کسی

بسا ہر دواں کاندیں گم شدند کہ ہم دیو و ہم دیو موم شدند

۱۰ تو دانی کہ ایں ہرنان ہلاک ز لاحول خسرو نذرند باک

چناں بر کہ چون من گرایم بہ تو بدنبالِ سنجیم کہ ہم بہ تو

نعتِ قنابے کہ صبح صادق و شمس و ضمہا از جہۃ

میمون و جمال نمود و ماہی کہ نورِ ساطع و القمر اذ اطلھا

۱۵ از غرۂ روز افزون و کمال یافت

رسولِ قوی حجتِ آشکار بحکمتِ درست و حکمِ استوار

چنان در بیدارم اندر جهان
 چنان بر سوئے خوابگاهم فراز
 چنان زندگی ده بجانِ عزیز
 شناسا چنان کن دلِ ریش را
 ۵ به نقصانِ خود چوں تواند خستنا
 گرم نعمتی داد خواهی نخست
 و راز من کنی رخت این خانه دور
 چو دل در سر آرد و پیشانیم
 گرفت از چرخِ محم سیه و سپید
 ۱۰ چو فردا بجلِ گردم از کار خویش
 چه باشد یک ذره خاک را
 چو آوازِ صورم در آرد ز خواب
 مرا چشم تنگ و دیوس شاخ شاح
 چه دانم که در خفتن و خاستن
 ۱۵ تو ام آن حسرت بخش از بخش خا
 من از حدِ خود دم زخم چوں چسب

که خفته بخوانند کارا گه
 که بیدار خیم خواب دراز
 که زنده با نم پس از مرگ نیز
 که بشناسد اندازۀ خویش را
 کمال تر آنیست در انداختنا
 بشکرِ خود دم ده زبانی درست
 شکلیا بیم ده که مانم صبوح
 درے باز کن در پیشانیم
 بعفو تو ام بش از ان ست امید
 مکن بسته بر من ز بار خویش
 که روز شمار آید اندر شمار
 ز بارانِ رحمت برویم زن آب
 عطاءے ترا برگ و نعمت فراخ
 چه می باید از چوں توئی خواستن
 که آن خواهم از تو که یا بم خلاص
 تواند از ده بخشش خود رسا

مناجات حضرت ملک با رک حاجات محتاجان را نزدیک عینیت و حاجت عرض نمیت

سرشتی بدست خود این غلک	شکسته پناها چو ز احسان پاک
که ره سوئے ایمان کشادیم با	ه کشیدی ز توفیق خود دم طرا ز
چه کردی معاذ اللہ این خاک پرست	گرم کرده کافر بت پرست
نگوید ز شکر تو موی تمام	زبان من را موی گرد و بکام
مده دزد را سوئے آن گنج را	چو دادی بگنج خود دم و سنگاه
که در خور و پرش ندارم جواب	میرس آنچه بد کرده ام یا صواب
به آمرزش امیدواری رست	۱۰ جفا پیشه را رست نگاری رست
خداوندیت اندارد ز یال	به بخشائی ابر بر همه عاصیا
هم از عدل بیرون نباشد شمار	و گرز اهداں را بسوزی بنار
ترا تمت ظلم نتوان نهاد	همه کار تو نیست الا که داد
زمن هر چه خیزد بتقدیر تست	به هستی چو راهم تو دادی نخست
عتاب از چه گردد به پیرانم	۱۵ چو خودستی این قریب دامنم
که فردا نامم ز تو شمسار	ز گیتی چنانم بر بخت نام کار

اگر صنعت از یاری چسب خرد
 کنی جسم ہستی باین د ساز
 کمال تو کے ضبط گرد شود
 اگر چرخ کوشت لصد گونہ زو
 ہ کے گوشہ از پائے موری زب
 تارہ کہ یک حرف تست از قلم
 نیکنے کہ بر خاتم جائے ساخت
 ہمہ رہ نور دان این نہ بباط
 نہ از خویش ازیں گونہ برشتہ
 ۱۰ ز غیب آنچہ پیدا شود نفس
 توئی راز دار ضمیر ہمہ
 سرے کز تو آفت کہ آرد ستاد
 تو ریزی بہر خاطر اندیشہ
 ۱۵ تن روشن و جان نہاں ز تو
 ہمہ زد میسر تو جادید پائے
 چو چرخ آسیدی کہ یاریت د
 کہ ناید بہ نیرے غیرت نیاز
 بد و لایب دریا تہی چوں شود
 بردن ناید از نقش یک پای ہو
 تو انائش چوں تو ان گفت چوں
 چہ اند کہ دروے چہ کردی رقم
 کجا نقش خود را تو اند ساخت
 ق کہ گاہے غم آرد گاہے نشاط
 کہ یک یک ز حکم تو ہر گشتہ اند
 قضاے خداوندی تست پس
 بدر ماندگی دستگیر ہمہ
 دے کش تو بندی کہ اند کشاد
 بہر دل تو تلقین کنی پیشہ
 ہمہ کس ز جان زندہ و جان ز تو
 کہ ہرگز نہ مرد و نہیہ خداے

ادب نیست لالہ بستان تو
 دیکار دانی تو کردی پدید
 توئی پیکر آرائے مردم ز خاک
 تو دادی بدل گنج آمادہ را
 ۵ فلک آتو بستی گره در جہات
 ز غور و بزرگ آنچه دارد شست
 ز صنع تو کارے بہر کار گاہ
 ہر آنچه آتو بستی دین جوی شرف
 ز ملک تو یک ذرہ بیکار نیست
 ۱۰ جہاں آتو کردی پدید از نہاں
 چہاں این کمن نقطہ را خواستی
 مسلسل چہاں کردی جسم را
 بصد زبور آراستی روزگار
 ۱۵ زمین فلک چوں منت بندہ اند
 تو زمین فلک چوں منت بندہ اند
 پڑوہیدن از نہاں تو
 خود را براں در تو دادی کلید
 عمل دان گیتی بتقدیر پاک
 تو کردی بند آدمی زادہ را
 تو را ندی تسلیم بر خط کائنات
 بنستہ بر آفاں کہ باید نشست
 غلط را نہ در کار گاہ تو راہ
 نہفتے در و کمیائے شگوف
 خود را دین بار کہ بار نیست
 زمین نیز درے جہاں رہاں
 بہر کار حکمت بسیار استی
 کہ پی بگسلد یک اوہام را
 کہ محتاج آلت گنجشٹی بکار
 فلک اندکار ساز زمین
 تسلیم خدمت سرافکندہ اند

۲-س- بیان در - ۳-ق-کس-عبدالغیتی-۴-س-ہر دو مترع مقدم و مؤخر ۱۲

۱۱-س-نشد ۱۳-س-گئے فصل ۷۷ ماہ جگاہے بہار

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ایں مرآتِ صفا کہ نمودارِ اُئینہ سکندری ست بمقتلہ
 نامِ خالقِ مُصَوِّرِ کُردانیدہ شد تا چون موجِ لہجہ صَدا
 و عکس نما رسد صورتِ حالِ او موجہ روی نماید انشاء اللہ المصوِّر

ازل تا ابد بادشاہی تراست	جہاں بادشاہ خدا کی تراست
نخازندہ آئینہ سنش توئی	کشایندہ چشمِ سنش توئی
نہ آغاز داری نہ انجام نیز	توئی اول و آخرِ حلقہ چیر
تصویرِ بکارِ تو گم کردہ راہ	ز تو بے خبر عقل و دانش تباہ
کہ گنجی در اندیشہ آدمی	ہ نہ چوں من محبت را ریشِ دکی
کم و بیشِ اودیدہ برد و خستہ	کمالِ سخنِ اور قیامتہ

کہ جنگ کا منظر آنکھوں میں پھر جاتا ہے اور طرزِ کلام سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ کسی نہایت ماہر فن کاری کرنے نہایت قرینہ قرینہ سے مینا کاری کا کام کیا ہے۔ بے شک اتنے بلند ہو جاتے ہیں کہ نہ صرف یہ کہ مجھ جیسے کم فہم اشخاص کی سمجھ سے بلند ہو جاتے ہیں بلکہ شراحین کو بھی تاویلات ہی کرنی پڑتی ہیں۔ میں نے مکر اور متدبجی سے دونوں کے کلام کو پڑھا۔ سکندر نامہ پڑھتا ہوں تو بے اختیار دل چاہتا ہے کہ اس کو ترجیح دی جائے۔ اور جب آئینہ سکندری پڑھتا ہوں تو اس کی خصوصیات اپنی طرف مائل کرتی ہیں۔ اس لئے ان میں سے کسی کے حق میں فیصلہ دینا ناظرین کلام کی نکتہ رس طبع پر چھوڑتا ہوں اور دونوں بزرگوں کے حق میں رجوع کیا ہے روزگارِ دعاۓ مغفرت کر کے ناظرین سے آمین کہنے کی درخواست کر ہوں۔ والسلام

علیگڈھ:

خاکستہ

سعید احمد فاروقی

رمضان المبارک ۱۳۳۵ھ

خاتمہ

آئینہ سکندی کی نسبت جو کچھ لکھنا تھا وہ لکھ دیا گیا اس مختصر ریویو میں اس سے زیادہ نہیں لکھا جاسکتا ہم کو اصل کتاب کے طرز بیان کی نسبت کچھ عرض کرنا ضروری ہے۔ غور کرنے سے یہ بات معلوم ہو سکتی ہے کہ امیر خسرو نے عموماً مثنوی میں نظامی کا اتباع کیا ہے ان کے طرز کو نمونہ بنا کر اپنی مثنوی تیار کی ہے اکثر اشعار کے مقابلہ سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ مقابلہ پر لکھے گئے ہیں۔ مثلاً نظامی کے مبالغہ غلو کی یہ مثال زبان زد عوام ہے کہ

زُہم ستوراں در اہن شوت زمین شش شد آسماں گشت میشت

گو اس میں تکرار شین نے کسی قدر ثقالت پیدا کر دی ہے تاہم مبالغہ کی عمدہ مثال ہے۔ اس کے مقابلہ میں امیر لکھتے ہیں ۷

زلزلہ ز زمین زیرِ قلبِ گراں در اندامِ گاؤں آرد گشتِ اُستواں

اسی طرح جا بجا اشعار سے پایا جاتا ہے کہ وہ مقابلہ پر لکھے ہوئے ہیں۔

آئینہ سکندی کی عبارت صاف اور رواں ہے۔ یہ معلوم ہوتا ہے کہ ایک فقارہ ہے جس میں سے مضامین اُبلتے چلے آتے ہیں۔

زیادہ خود ستائی سے بھی کام نہیں لیا۔ جو امر بیان کرتے ہیں اکثر جگہ اُس کی علت بھی بیان کر دیتے ہیں جس سے بے ساختہ پن زیادہ مٹ کر شمع ہوتا ہے۔ سکندر نامہ نظامی کی تحریر مُرَّصع اور بلیغ ہے۔ خصوصاً میدانِ رزم کا سماں اس خوبی سے باندھتا ہے

فارسی میں برقع وغیرہ استعمال ہوتا ہے۔ اور ہندوستان میں عورتیں اپنل یعنی اوٹھنی کا سر منہ پر ڈال لیتی اور جب کسی سے منہ کھول کر بات کرنا ہوتی ہے تو ایک طرف سے اپنل سر کا لیتی ہیں اس کو خسر نے بیان کیا ہے جب میں ایک طرف سے (ایک کان کی طرف سے) اپنل سر کا لیتی ہوں تو سر سے ٹوپی اور دوش سے سر الگ ہو جاتا ہے۔
چو مائے بدست آور دمار گیر

نواز و چنیں خونی را بہ شیر
ہندوستانی سپیرے سانپوں کو پکڑ کر دودھ پلاتے ہیں۔ ممکن ہے کہ ایران میں بھی
یہ رواج ہو۔

نَعْمَ الْأَمِيرُ عَلَى بَابِ الْفَقِيرِ وَنَعْسُ الْفَقِيرِ عَلَى بَابِ الْأَمِيرِ

بے ثباتی دنیا

دور و دار و این تنگناے دراز کہ در رفتن آمدن ہر دو باز
ازیں ہر زماں نو بجے مے رود یکے آید و دیگرے مے رود

ہندوستانی رسم و رواج و تشبیہات

امیر خسرو نے بعض بعض جگہ خاص ہندوستانی رسم و رواج بھی نظم کئے ہیں اور بعض تشبیہیں ایسی ہیں جن سے ہندوستانیات ظاہر ہوتی ہے۔ چند امور ذیل میں نمونہ کے طور پر پیش کئے جاتے ہیں۔

زبس ابھی ہندوانِ کلال بدست آب نوشند با صد سفال
یعنی ہندو باوجود صد ہا برتن موجود ہونے کے ہاتھ یعنی اوکھ سے پانی پیٹے ہیں۔
شدا ز رنگِ سرخی سر کو ہسار چو پیشانی پیل شنگرف دار
یعنی صبح کو کوہستان میں شفق کی سرخی اس طرح ظاہر ہوتی ہے جیسے سیاہ ہاتھی کی پیشانی پر سندور لگاتے ہیں۔

زنالیدنِ قمری خوش نوا کبوتر مُتَلَقِ زناں در ہوا
چو کیسو کم متع از طرفِ گوش کلاہ از سر اندازم و سر زدوش
نہفتہ بمعجز گلِ خویش را نظر بستہ چشم بداندیش را

زیاد ہباری ہوا مشکبو عروسِ جاں ز آبِ گل شستہ
 بساطِ گل از سبز گلشن شدہ چراغِ گل از باد روشن شدہ
 شدہ مشک بوغچہ در زیر پست چو تعویذ مشکیں بازوئے دست
 کشادہ گلِ لعلِ جلابِ نور نظارہ کناں چشمِ نرگسِ دور
 بروں کردہ سوسن زبانِ خموش ہی کرد ہر دم تقاضائے نوش
 بہر چشمہ منقارِ بط آب گیسہ چو مقراضِ زریں قطعِ حریر
 ازاں نغمہ کو غارتِ ہوش کرد معنی ترنم فراموشش کرد
 ز آوازِ دراج و رقصِ تدرو سبک گشتِ دُخاستن پائے سرو

علمائے دنیا پرست

نہ آنست درویش مردِ خدا نے کہ بہر دم پیشِ شہِ شہبہ پائے
 بیلشِ پشمینہ برکشِ زدوش کہ پوشیدہ وز دستِ پشمینہ پوش
 میں کلاںِ کلیمِ ستِ تن پوشِ او کہ آں دایم مالِ ستِ بدوشِ او
 چودے کہ برداشتِ ماہی فروش ز بہر دم ہائے ماہی بدوش
 ہم از دامِ ماہی دلِ ایں کتبِ نیت چو ماہی کہ برداشتِ آبِ نیت
 فقیرے کہ ناں از درِ شاہِ جست بیاید ز آبِ خودشِ دست
 ہستی بود شاہِ درویشِ خواہ کشتی ست درویشِ در کونے شاہ

آخر کا شعر ایک عربی قول سے ماخوذ ہے جس کے الفاظ یہ ہیں کہ

منظر

شاعری کا کمال اس میں دیکھا جاتا ہے کہ جس میدان یا موقع کا ذکر ہو وہاں حالات اس انداز پر بیان کئے جاویں کہ دیکھنے والے کو یہ گمان ہو کہ میں اس موقع پر ہوں اور اس کو دیکھ رہا ہوں۔ امیر خسرو نے اس مضمون کو جس طریقہ پر ادا فرمایا ہے اس کا نمونہ ذیل میں درج کیا جاتا ہے۔ جشن کے لئے جو باغ آراستہ کیا گیا تھا اُس کی کیفیت دکھائی گئی ہے۔ استعارہ و تشبیہات و صنائعِ لفظی سے بھی (جو ایشیائی شاعری کا زیور خیال کی جاتی ہیں) کچھ کچھ کام لیا گیا ہے۔

ہم از اول بامداد آفتاب	بفرخندہ طالع درآمدِ خواب
شدہ جلوہ گرنا ز مینانِ باغ	رخ آراستہ ہر یکے چوں چرخ
بہ لالہ ز فردوسِ جام آمدہ	ز رضواں بہ گلبنِ سلام آمدہ
بنفشہ سر زلفِ راحتِ زدہ	گرہ در دلِ غنچہ محکمِ زدہ
ز بس ترنی اندامِ زیبائے گل	شدہ پارہ پارہ سراپائے گل
ہوا بر سر سبزہ میرِ سختِ سیم	مراغہ ہی کرد بر گلِ نسیم
بہ شاخ مرغِ ارغنونِ ساختہ	بہ نغمہ گلبنِ سر انداختہ
غزلِ خوانی ببلِ صبحِ خیز	متنائے مے خوارگاں کر دیز
ز تالیدینِ قمری خوش نوا	بکوثرِ معشوقِ زناں در ہوا

۱۷ قمری کی آواز پر گیت کی بازی کرنے کو حاشانہ و جد ظاہر کرنے کے نئی ترکیب جس سے ہندی کو تیار و عمدہ محسوس تھا
سکے ہیں یہ رقص مدہوشی کی عمدہ اور نئی مثال ہے ۱۲

چناں خُپ ہوئے کہ خُسی بے
 حکیم آن سخن نہ برہرزہ گفت
 کہ خواب پریشاں نہ بند کے
 کہ شد غنہ بیدار چوں شاخفت
 بیک گوشمالش برآورز خواب
 شکم پر کنش تا شبانی کند
 طرب با حریفان بیدار کن
 بود تیر اندیشہ آفاق گیر
 کہ نے تیغ رنجہ شود نے سپاہ
 کہ آہستہ باشد بخوں مرزاں
 کہ جاں بخشی از جاں ستانی بہ است
 بکن گرد خرگاہ و لما طواف
 ز بد خدمتاں نیز دامن پیچ
 گراں خواب این تر غم خوردنی ست
 کہ گرد و عنایم تو آزادہ
 خبر نہ ازاں سوزش آفتاب
 بنیدیش ازاں لاشہ پستیش
 نظر کن بہ بے توشہ راہ بر
 ترا بارگاہ بریشم طناب
 ترا باد پایاں ز اندیشہ پیش
 ترا توشہ داں پر ز حلوئے تر

بروز جوانی چو پیراں گراے
 بہ پیریت خود تن نہ جہنم زجائے
 ہے رو کہ در نیک نامی کشد
 خیالے مہنر کاں بجای کشد
 ہر کاری از راستی کن شعا
 کہ ہم رستہ گردی وہم رستگا
 و گر کائے از دیں فراتر بود
 مکن گر چہ شمشیر بر سر بود
 جے بہرہ کردن ز کسبِ حلال
 بہ از گنج بردن بہ غصب و بال
 حلال آں کسے را دہد بر کفے
 بہ کشت ہنر آب ریزد ز فے
 ہنر کو مثل ہست در نار و دود
 ہنر مند را سرنیا رد و دود
 گدائے کہ ہست از ہنر بہرہ ور
 بہ از بادشا زادہ بے ہنر
 چو مستیہ دہد سفلہ را دور باش
 کند ہمیشہ ان خود را خراش
 ہر آں شعلہ کز آتش تیز ترست
 بہ پیرا ہن خویش گیر و نخت
 نصیحت بہ سکندر

جو نصیحتیں سکندر کو افلاطوں کی زبانی کی گئی ہیں وہ حقیقت میں ایسی نصیحتیں
 ہیں جو سکندر جیسے حلیل القدر بادشاہ کے قابل بھی ہیں۔ نمونہ کے طور پر چند اشعار
 اس جگہ نقل کئے جاتی ہیں۔

تو بیدار باش آشکار و نہاں
 کہ از پاست آبا و خید جہاں
 مکن ہر چہ عالم فوز و غنم ز تو
 تو در خواب و بیدار عالم تو
 چو شہ راز دشمن کیے صد بود
 کند خواب خوش دشمن خود بود

دراں وحش و صحرادر آویختند گرفتند و کشتند و خوں ریختند
 یہ مضمون طویل ہو گیا اور دونوں استادانِ سخن کے کمالات علمی کا اندازہ کرنے کے
 لئے اس قدر مقابلہ بھی کافی ہے اس لئے آئندہ جو کچھ لکھا جائے گا وہ صرف خسرو کے
 کلام کا انتخاب ہوگا۔

اخلاق و نصیاح

اخلاق و نصیاح میں عموماً شیخ سعدی شیرازی علیہ الرحمۃ کا طرز اختیار کرتے مگر چونکہ
 یہ مشنوی خصوصاً نظامی کے طرز پر لکھی گئی ہے اس لئے دونوں بزرگوں کے طرز کی جھلک
 نظر آتی ہے جس کا نمونہ ذیل میں پیش کیا جاتا ہے۔ اس میں خسرو نے اپنے فرزند کو نصیحت
 کی ہے اور پرانے طرز کی نصیحت نہیں جو محض بے ثباتی دنیا ہی پر منحصر ہوتی ہے بلکہ
 روزی کھانے، ہنر و پیشہ سیکھنے اور مذہب کی پابندی، سچائی و درست بازی اختیار کرنے
 کی ترغیب دی ہے جو مفید اور کارآمد ہونے کے ساتھ اس وقت تک نئی روشنی کی عینک
 سے بھی عمدہ نصیحت شمار ہو سکتی ہے۔ چند اشعار ذیل میں درج ہیں۔

انتخاب از موعظ برائے پسر خردسال

مروگرد ہر در کہ نانت دہند	در کعبہ زن تا امانت دہند
بجہد صفا صیقل سینہ کن	دل آہنین خود آئینہ کن
ورت دل سپہ ماند و روت صفا	چو آئینہ از خود منائی ملا

بے خوف سکندر کی گردن میں ڈال دینا جس طرح جلا و مجرم کے گلے میں پھانسی ڈالتا
 ہی اور اپنی کمند کو شاہ گیر ظاہر کرنا جس سے سولے سکندر کے اور کوئی مراد نہیں لیا
 جاسکتا، بیان کیا گیا ہے۔

شہ ار ملک عالم گرفت اشکفت من آں را گرفتہ کہ عالم گرفت
 کمندے من از زلف بر سازش نہ ترسم بہ گردن در اندازش
 گراور اکمندے بود ماہ گیر مراہم کمندے بود شاہ گیر

اور ظاہر ہے کہ ایسے مطلق العنان اور فاتح سلاطین کے سامنے اس قسم کا طرزیان
 اور پھر ایسی مجلس نشاط کے لئے زیادہ موزوں معلوم نہیں ہوتا بلکہ ادب اور صعب شاہی
 کے بھی مناسب نہیں ہے۔ بمقابلہ اس کس

مراد دل اوست جانے نشست

سے ایک خاص دل ربایانہ انداز امیر خسرو نے نکالا ہے جو اس محفل طرب کے عین مناسب
 ہے۔ امید ہے کہ ناظرین کرام ان دونوں بیانیوں کو مطالعہ فرمائیں گے۔ اور بھی اس پر
 لکھا جاسکتا ہے مگر خوف طوالت نظر انداز کرتا ہوں۔

مختصر نویسی

مختصر نویسی بھی رزمیہ داستان کی خاص خوبی ہے یہی بہت سے مضمون کو ایک شعر
 یا ایک مصرعہ میں ظاہر کر دینا اس مثال میں امیر کا مندرجہ ذیل شعر پیش کیا جاسکتا ہے
 جس سے جنگ کا پورا خاکہ پیش نظر ہو جاتا ہے۔

اپنا تفوق اُس پر ثابت کرتی ہو اور رفتہ رفتہ کہتی ہے کہ اُس کی جگہ تختِ زیریں پر
 ہو اور میری جگہ اُس کے دل میں ہو۔ تمہید اور پھر اپنا تفوق دیگر خوب دیوں پر پھر
 خود سکندر پر کس عہدگی سے ثابت کرتی ہو۔ اور قلبِ شاہی میں اپنی جگہ حاصل کر لیتی
 ہو جو نہایت لطیف اور پاکیزہ پیرایہ ہے۔ کنیزِ چینی کا نغمہ اسی قدر ہر جو برج کیا گیا اول
 کے پانچ شعر عام ہیں یعنی یہ

کہ از شادی اشبِ جہاں انولیت ہمہ شادی از دولتِ خسروست
 بہنگامِ گلِ خوش بود روزگار بخند و جہاں چوں بخند بہار
 چو خورشیدِ روشن درآمد بہ اوج ز روشن جہاں برزند نورِ موج
 جہاں چوں در آید بچو لاں گری زمیں رومی آرد صبا شتری
 گلِ سرخ چوں کلمہ بند بہ باغ فروز دز ہر غنچہ چوں چراغ
 چھٹے شعر میں کچھ اشارہ نغمہ زن کی طرف معلوم ہوتا ہے

سکندر چو پیروزی آرد بچنگ

نہ زیبا بود آئینہ زیرِ زنگ

دفعہ ساتویں شعر سے اپنا تفوق سکندر پر جتنا ماثِرِ ع کر دیتی ہے

چو کینخِ وزمے شود جامِ گیر

چرا جامِ خالی بود در سریر

جیسا کہ مندرجہ ذیل اشعار سے ثابت ہے، بادشاہ کو پکڑ لینا، اپنی زلف کی کمند بنا کر

چوبے صحبتِ ارجمنداں بود چمنِ دورازیں جلّے زنداں بود
چند شعر کے بعد کستی ہو رہے

کسے را کہ من بہ شہم اندر کند چہ حاجت بہ بالائے سر و بلند
اس کے بعد اپنا فخر یہ نعمہ گاتی ہے جس میں ۳۵ شعر کے بعد مندرجہ بالا شعر یعنی ع
سکندر کہ کرد آبِ حیاں ہوس

اتاہے۔ ان سب میں اس نے اپنے معشوقانہ کارنامے بتائے ہیں۔ مثلاً ۳۵

بیک حملہ بر پارسایاں زخم	بدیگرہ آشنایاں ز غم
ہمہ خونِ خواہاں بہ کش مے خورم	ولے نوشِ بادم کہ خوش مے خورم
بہ تیرے کہ زینِ حشمتِ افگتم	صفِ توبہ ہارِ شکستِ افگتم
چو کیسوکتہ متغ از طرفِ گوش	کلاہ از سر اندازم و سر زدوش
منم قبلہ روم و انجائیم	کرشمہ مرا زیب و دونا ز ہم
ہشتی ستایں قامتِ چن نگار	پرازیب بادامِ فنا رنج و نار

وغیرہ وغیرہ۔ یہ تمام اوصاف بتا کر اور اپنے کو تمام خوب رویاں جہاں سے فائق ثابت
کر کے سکندر کی طرف متوجہ ہوتی ہو اور کستی ہے کہ سکندر آبِ حیاں کی طرف مجھ سے
انسان کی تلاش میں گیا تھا۔ میری زلفِ معنبر کی خوشبو نہیں ملی تو ظلمات کی طرف
رُخ کیا۔ مگر جب میرے خلوت خانہ میں پہنچ گیا تو چشمہٴ زندگانی مل گیا۔ اب اس خیال
سے کہ سکندر یہ نہ سمجھے کہ میں نے اُس کی اس درجہ قدر کی کہ اپنی محفل میں جگہ دی، وہ

نظامی

خسرو

گراور اعلم ہست بالائے سر
مر اصد علم ہست بیرونِ در
گراوشاہِ عالم شد از سروری
منم شاہِ خواباں بجاں پروری

علمائے او گرچہ بالارس ست
مرا یک علم ہم زبالا بس ست
کمانِ بے ارصد شکارا فلند
یک ابروئے من صد ہزارا فلند
کمند بے ارصد بند و دمام
من آنم کہ صیا و گیم بدم
نگین بے ارعلِ زمانِ ست
نگین لبِ من سلیمانِ ست

ان دونوں پر غور کرنے سے معلوم ہوتا ہے کہ کینفوی چینی اور کینز چینی دونوں نے
سکندر کی فرمائش پر گانا شروع کیا۔ کینفو کا نغمہ بہت طویل تھا۔ اول کا حصہ طوالت
کی وجہ سے چھوڑ دیا گیا۔ اُس کا آغاز اس طرح ہے کہ ے

یہ آئینِ خواباں بہ شوخی و ناز

سروئے برآورد عاشق نواز

ایک دو شعر لکھ کر نظامی کے مندرجہ صدر دوسرے شعر کی طرح ایک عام مہتد سے
اپنا فخر یہ شروع کرتی ہے کہ ے

ولیکن یہ سہرا ہی دوتاں

چو بشت گشت گل خوش بود بوتیاں

خسرو

گراو بست بر تخت زربانے بست
 مراد دل اوست جلئے نشست
 گراو را کلاه است بر آسمان
 مراد کلاه است بر آستان
 گراو بازو ابد ز شاهاں خسراج
 من از سر مراں سر تا من نه تاج
 گراو گنج زربخت دار د تمام
 مرا نیز گنجی ست از سیم حرام
 گراو اقبال دولت در ایا و رند
 مرا هر دو چوں کتریں چا کر اند
 گراو تخت گیر دز کیں چون شهاب
 من از بازوئے مگر سیم مهاباں
 گراو دشمنان اینخو خوردن ست
 مرا خون صد دوست برگردن ست
 گراو را یک آئینه بر کف نشست
 دو آئینه دارم من از پشت دست

نظامی

شہ ار ملک عالم گرفت از شکفت
 من آن را گرفتم کہ عالم گرفت
 کندے من از زلف بسا زش
 نہ ترسم بگردن در اندازمش
 گراو را کندے بود ماه گیر
 مرا هم کندے بود شاه گیر
 گراو ناوک اندازد از دور دست
 مرا غمزه ناوک انداز هست
 گراو حربہ دارد بہ خوں بختن
 من از غمزه خوں دامن این بختن
 گراو قصد شمشیر بازی کند
 ز بانم بہ شمشیر بازی کند
 گراو تخت از زربدار بدوش
 دوخت ست نلقین من گرد گوش
 گراو حقہ ہا دارد از لعل پُر
 مرا حقہ ہست از لعل ز دُر

خسرو

نظامی

گراز چشمه راجع شد اورا برت
 من اندر دہاں دارم آبِ حیات
 گر اندازد او شیر و آہو بہ تیر
 من آن آہوم کو بود شیر گیر
 گراوہست کینخسرو جام جوئے
 مرا جام گیتی نمائے ست روئے
 گراز مجلس او بمن مے دد
 مرا لالہ و گل ز تن مے دد
 گراو پیل بند دنجسم کمند
 من از تارِ موئے کنم پیل بند
 گراو حربہ بہرہم نہرداں زند
 بخ من رہ شیر مرداں زند
 گراو از دہائے ست دریں دلیر
 من آم ز زین از دہاں بزریر
 گراو گیتی از لشکر آرد بام
 خیالم بہ تنہا بگیر دمتام

صبا چوں در آید بجواں گری
 زین روی آرد صبا شستری
 گلِ سُرخ چوں کلمہ بند دہ باغ
 فروزد ز ہر غنچہ خونِ چسبغ
 سکندر چو پیر وزی آرد بچنگ
 نہ زیب بود آئینہ زیر زنگ
 چو کینخسرو از می شود جام گیر
 چرا جام خالی بود در سریر
 ملک گرز جمشید بالائست
 بخ من ز خورشید زیبا ترست
 شد ارشد فریدوں ز رینہش
 بفتخس منم کاویانی درفش
 شد ارچوں سلیمان شود دیوبند
 مراد رجاں ہست دیوانہ چند
 شد ار کیقباد لبند افسرست
 مرا افسر از مشک و از عنبرست

خسرو

(آمدن کینفوی چینی در ترم)

جہاں سوزے از مشبافر و تر

ز خورشید روشن جہاں سوز تر

بیک طرہ صد شہر برہنہ

بیک غمرہ بر ملک عالم زدہ

در آمدنہ امنده باہم سراں

چومہ در صف مشتری بکیراں

نظامی

(آمدن نوشتابہ نزد سکندر)

پری چہرہ نوشتابہ نوشن

بغال ہمایوں بروں شد زہر

چو رخشندہ ہست کہ در وقت شام

بر آید ز مشرق چو گرد د ستام

کینراں چو پرویس بہ پیرانش

ز تارک در آمد تادامنش

فخریہ

خسرو

(ایزبان کینفوی چینی)

سکندر کہ کہ آبِ حیاں ہوں

نظیر منش بود مقصود و بس

مگر شاہ زلف مراد نیافت

کہ در عین ظلمات خنداں شفت

چو در خلوت من نہانی رسید

بسرچشمہ زندگانی رسید

نظامی

(بیزبان کینر چینی)

کہ از شادی اشب جہاں انویست

ہمہ شادی از دولت خسرویست

ہنگام گل خوش بود روزگاہ

بخندد جہاں چوں بخندد وہاں

جو خورشید روشن آمد بہ اوج

ز روشن جہاں زند نور موج

نظمی

نہ شہ کے بریکے کا مگار
 زپیش در آمد بہ شب کارزار
 ہم آخر کے تیغ زد شاہِ روس
 بر آں شخصِ آستہ چوں عروس
 بیگندش از زین و بر روعے ک
 بر آوردہ زان شیر شہزہ ہلاک

خسرو نے واقعہ کو مختصر اور سادہ الفاظ میں ادا کیا، اور نظامی علیہ الرحمۃ نے تشبیہات و ترکیبات سے واقعہ کو پریشان بنا دیا۔ دونوں نے عمدہ طور پر ٹھیک تصویر کھینچ دی

بزم

رزم اور بزم دو مختلف قسمیں ہیں۔ مگر دونوں ماہرانِ سخن نے ان رزمیہ مثنویوں میں ایسے مواقع پیدا کر لئے ہیں جہاں اس صنفِ سخن کے اظہار کا موقع ملتا ہے۔ سکندر نامہ میں نوشاہ و کینز چینی کا بیان اس کا بہترین نمونہ ہے۔ اُسی نمونہ پر کینفوی چینی کی داستان جو مردانہ بھیس میں لڑنے آئی تھی سکندر نے خود گرفتار کر کے منظور نظر ٹھہرایا امیر خسرو نے نظم کی ہی دونوں کے بعض بعض مواقع مثلاً پیش کئے جاتے ہیں۔

چو از دستِ رستم رہا شد کمند سرِ شہر یار اندر آمد بہ بند
ز پیل اندر آورد و ز در بزرین بستند بازوئے خاقانِ چین

واقعہ دوم

نظمی

خسرو

سوائے بروں آمد از رویاں	بر آشت قنطال از ایں شیر تہند
سپر بہ پسِ چست کردہ میاں	کہ پائے سپہ دید از کار کند
بگرمی بر آہنخت چوں برق تیغ	ہوشید بوشن بر افراخت ترک
کہ برق از نفسِ آب گشتے چو میغ	چو سر وے کہ تیغش بود بار و برگ
نگا و رسیا ہے بزیرش چو دود	در آمد بزرین چوں یکے اژدہا
بر آوردہ سر بہ سپہ کی بود	سر بارگی کرد بروے رہا
بگردن زنی تاخت بر ہم ستیز	ز ریونہ چوں دید کا مد ہنر بر
بمیداخت برگردنش تیغ تیز	بغریہ مانند غمِ تندرہ ابر
کینغوی تا زندہ خم خورد و جہت	کشیدند بر یکدگر تیغ تیز
بز دینہ و پہلوش را شکست	ز گرمی شدہ چوں فلک گرم خیز
گذار شد از پشتِ رومی سناں	دو پرہ دو پر کا رم کز نور د
ز دستش بروں رفت یکسراں	یکے دیر جنبش یکے تیز گرد
	بے گرد و برگرد بر تاختند
	بے زخم چوں آتش انداختند

دونوں شہسوارانِ سخن اس وقت ایک ہی میدان میں سرگرم جولاں ہیں۔ دونوں کا انداز جدا ہے۔ خسرو کا کلام شستہ رواں اور تصنع سے پاک ہے۔ دو مبارز سوارانِ جنگ آتا ہیں جب دونوں اپنے اپنے داؤ پیچ آزما چکے تو ایک سوار دھوکہ دینے کی غرض سے بھاگتا ہے دوسرے کو اُس کی شکست کا یقین اور قتل یا اسیر کرنے کی حرص غالب ہوتی ہے۔ جنگی احتیاطوں کو نظر انداز کر کے قتل کے لئے ہاتھ اٹھاتا ہے۔ دوسرا موقعہ تاک کر کند پھینکتا ہے اور اُس کو اسیر کر لیتا ہے۔ یہ واقعہ صاف طور پر کلام سے واضح ہوتا ہے اور عموماً ایسا ہوتا رہتا ہے۔ اس جنگِ عظیم میں بھی متعدد واقعات سننے میں آئے ہیں کہ اپنے حریف کو اُس کے نظمِ حربی کے پراگندہ کرنے کے لئے میدان دیا گیا اور پھر محصور کر لیا گیا۔ آخری شعر سے فخر کا خوشی سے دوڑنا اور اسیر کا گھسٹنا خوب واضح ہو جاتا ہے۔ مولانا کے کلام میں یہ ہے کہ سکندر اپنی جگہ سے کمند اور تلوار غور اٹھا کر چلتا ہے اور فوراً جا کر ایسے شجاع پهلوان کو جس کے مقابلہ سے رومی عاجز ہو گئے تھے اسیر کر لیتا ہے اور وہ ہاتھ تک نہیں ہلاتا جب تواریخ سے پتہ چلتا ہے کہ بہادروں نے شہنشاہوں کے نہ صرف مقابلے کئے بلکہ بعض مرتبہ گرفتار و قتل بھی کیا ہے تو واقعہ کی صحت قابلِ غور ہو جاتی ہے۔ خصوصاً جب یہ ظاہر نہیں کیا گیا کہ اس سکندر کو پہچان لیا تھا یا نہیں لیکن الفاظ تیغِ گراں مایہ، دیو دریا شکوہ، کمندِ عدو بند، چنبرِ روزگار خسرو دیو بند کی حیثیت ترکیبوں اور مناسبات مقامی نے خاص رنگ پیدا کر دیا جو مولانا کا خاص حصہ ہے۔ قریب قریب اسی مضمون کو فردوسی طوسی نے اس طرح نظم کیا ہے۔

خسرو

نظامی

نمودند بسیار جولاں گری
 کندے و تیغ گرانمایہ خواست
 کسے رانہ بد از ہنر برتری
 غناں کرد سوائے بد اندیش ست
 ز نیزہ بشمیرند دست
 در آمد ہراں دیو دریا شکوہ
 ہم از ہر دو تن تار موئے نخست
 چو ابر سیہ کو بر آید ز کوہ
 بہ دشمن فریبی لیل روم زاد
 بجنید از جائے خویش آن ننگ
 کہ اقبال شاہش فرو بردہ جنگ
 گریزاں شد از پیش چینی چو باد
 کند عدو بند را شہسار
 ز گرمی بہ ابرو بر آورد چہیں
 در انداخت چوں چنبرہ وزگاہ
 چو نزدیک شد تا تیغ چو برق
 چو در گردن دشمن آمد کند
 گریزندہ را ز خم ریزد بہ فرق
 شبابندہ شد خسرو دیوبند
 در انداخت رومی کیانی کند
 کمر گاہ چہینی در آمد بہ بند
 چناں کندش از بازوئے زور ہاک
 کہ بر بود از باد و دوداش بچاک
 ہمیرفت پویان لیل شیر گیر
 بچاک اندروں شیر جنگی اسیر

شام دوم میں جناب خسرو نے چاند کے طلوع اور آفتاب کے غروب کو دو سپاہیوں کی فتح و شکست کے پیرایہ میں نہایت خوبی و روانی سے فصاحت کے ساتھ ادا کیا ہے۔ اور حضرت نظامی نے روشنی چاند کی آفتاب سے مستعار ہونے کی آئینہ روشنی یافتہ سے پاکیزہ تشبیہ دی ہے۔ لطف کلام ناظرین خود ملاحظہ فرما سکتے ہیں۔

واقعات نگاری

شاعر کا کمال واقعہ نگاری میں دیکھا جاتا ہے۔ واقعات دو قسم کے ہوتے ہیں اول موجودہ واقعات جو شاعر کی نظر کے سامنے گذریں اُن کے بیان کی خوبی یہ ہے کہ سننے والے کی نظر کے سامنے واقعہ کا نقشہ کھچ جائے۔ اور اُس واقعہ کو دیکھ کر جو اثر شاعر کے دل پر ہوا ہو وہی اثر شاعر کے کلام سے سامعین پر طاری ہو جائے دوم وہ واقعات جو شاعر کے سامنے نہیں گذرے مگر لکھنے پڑتے ہیں اس میں شاعر کا یہ کام ہے کہ ایسے واقعات تلاش کر کے لکھے جو اس قسم کے موقعہ پر عموماً پیش آتے ہیں یا پیش آسکتے ہیں اور پڑھنے والوں کو یقین ہو جائے کہ حقیقت میں بھی یہ واقعہ اسی طرح گذرا ہو گا۔ گویا شاعر خیالات کا مصوّر ہوتا ہے۔ مصوّر کو جو خصوصیات تصویر میں دکھانی پڑتی ہیں شاعر کو وہی خصوصیات کلام میں نمایاں کرنی ہوتی ہیں۔ اس کتاب میں اسی قسم کے واقعات بیان ہوئے ہیں دونوں حضرات کا کلام درج کیا جاتا ہے۔

نظامی

خسرو

چو بکرِ فلک در عاری نشست (۱) چو گلنارِ گوں کسوتِ آفتاب

شب تیرہ در پردہ داری نشست کبودی گرفت از خم نیل ناب

عروسانِ شب زیور آراستند نگهبانِ این مارِ پیکرِ درفش

فلک را بگوئے بر آراستند ز راند و دوبر پر نیانی بنفش

چو قلابِ سیم از کیس ز دہلال (۲) چو گوہرِ برآمد زنگی بستلج

بخوں غرق شد ترکِ حنی جلال شہِ پس فرو آمد از تختِ علاج

شہاب از میرینہ دیوسوز مہ روشن از تیرہ شب تافہ

شد آتشِ گلن در سلیمانِ رُو چو آئینہ روشنی یافتہ

چو خورشیدِ برق بر خارہ کرد (۳) چو یاقوتِ خورشید را دزد برد

فلک سُر مہ در چشمِ سیارہ کرد بیا قوتِ جستن جہاں پے نشد

کشید آسمان بہر بانِ کبود بدزدی گرفتند متاب را

حریرِ معجزِ بوشید زود کہ ایں برد آں جو ہر ناب را

نام اول میں حضرت امیر نے آفتاب کے غروب ہونے کو معشوق کے عاری میں بیٹھنے

سے تشبیہ دی ہے۔ پردہ ڈالنے اور مکان آراستہ کرنے کو (جو لو از م شادی سے ہے)

کیسے صاف اور شستہ و رفته پیرایہ میں ظاہر کیا ہے۔ نظامی علیہ الرحمۃ نے گلنار گوں، نیلنا

مار پیکر، پر نیانی بنفش جیسی چست ترکیبوں سے مینا کاری کا کام لیا ہے۔

صبحِ اول میں خسرو علیہ الرحمۃ نے اس مشہور حکایت کو کہ کسی حبشی نے آئینہ راستہ میں پڑا ہوا دیکھ کر اٹھایا اُس میں اپنے روئے سیاہ کا عکس دیکھا آئینہ کو پھینک دیا اور کہا کہ اسی لئے تجھ کو پھینک دیا گیا ہے کس خوبی سے یہاں چسپاں کیا ہے۔

صبحِ دوم میں امیر نے سورج کو براق فرض کر کے ظلمت کے رفع ہونے کو بھگتے ہوئے گھوڑے سے تشبیہ دی۔

کہ نعلش بنفیتا دومسارہم
سے اُس سرِ امیگی اور گھبراہٹ کی جو عموماً خوف زدہ بھاگنے والے کو پیش آتی ہے
تصویر کھینچ جاتی ہے۔

نظامی علیہ الرحمۃ نے پراگندہ ستاروں کو مشبث شرار و سیم گاورس وار سے تشبیہ دے کر سورج کی شکل میں تبدیل ہو جانے پر پیرایہ میں ظاہر فرمایا ہے۔

شام

جس طرح ہر روز اپنی خصوصیات کے اعتبار سے گزشتہ اور آئندہ دن سے ممتاز ہوتا ہے اسی طرح ان دونوں اُستادوں نے نیرنگیِ فلک کی مناسبت سے ہر صبح اور ہر شام کو نئی صورت میں جلو افروز کر کے دادِ سخن دی ہے۔ صبح کا سماں پیش ہو چکا اب شام کی باری ہے اُسے بھی ملاحظہ فرمائیے اور دونوں بزرگوں کی قادر الکلامی کی داد دیجئے۔

یہ مضمون بھی جدید ہے کہ بلا اُس کے ناوک پر سوار ہے جیسے طفل اپنے پر سوار ہوتا ہے اور جہاں یہ تیر لگتا ہے وہاں بلا نازل ہو جاتی ہے ان کے علاوہ اور شعروں کا بھی مقابلہ کیا جاسکتا ہے۔

صبح

رزمیہ داستانوں میں نظامی علیہ الرحمۃ نے ہر صبح و شام کو ہر روز نئی صورت میں عجیب دلکش پیرایہ میں ظاہر کیا ہے جس سے اُن کی اُستادانہ قادر الکلامی اور قوت بیان کا اندازہ ہو سکتا ہے۔ امیر خسروؒ نے بھی ہر صبح اور شام کو نئے رنگ میں بیان کیا ہے دونوں کا کلام ہدیہ ناظرین کیا جاتا ہے:

نظامی

خسرو

چون گئی شب دید رُئے سیاہ (۱)	کہ چوں شاہ چینیں برابرش نہا
در آئینہ عالم آرائے ماہ	فلک نعل زنگی بر آتش نہاد
زو آئینہ ماہ را بر زیں	سپہ از کیس مہرہ بیروں جہاند
بخندید ناگاہ صبح از کیس	ستارہ زلف مہرہ بیروں فتاند
چو در گنبد آمد براق سپہر (۲)	چو گیتی در روشنی باز کرد
بہرے زریں بیارہست چہر	جہاں بازی دیگر آفت ز کرد
چناں خورد شب ز ظلمات دم	بآتش بدل گشت مشتبہ شرار
کہ نعلش بفتاد و مسماہم	کلیچہ شد آں سیم کا و رسوار

میں زمین کا آسمان اور آسمان کا زمین ہو جانا ذرا دیر میں ذہن نشین ہوتا ہے۔ اور امیر کے ساتویں شعر

زموجِ سلاح و زگرِ دِ زیں گلیں آسمان شد زمین آہنیں
اسلحہ کی کثرت سے زمین کا آہنی اور گرد کی وجہ سے آسمان کا گلی ہو جانا اور دوسرے شعر
بدریائے آہن جہان گشتِ غرق ہوا پر زمیغ و زیں پر ز برق
میں جہان کا دریائے آہن میں غرق اور گرد کی وجہ سے ہوا کا ایر آلود اور
زمین کا برق آمود ہونا صاف طور پر عیاں ہوتا ہے۔

اس کے علاوہ مندرجہ ذیل اشعار خاص توجہ کے قابل ہیں :-

رسیدہ ز تیغ آبِ شاں تا کمر

ہماں آبِ بدخواہ را تا بہ ہمر

آب تیغ کا سپاہی کے تا بکمر اور دشمن کے تا بھر پہنچنا خاص لطف رکھتا ہے۔

شرارہ کہ زد نعل ہنگامِ رو

ستارہ بروں رفت از ماہِ نو

نعل کی رگڑ سے جو شرارہ پیدا ہوا اس کو ماہِ نو سے ستارہ چھوٹنے سے تشبیہ دینا بھی
نیا مضمون ہے۔

بلا زیں بناوک بر انداختہ

چو طفلان ز نے بارگی ساختہ

نظامی

خسرو

ز سیم ستوراں دراں ہن شہت

بہ لر ز زمیں زیر قلب گراں

زمیں شش شد و آسمان گشت بہت

دراں دام گا و آرد گشت اُستخاں

مقابل ہو سکتے ہیں۔ ایک میں مبالغہ کی حد تحت الثریٰ تاکہ دوسرے میں فلک الافلاک تک پہنچائی گئی ہے۔ دونوں کے مضامین میں مخالف سمتیں اختیار کی گئی ہیں۔ نظامی علیہ الرحمۃ کے شعر میں کثرتِ تشبیہ نے کسی قدر ثقالت پیدا کر دی ہے تاہم مبالغہ غلو کی عمدہ مثال ہے۔ امیر رحمہ اللہ کے شعر میں سالم جہم میں لشکر کی دل سے اُستخاں کا پس کر آرد ہو جا بہ نسبت آسمان کے اٹھ ہو جانے کے (جس میں گرد کے اجتماع سے کسی قدر دھوکا ہو جانا بھی ممکن ہے) زیادہ مبالغہ ہے گو اُس کا وجود بھی خیالی ہی ہے۔

نظامی

خسرو

غبارِ زمیں برہو راہ بست

غبارِ زمیں کلہ بر ماہ بست

عنانِ سلامت بروں شد بربست

نفس را درونِ گلوراہ بست

امیر کے دونوں مصرعے ایک دوسرے سے متناسب ہیں چاند کے گرد گرد کا خیمہ قائم ہو گیا اور گرمی کی وجہ سے سانس لینا دشوار ہو گیا تھا۔ حضرت نظامی کے شعر کے دونوں مصرعوں میں باہم ربط معلوم نہیں ہوتا۔ پہلے میں غبارِ زمیں کا ہوا کی راہ میں حائل ہو جانا اور دوسری میں عنانِ سلامت ہاتھ سے نکل جانا دو جدا مضمون ہیں جو تمام داستان کے تو مناسب ہیں لیکن باہم کچھ ربط نہیں رکھتے۔ امیر کا چھٹا شعر بھی اسی مضمون کا ہے کہ کثرتِ غبار کی وجہ سے سانس بھی نظر آنے بند ہو گئے۔ اسی طرح حضرت امیر کا ساتواں اور گیارہواں شعر مولانا کے اٹھارہویں شعر سے مقابلہ ہو سکتا ہے۔ حضرت مولانا کے شعر:

زمیں آسماں آسماں شد زمیں

زبس گرد بر تارک ترک وزیں

ہر وہ دونوں میں مشترک ہے جن بعض بعض اشعار کا مضمون متحد یا قریب قریب ہے ان کے متعلق ذیل میں کچھ عرض کیا جاتا ہے:

خسر کا پہلا دوسرا شعر اور نظامی کا بارہواں اور پندرہواں شعر درج ذیل ہیں:

خسر	نظامی
بگردوں شد از نائے ترکی خروش	چناں آمد از نائے ترکی خروش
بدریائے لشکر در افتاد جوش	کہ از نائے ترکاں برآورد جوش
ہزار ہند در آمد بے دو سپاہ	روارو برآمد ز راہ بند
روارو برآمد بخورشید ماہ	ہزار ہند در آمد بے دران مرد

یہ دونوں شعر ہم معنی اور قریباً مساوی درجہ کے ہیں۔ خسر نے کرنائے کی آواز کو آسمان تک پہنچنے کی شکل میں جوش پیدا ہونے، دونوں قوجوں میں حرکت اور بڑھ چلو کی آواز بلند ہونے کو صفائی اور روانی سے بیان کیا ہے۔ نظامی نے اسی مضمون کو دوسرے طرز پر بیان کیا اور نائے ترکی و نائے ترکاں کی مناسبت لفظی سے اپنا خاص رنگ پیدا کر دیا ہے۔ دوسرے شعر میں بھی مروان مرد کی حرکت ملاحظہ طلب ہے۔ خسر کا تیسرا شعر بھی اعلیٰ درجہ کا ہے اس کے مقابلہ پر نظامی کا مندرجہ ذیل شعر آسکتا ہے۔ گو مضامین دونوں کے مختلف ہیں مگر اپنے اپنے رنگ میں بنیطیر ہیں۔

خسر	نظامی
علم سر ز عتیق برتر کشید	زمین گفتی از یکدگر بردرید
سناں چشم ستیاریہ را بر کشید	سرافیل صور قیامت دمید

خسر کا چوتھا اور نظامی کا بیسواں شعر معنی:

جنگ کی صبح کا سماں بیان فرمایا ہر پوری پوری داستان اس لئے
لکھ دی گئی ہے کہ ناظرین کے سامنے رطب و یابس ہر قسم کے شعر ہر اُتاد کے موجود ہوں
جس سے موازنہ کرنے میں آسانی ہو۔

سکندر نامہ کے مندرجہ ذیل اشعار میں عمدہ تمیید قائم کی گئی ہے :

رسیدند لشکر بجائے مصاف دو پرکار بستند چوں کوہ قاف

خشک برگزگاز گیس نچستند نقیبایاں خروشیدن گنجستند

یزک بریزک سو بسو دشتاب نہ در دل سکونت نہ در دیدہ خواہ

ز بیاری لشکر از ہر دو بجائے فرو بستہ کوشتند ہر اوست پائے

دورویہ ستاوند در بجائے جنگ نمودند در پیش دستی درنگ

مگر در میاں مسلح آمد پدید کہ شمشیر شاں بر نیاید کشید

چو بوزاز جوئے و گردن کشتے ہماں جانب آئے ہماں آتے

پدید آمد از بردباری ستیز دل کینہ و رگشت بر کینہ تیز

از اہل پس کہ بر کینہ رہ یافتند سر از جتن مہر بر تافتند

لشکروں کا دونوں طرف سے حلقہ باندھنا دشمن کی آمد روکنے کے لئے گولہ باری بچانا، سپرد
داروں کا مقرر کرنا، کثرت لشکر سے آمد و رفت کا سلسلہ بند ہو جانا، ہر ایک کا پیش قدمی
میں پس و پیش کرنا، صلح کا خواہشمند ہونا، عہد پیرایہ میں بیان کیا گیا۔ اس کے بعد فوج کے
ادرا و عہدہ پر نے جنگ کے خوف میں اپنی اپنی شیخیاں بیان کرنے سے جو حالت پیدا ہوئی

خسرو

بنیرِ سپر تیغِ رخشاں تباب
 چناں کز تہِ برگِ نیلو فر آب
 درخشندہ شمشیرِ ہائے بنفش
 زویدہ بصرے ربودارِ دُرش
 خروشدینِ کوسِ روئینہ کاس
 فلکِ اپرا از رخنہ ہا کردہ طاس
 سپاہ از علما شدہ سایہ دار
 دلیراں بر آشفستہ دیوانہ دَا
 بہر سینہ نوشدہ کینہ ہا
 گریزاں شدہ رحمت از سینہ ہا
 جدا گشتہ دلسازِ پیوندِ خویش
 پدر شدہ بخونِ فرزندِ خویش
 دولشکر نگویم کہ دو کوہِ قاف
 رسیدند در جلوہ گاہِ مصاف

یہ داستان قریباً ایک ہی موقع کی ہر اور دونوں میں سکندرِ نوح و طاہر، اُمیہ سکندری
 میں خاقانِ چین سے اور سکندرِ نامہ میں دارا سے۔ دونوں شہسوارانِ سخن نے یوم

خسرو

نظامی

شماره که زد نعل ہنگامِ رو	زمین گفتی از یکدگر بردید
ستارہ بروں رخت از ماہِ نو	سرافیل صورِ قیامت دمید
نماندہ اماں زیرِ پیروزہ کلخ	غبارِ زمیں بر ہوا راہِ بست
اہلِ راشدہ دستگاہے فراخ	عنانِ سلامت بروں شد زرد
نفیرِ زہ از چاشنی کساں	ز بس گدو بر تارکِ ترک ویریں
شدہ ہر زماں چاشنی گیرِ جاں	زمین آسماں - آسماں شد زمیں
بلا زیں بناوک بر انداختہ	فرورفت و بر رفت راہِ ہزد
چو طفلانِ نئے بارگی خستہ	نہمِ خوں باہی و براہِ گرد
گرہ بر گرہ دستِ پیکانِ ناں	ز سیم ستوراں دراں ہینِ شمت
زہرہ ہرزہ پشتِ روئیں تنان	زمین شش شد و آسماں گشت ہشت
ز رختیدنِ خشتِ زہے اکبوں	جگر تاب شد نعرہائے بلند
شدہ زہرہ مردِ بد زہرہ خوں	گلو گیر شد حلقہ ہائے کمند
زہر سو نا نہائے خارا گذار	ز تابِ ہوس در جہاں بستر تیغ
فروبتہ راہِ سلامت بہ خار	جہاں سوخت از آتشِ برقی تیغ
ز تیر و سپر اکہ پُر کار بود	ز بس عطشِ تیغ بر خون و خاک
بیاباں نیتان و گلزار بود	دماغِ ہوا پر شد از جانِ پاک

خسرو

نظای

بیاں بند بر بست بر آب تیغ
 کہ بے بند عالم نگیسر چو میخ
 رسیده ز تیغ آب شاں تا کمر
 ہماں آب بد خواہ راتا بسر
 سپہ از زرہ موج میزد بہ اوج
 چو دریا کہ بادش در آرد بہ موج
 بدریائے آہن جہاں گشت نرق
 ہوا پر ز میخ وزین پر ز برق
 ز توپین و پیکان سبز و سفید
 جہاں گشت پر سوسن و برگ بید
 ز بانگ ہیونان گیتی نورد
 شدہ پر صدا گنبد لا جورد
 خرامیدن باد پایاں بہ گشت
 تزلزل در افگندہ در کوہ و دشت
 عرق کردن تو نساں در شتاب
 ز طوفان آتش رواں کرد آب

پدید آمد از بردباری ستیز
 دل کینہ و رگشت بر کینہ تیز
 از اں پس کہ بر کینہ رہ یافتند
 سر از جتن مہر بر ہمافتند
 درآمد بغریدن آواز کوس
 فلک بردہاں لُہل داد بوس
 شغب ہائے آئینہ پل مست
 ہیے شانہ بر پشت پلایاں شکست
 چناں آمد از نائے ترکی خروش
 کہ از نائے ترکاں بر آورد جوش
 بر آورد در خم سہ آواز شیر
 دماغ از دم گاؤ دم گشت سیر
 طراقتی کہ از مصرعہ خاستہ
 بروں رفت زیر طاق آراستہ
 روار و برآمد ز راہ نہر
 ہزار ہر درآمد بسہ ان مرد

ایہ نے بھی بعض جگہ جنگ کے آغا سے پہلے مہیدیں لکھی ہیں اس لئے دونوں کے سلام سے ایک ایک مہید پوری نقل کی جاتی ہے اور اس کے متعلق بعض خصوصیات جو ذہن ناقص میں آئیں عرض کی جاتی ہیں:

خسرو

نظامی

بگردوں شد از نائے زریں خموش	رسیدند لشکر بجائے مصاف
بدریائے لشکر و افتاد جوش	دو پرکار بستند چوں کو قاف
ہزار ہر در آمد بہر دو سپاہ	خسک برگزگاہ کیں نخریتند
روار و برآمد بخورشید و ماہ	نقیباں خروشیدن انگشتند
علم سر ز عیوق بر ترکشید	یزک بریزک سو بسو در شتاب
سناں چشم سیارہ را بر کشید	نہ در دل سکونت نہ در دیدہ خواب
زلزلہ زمین زیر قلب گراں	زیبایاری لشکر از ہر دو جائے
در اندام گاؤں و آرد گشت استخوان	فرو بستہ کوشندہ اوست چہائے
غبارِ زمین کلمہ بر ماہ بست	دور و یہ تادند در جائے جنگ
نفس را درونِ گلوراہ بست	نمودند در پیشدستی درنگ
چناں گشت روئے ہوا گردناک	مگر در میاں صلے آید پدید
کہ سیارہ گم کرد خود را بجناک	کہ شمشیر شاں بر نیاید کشید
زموجِ سلاح و ز گردِ زمین	چو بود از جوئے و گردن کشتے
گلکس آسماں شد زمین آہنیں	ہماں جانب آبے ہماں آتے

نیز نظامی اہل زبان ہیں اور اہل زبان میں بھی ایسے بلند پایہ کہ اُن کو خدا سے سخن تسلیم کیا گیا اور امیر ہندی نژاد اور ترکی الاصل ہیں لہذا اصل اور نسل دونوں اعتبار سے غیر ایرانی ہیں۔

نیز باوجود خدا سے سخن ہونے کے نظامی پارسی معبود یزدان و اہرمن کی طرح صرف ایک صنف سخن (یعنی مثنوی) کے مالک ہیں۔ برخلاف اس کے امیر خسرو تمام اصناف سخن (مثلاً قصیدہ، غزل، مثنوی، نصح، اور قصوف) میں ہر صنف کے اساتذہ کے ہم پلہ مانے گئے ہیں۔

ان تمام امور پر نظر کر کے اس قدر یقینی ہو کہ ہر اثر و واقعات نہ ملنے کے سبب خسرو اگر کوئی رزمیہ داستان اس زور کی نہیں لکھ سکے جیسے کہ نظامی کی مثنوی میں موجود ہیں تو وہ معذوری کے قابل ہیں کہ ”شمشیر نیک ز آہن بد چوں کند کسے“ اس کو امیر خود لکھتے ہیں۔

چونگداشت اوجے بیشہ دروں

من ارشیشہ شویم چہ آید بروں

تاہم جس جگہ گنجائش ملتی ہے وہاں وہ بھی دوسروں سے کم نہیں رہتے۔ ذیل میں چند مختلف قسم کے مضامین متقابل لکھے جاتے ہیں جس سے اندازہ ہو سکتا ہے کہ حضرت امیر کس پایہ کے شاعر ہیں۔

۱۔ تمہیات۔ نظامی علیہ الرحمۃ کی تمہیات اعلیٰ درجہ کی مافی گئی ہیں حضرت

داستانیں دنیاۓ اسلام کے ہر پتہ پتہ کی زبان پر تھیں اور جسے فردوسی کی سحر بیانی نے رفعت و بلندی کے بلند ترین درجہ پر پہنچا دیا تھا چند گھنٹے کے اندر اپنے ہی ماتحت صوبہ کے سردار کے سامنے اُس کے رحم کے بھروسہ پر چند منٹ کی مُہلت مانگتا ہے کہ چند منٹ توقف کرو اور جب میری روح پرواز کر جائے اُس وقت سرِ یاتاج جو چاہی لے لینا۔ یہ واقعہ بذاتہ ایسا دردناک نظارہ پیش کرتا ہے کہ معمولی طور پر بھی بیان کر دیا جائے تو بڑے سے بڑے سنگدل انسانوں کو بھی رقت ہو سکتی ہے پھر اُس کو نظامی جیسے خدائے سخن کا بیان کرنا جس نے حقیقت میں اس خوبی سے بیان کیا کہ اس کی نظیر فارسی شاعری نہیں لاسکتی۔ اس کے مقابلہ پر اُن واقعات سے جن سے نظامی نے اپنے قلم کو آلودہ کرنا پسند نہیں کیا ایسی نظم مٹھتی ہو نا جو سکندر و دارا کے بیان کے سامنے پسند آسکے ایسا ہی مشکل ہے جیسا کہ کسی ماہر سے ماہر انجمنیر سے یہ توقع کرنا کہ وہ معمولی بھٹہ کی اینٹوں سے تاج گنج کے مقابلہ کی عظیم الشان عمارت علی گڑھ میں تیار کر دے گا۔

اس کے علاوہ مولانا نظامی نے یہ مثنوی اپنے دلی شوق سے پوری اُمنگ کے ساتھ کافی وقت میں تصنیف فرمائی۔ اُن کو سوائے شعر و شاعری کے اور کوئی بھی شغل نہیں تھا۔ اور امیر کو بہت بڑا وقت ہندوستانی درباروں کے کارہائے منہی میں صرف کرنا ہوتا تھا اور یہ مثنوی یعنی آئینہ سکندری اپنی دلی خواہش سے نہیں بلکہ کسی امیر بادشاہ کی فرمائش سے نہایت کم زمانہ میں بطور تعمیل ارشاد کے تصنیف فرمائی۔

صفت اسپ

نظمی

خرو

جنیبت چو در زیر راں آورند کجا گام زد و خنگ پد را ام او
 تزلزل بہفت آسماں آورند زمیں یافت سر سبزی از گام او
 سمندش چو برابر جولاں زند بہر دائرہ کو زدے ترک تاز
 ہمہ تیر بر پشتِ مُرغاں زند ز پر کا خطش گرہ کرد باز
 بداں بقعہ کو بارگی تاختہ
 زمیں گنج قاروں برانداختہ

رزم

آئینہ سکندری ایک رزمیہ ثنوی ہے جس کا اصل موضوع رزمیہ داستان ہونا چاہیے
 مگر خسرو کی غیرت طبع بلند آواز سے کہتی ہے کہ

وگر نہ لطافت ندارد بے

کہ مرگفتہ باز گوید کسے

اس لئے ان تمام داستانوں کو (جو بجائے خود تعجب خیز و عبرت انگیز ہیں) ترک کر کے
 صرف ان ناقابل التفات واقعات کو لے کر چمکنا پڑا جن کو نظامی نے سلک سخن
 میں منسک کرنا بھی غار سمجھا تھا۔ مثلاً سکندر و دارا کی لڑائی ایک نہایت عظیم الشان
 واقعہ ہے کہ دنیا کی اُس زمانہ کی سلطنت کا سب سے بڑا تاجدار (جس کی پر عظمت

اسباب خسرو نے بھی قائم رکھا ہے۔ حضرت امیر سخن سے اپنے ممدوح کی پابوسی کرتے ہیں اور حضرت نظامی قطرۃ آب کو تاج شاہی میں جگہ دیتے ہیں۔

صفت ممدوح

نظامی

خسرو

چو آبِ فرات آشکارا نواز	صفائش در اندیشہ بیش از کمال
چو سرِ حشمِ سیلِ پناہاں گداز	نوازش بہ اندازہ بیش از خیال
گر انعام آں بر شمار دے	کہ معدلتِ سوائے درویش و شاہ
بداں تا کند شکرِ نعمت بے	بیک چشمِ بند چو خورشید و ماہ
ز شکرے آں نعمت افزوں بود	بگاہِ عطا ز اں کفِ بحر جوش
وے نعمتے بیش ازیں چوں بود	ز رصامت از رنجین در فروش
رسد شرق تا غرب احسان او	عجب صامتے ہیں کہ فریاد کرد
بہ خانہ نعمت از خوان او	عجب تر کہ فریاد از داد کرد

خسرو نے ممدوح کی فیاضی نہایت لطیف پیرایہ میں ظاہر کی ہے۔ کہتے ہیں کہ انعام و اکرام کے وقت روپیہ دیتے ہیں تو شمار کے وقت جو آواز ہوتی ہے گویا روپیہ فریاد کرتا ہے کہ سخاوتِ سلطان مجھ کو خزانہ میں آرام نہیں لینے دیتی۔ پھر فرماتے ہیں فریاد کس چیز سے یعنی داد سے کرتا ہے، حالانکہ فریاد بیداد سے ہوتی ہے۔ داد کے لفظ نے جان ڈال دی۔

نظامی

خسرو

علم برکش اے آفتابِ بلند	خرا ماں شو اے خامہ گنج ریز
خرا ماں شو اے ابرِ مشکیں پرند	بدرِ سقن الماسِ ادا ریز
بنال اے دلِ سعد چوں کسِ شاہ	بہرِ حرفے آراشے ساز کن
بخند اے لبِ برق چوں صبحِ گاہ	بہرِ نکتہ گوشِ فلک باز کن
بیار اے ہوا قطرہ ناب را	سخنِ را چناں پایہ برکش بجاہ
بگیر اے صدفِ درکن آں آب را	کہ بوسہ بہ جرات کفِ پائے شاہ
بر آئے درازِ قعرِ دریاے خویش	
بتاجِ سرِ شاہ کن جائے خویش	

کس پر زور اور بلاغت آمیز طریقہ پر نظامی علیہ الرحمۃ نے اپنے بادشاہ کی تعریف شروع کی ہفتاب کو حکم دیتے ہیں کہ بلند ہو تاکہ ابرِ پیدا ہو اور ابرِ سیاہ کو جو برسنے والا ہوتا ہی حکم دیتے ہیں کہ حرکت کر کہ اُس کے تصادم سے رعد پیدا ہو۔ اب ہوا چلتی ہے بارش ہوتی ہی مینہ کے قطرے صدف میں جا کر موتی بنتے اور موتی تاجِ شاہی میں منسلک ہوتے ہیں۔ حضرت امیر خسرو قلم کو حکم دیتے ہیں کہ دُرِ مضامین سلکِ مدح کے لئے پُر جس کا ایک ایک حرف سانپے میں ڈھلا ہو جس سے آسمان کے کان کھل جائیں اور سخن کو اس درجہ بندی پر پہنچانے کہ بادشاہ کے پیر کو بوسہ دینے کے قابل ہو جائے جو تسلسلِ اسباب کا نظامی نے ایک بیلیج پیرایہ کے ساتھ بیان کیا ہو وہی تسلسل

چو در آب ز دغوطہ آمدیروں نئے دید خود را بہ شہرے دروں
 یکے آمد و کار پر دختش بکد بانوی جفتِ خود ساختش
 براں گو نہ در عقدِ فرخ جمال شدش ہفتِ فرزند و ہفتِ سال
 یکے روز ہم بر قرارِ نخست ہے بربِ بجئے اندامِ شست
 جو باز از تہ آب سر برگرفت تماشا بہر جانے برگرفت
 چہ بیند ہاں اولیں غسل گاہ کہ آں راہ گم کردہ گم کرد راہ
 سلاح و سلب ہچناں در کنار زماں را ہاں چاشتگہ برقرار
 خجل گشت از اندیشہ خام خویش ز سر ساخت برگِ سر انجامِ خویش
 بشرع اندر آویخت نیں پالغز بروں کرد ما خویسا راز مغز

نامی کے الفاظ "تن او کہ صافی تر از جانِ ماست" اور خسرو کی اس حکایت سے یہ بھی مستفاد ہوتا ہے کہ دونوں حضرات معراجِ جسدی کے قایل ہیں۔

مدحِ پادشاہ

دونوں بزرگوں نے اپنے اپنے زمانہ کے سلاطین کی تعریف لکھی ہو۔ تہیہ
 گریز اور صفات کچھ کچھ نقل کی جاتی ہیں تہیہ سے معلوم ہوتا ہے کہ نظامی کی مدح کو سامنے
 رکھ کر چربہ اتارنے کی کوشش کی گئی ہو اور جہاں تک ممکن ہو اسی کو نباہا ہے۔ نثر شناس
 ناظرین خود اس کا اندازہ لگایں کہ کہاں تک اس میں ان کو کامیابی ہوئی اور کس کس موقع پر

خسرو

نظامی

عروسانِ فردوس در انتظار

چناں دیدگز حضرت فی الجلال

کہ رو بند از پائے نازک غبار

نہ زان سو جہت بد نہ زین سو خیال

یہ فیصلہ کرنا محض جیسے ہیچان کا کام نہیں کہ دونوں میں کس کا کلام فائق ہے البتہ
یہ عرض کیا جاتا ہے کہ خسرو کے کلام میں فانی الذات کی جھلک زیادہ پائی جاتی ہے۔

ثبوت معراج

معراج کے متعلق شبہات رفع کرنے کے لئے مولانا نظامی نے صرف ایک شعر لکھا ہے کہ

تین اور کہ صافی تر از جان بہت

اگر شب بیک لحظہ آمد رو بہت

یعنی حضور کا تین مبارک ہماری روح سے بھی زیادہ صاف تھا اگر ایک دم میں گیا
اور واپس آیا تو کوئی بیجا نہیں بگر خسرو نے ذیل کی ایک پوری حکایت لکھی ہے۔

شنیدم کہ رندے کثر اندیشہ

ہیں ز وہ پائے خرد و تیشہ

از انجا کہ در دل کثری پیشہ

بمعراج پیغمبر اندیشہ

کذاں رہ کہ فکرت سر انداز گشت

مے چون تو اوں رفتن و باز گشت

دریں ہم نہ پختہ گاہ صبح و شام

بکار نچتہ کر دے بسو دے خام

مگر چاشت گاہی ز پنهانے شب

تماشا کناں سوئے آئے شب

بہ تن شئے بامہ ز تن دور کرد

شب تیرہ در چشم نور کرد

خسرو

ہمائے شد و اوجِ عنوت پرید
 ہمائے کہ کس سایہ او ندید
 چناں کرد بر شاخِ قربِ آشیان
 کہ خود ہم نگنجید اندر میاں
 چو از ہستی خویش نامید گشت
 در ان نیستی ہستی جاوید گشت
 بزد بر غرض ناوک سخت کوش
 زہ از قابِ قوسین آمد بہ گوش
 حجابِ خیال از میاں برگرفت
 نظارہ بنورِ نساں برگرفت
 بروں آمد از پردہ بود خویش
 نگہ کرد بے پردہ مقصود خویش
 بمنزلِ خراماں شد از بارگاہ
 بیابیش درم ریز خورشیدِ ماہ
 فروزاں چو شمع ز نورِ حضور
 ملائک چو پروانہ برگرد نور

نظامی

بہت را ولایت بہ پایاں رسید
 قطیعت بہ پرکارِ دوراں رسید
 زمیں زادہ بر آسماں تاختہ
 زمین وزماں را پس انداختہ
 مجرد روی را بجائے رساند
 کہ از بودِ او ہیچ باوے نہ ماند
 پوشد در رُہِ نیستی چرخِ زن
 بروں آمد از ہستی خوشن
 دراں دائرہ گردش راہِ او
 نمود از سرِ او قدم گاہِ او
 رہی رفت بے زیر و بالا دلیر
 کہ در دائرہ نیست بالا و زیر
 حجابِ سیاست بر انداختند
 ز بیگانگانِ حجّہ پر دختند
 کلامے کہ بے آلہ آمد شنید
 لقائے کہ آن میدان بود دید

نظامی

بِعالَمِ کُشائیِ فرشتہ وِشے
مِعالَمِ کُشائے کہ عالمِ کُشے

نظامی نے براق کو مرکبِ مجسم فرض کر کے اُس کی مناسبات نہایت خوبی سے چسپاں کی ہیں۔ مگر کلام سے براق کا مجردات میں سے ہونا عیاں ہے۔

صفت سوار

نظامی

خسرو

پیمبرِ براں خستلی رہ نور د
برا آور د ازیں آبِ گردندہ گرد

سوارِ سبکو و بغرمِ دست
شتابندگی را کمر کرد چست

ہم اور راہ داں ہم فوسِ اہوار
زہی شاہِ مرکب۔ زہے شہسوار

براں رخشِ رخشندہ بر شد چنان
کہ در لامکاں بر کشیدش غنان

چو زیں جا نگہ غرم در و ازہ کرد
بدستش فلک خرقہ را تا زہ کرد

ستاروں، سیاروں اور آسمانوں سے گزر کر جو حالت پیش آتی ہے اُس کو دونوں نے اس طرح بیان فرمایا ہے:

نظامی

خسرو

زدیواں گہِ عرشیاں در گزشت
بدرج آمد و درج را در نوشت

سُوئےِ عالمے شد کہ عالمِ نما ند
دوم در میاں سایہ ہم نما ند

بیان کیا۔ شاعرین کو بھی اس میں تاویلات کرنی پڑیں اس لئے خسرو نے اسی شعر کو صاف کر کے اپنا بیان اُس سے شروع کیا ہی۔ چنانچہ لکھتے ہیں:

فلک ماہِ راجوں شبِ افروز کرد

شبِ تیرہ پیہرِ ایہ روز کرد

شعر صاف ہو گیا، گنجشک جاتی رہی۔

صفتِ بُراق

نظمی

خسرو

بُراقِ شتابندہ زیرِش چو برق

ستامش چو خورشید در نور غرق

سہیلے براوجِ عرب تافتہ

ادیمِ مینِ رنگ از ویافتہ

بریشمِ تنے بلکہ لو لو سمے

رونندہ چو لو لو برابرِ شمشے

ازاں خوشِ عناں تر کہ آید گماں

ازاں تیز رو تر کہ تیر از کماں

شتابندہ تر وہ ہمِ سلوی خرام

ازو باز پس ماندہ ہفتاد گام

بُراقِ زفکرت سبک گام تر

ز خورشیدِ مدہ روشن اندام تر

سوئے دولتِ بے حسابش کشید

رکابی شد و در رکابش کشید

خسرو
در چرخ را ماهِ فضلِ ز رست
کلیدِ و انگشتِ پیغمبرست
مبجۂ شق القمر کی طرف حضرت امیر کا اشارہ نہایت لطیف ہے۔

معراج

معراج کا بیان بھی دونوں حضرات نے لکھا ہے۔ مولانا نظامی علیہ الرحمۃ کے سامنے جملہ روایات کا میدان وسیع موجود تھا جن میں سے انھوں نے دلچسپ اور مناسب روایات لیکر داد سخن دی۔ لیکن خسرو کے اس التزام نے کہ جو امور نظامی لکھ چکے ہیں نہ لکھے جائیں میدان کو نہایت تنگ کر دیا اس لئے وہ اس امر سے کہ ایک نمونہ ان کے سامنے موجود تھا کچھ زیادہ فائدہ نہ اٹھا سکے۔ تاہم براق اور سوار کی تعریف اور حضور خاص کا موقع دونوں میں مشترک ہے جس سے دونوں کے کلام کا اندازہ بخوبی ہو سکتا ہے۔ ۱۔ اس بیان کے دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ مقابلہ پر لکھا گیا ہے۔ نظامی علیہ الرحمۃ کا پہلا شعر ہے:

شبے کا سماں مجلسِ افروزِ کرد

شبِ از روشنیِ دعویٰ روزِ کرد

اس میں یہ دقت پیش آئی کہ مجلسِ افروزِ کردن اگر مصدر مرکب لیا جائے تو مفعول باقی نہیں رہتا اور اگر افروزِ کرد کو علیحدہ کیا جائے تو ذریعہ جس سے روشن کیا جائے نہیں

خسرو

نظامی

تن روشن و جان پہناں ز تو کسے را کہ قہر تو از سر فگند
ہمہ کس زجاں زندہ و جاں ز تو بیا مردی کس نگردد و بلند
ہمہ زود میر و تو جاوید پائے نبود آفرینش تو بودی خدائے
کہ ہرگز نبرد و نیست در خدائے نماند ہمہ ہم تو مانی بجائے

نعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم

مسلمانوں میں عام عقیدہ ہے کہ تمام عالم جناب رسالتآب صلی اللہ علیہ وسلم کے سبب پیدا ہوا ہے۔ اس مضمون کو دونوں حضرات نے بیان کیا ہے۔ ہر ایک بجائے خود قابل تحسین ہے۔

خسرو

نظامی

محمدؐ کازل تا اید ہر چہ ہست محمدؐ شہ لا جو ردی سر
کہ گوشت ہستی عمارت پذیر بہ آرایش نام او نقش لبست
سہرے کہ بینی چو خشنود بلخ چرخے کہ پرواز بنیش بدوست
زنورے افروخت چندیں چراغ فروغ ہمہ آفرینش بدوست

معجزہ شق القمر کی طرف بھی دونوں بزرگوں نے اشارہ فرمایا ہے :-

خسرو

نظامی

حمایت نشیں چرخ در مشق او ستوں شد خردمند از پشت او
مہ از دغا داران انگشت او مہ انگشت کش گشت ز انگشت او

خدا، تعالیٰ کے جہان کو بد و ن کسی کی امداد کے پیدا کرنے کو دونوں حضرات نے اس طرح
ظاہر کیا ہے:

نظامی

خسرو

بصد ز یور آراستی روزگار	جہاں را بدیں خوبی آراستی
کہ محتاج آلت نہ گشتی بکار	بروں زانکہ یاری گرے خواستی
کئی جملہ ہستی بہ آئین و ساز	بہر چہ آفریدی و بستی طراز
نیاید بہ نیروئے غیرت نیاز	نیازت نہ لے از ہمہ بے نیاز

عالم کے بہترین صورت میں پیدا کرنے کے متعلق دونوں حضرات نے حسب ذیل لکھا ہے:

نظامی

خسرو

ہر آں چہ آفریدی دریں جوی ژرف	چاں بر کشیدی و بستی نگار
نہفتی درو کیماے شگرف	کہ بہ زان نیار و خسرو در شما
ز ملک تو یک ذرہ بیکار نیست	چاں بستی اس طاق نیلو فزی
خود را دریں بار کہ بار نیست	کہ اندیشہ را نیست زو برتری

خدا قادر مطلق، منعم حقیقی اور حی الاموت ہے:

نظامی

خسرو

سرے کر تو افتد کہ آرد ستا	سرے کر تو گرد و بلندی گرے
دے کش تو بندی کہ داند کشا	بہ افکندن کس نہفتد ز پائے

مہتمم بالشان پیر جس کا خدا تعالیٰ کے نام سے آغاز نہ ہو وہ ابرہ ہوتی ہو اس لئے تمام مصنفین اسلام نے اس حدیث شریفہ کے اتباع سے برکت حاصل کرنے کے لئے اپنی تصانیف کو اسی سے شروع کیا ہے۔ گویا حمد و نعت ایک قومی شعار ہو گیا جسے ہر مصنف نے تبرکاً و تمیناً اختیار کیا۔ اور علوم و معارف کی طرح یہ امر عام ہو گیا کہ اسلامی کوئی تصنیف اس سے خالی نہ ہو۔ بزرگان سلف تو خطوط بھی اسی سے شروع کرتے تھے مگر زمانہ نے اس قومی اور اسلامی خصوصیت کو بہت کم کر دیا ہے۔ ان دونوں بزرگوں نے بھی اپنی اپنی کتابوں کو خدا تعالیٰ کی تعریف سے شروع کیا ہے۔ دونوں کے ذہن فردوسی کے کچھ کچھ اشعار ذیل میں لکھے جاتے ہیں۔

فردوسی خسرو نظامی

نیا بد بد و تیر اندیشہ راہ نہ چوں من بمقدار پیش فکمی اس سے کہ در آسمان زمیست
 کہ او بر تر از نام و از جا نگاہ کہ گنجی در اندیشہ آدمی نہ اندازہ فکرت آدمیست
 سخن ہر چیزیں گوہراں بگذرد ز تو بے خبر عقل و دانش تباہ شود فکرت اندازہ راہنہوں
 نیا بد بد و راہ جان و خرد تصور بکام تو کم کردہ راہ سر از حد اندازہ ناید بیروں
 ازیں پردہ بر رخسار گاہست بحالت سخن را ورق سوختہ چو پایاں نہ دارد حد کائنات
 بہستیش اندیشہ را راہست کم و بیش را دیدہ بردوختہ نہ اند در اندیشہ دیگر جہات
 فلک اتوبستی گرہ در جہات نیندیشد اندیشہ بیروں ازیں
 تو راندی قلم بر خط کائنات کہ ہستی نہ بلکہ بیروں ازیں
 ز صنع تو کاسے بہر کار گاہ
 غلط را نہ در کار گاہ تو راہ

رزمیہ داستان کے جن میں امیر کے پاس کچھ مواد (میٹرل) باقی نہیں رہتا دوسرے اہل
میں کوئی خامی نظر نہیں آتی اس کی مثال ایسی سمجھئے کہ کسی مستری کو گو وہ کیسا ہی بہر مند
اُستاد ہو سامان نہ دیا جاوے اور تاج گنج جیسی بے نظیر عمارت تعمیر کرنے کی فراہم کی جائے
اس لئے ہم کو اس تمام کتاب میں اُس کی ہر داستان پر نظر ڈالنا ہے تاکہ یہ تحقیق ہو جائے
کہ دولت شاہ سمرقندی اور دیگر اساتذہ سخن فہم نے جو رائے خسر و علیہ الرحمۃ کے کلام کی نسبت
قائم کی ہو وہ کہاں تک بھٹیک اُترتی ہو۔ اس کتاب کے مضامین مندرجہ ذیل عنوانوں
میں تقسیم ہو سکتے ہیں :-

حمد، نعت، معراج، مدح بادشاہ، رزم، بزم، مناظر قدرت، اخلاق و نصائح
تصوف و فلسفہ اور متفرقات۔

پس اس تنقید میں ان ہی عنوان کے ذیل میں حضرت امیر خسرو اور مولانا نظامی کے
اشعار پیش کئے جاتے ہیں جس سے ناظرین خود ہر ایک کے مرتبہ اور درجہ کا اندازہ کر سکیں گے

حمد باری عز اسمہ

حمد و نعت ایک ایسا عام مضمون ہے جس سے کسی مسلمان مصنف کی کتاب شاد و
نادر خالی ہوتی ہے۔ نثر میں ابتدا انھیں سے ہوتی ہے اور نظم میں بھی اکثر شعرا نے کچھ نہ کچھ حمد و
ضروری لکھی ہے۔ اس عام توار کی وجہ صرف اسلام ہے۔ خدا تعالیٰ نے اپنے کلام پاک میں
جایجا ذکر الہی کی تاکید فرمائی ہے۔ حدیث شریف میں صاف طور پر مذکور ہے کہ کوئی

چو تاراج شد زلہ برخوانِ میر من از ریزہ چینی ندارم گزیر
 جو دہقان کند خرم از داندہ پاک بود عاقبت قوتِ موراں بجاک
 گل از بوستان یادہ نوشتاں برند خس و خاک ہنرم فروشاں برند
 خاتمہ کتاب میں پھر بطور معذرت کے کچھ اشعار لکھے ہیں جن میں سے چند ذیل میں لکھے جاتے ہیں ۷

و گر باز گیری تو پویند خویش مرا خود عزیزست فرزند خویش
 پس گرچہ کورست ازین خانہ دور بچشم پدر شب چراغست و لوز
 سزد گرچہ آواز خنندہ را بود ارغنون گوش خربند را
 برو باد بختایش دادگر کہ بر من بختیش گمارد نظر
 ہنر بجئے، در عیب جوئی کموش ترانہ رعبست بر خود پوش
 ان پوری داستانوں کو پڑھنے کے بعد امیر کی انصاف پسندی اور عجز و انکسار کا اعتراف کرنا پڑتا ہے کہ سوائے ایک سخن گستاخانہ تعلی کے کہ زلزلہ درگو نظامی فگند، کبھی نظامی کی برائی کا دعویٰ نہیں کیا۔ ہر جگہ غث اور ادب ذکر کرتے ہیں بلکہ ان کی اُتادی کا اقرار کرتے

زندہ است بہ معنی اوستادم

اور کس نفسی سے لکھتے ہیں ع

کجا با حلیہاں برابر شوم

کیا عجب کہ وہ تعلی کا شعر بھی الحاقی ہو۔ لیکن خاکسار کے نزدیک اس مثنوی میں سوائے

چو گوہر ہمہ سفت گوہر پذیر من از ہمہ سفیق ندانم گزیر
ترا ہر چہ دروے نماید محال گنہ بر کسے نہ کہ بست اخیال

مندرجہ بالا اشعار سے صاف اس خیال کی تصدیق ہوتی ہے۔ خود مصنف کو تسلیم ہے کہ جو صاف اور بہترین واقعات تھے وہ نظامی نے چُن لئے اور پلچٹ اور نیچے کی گاد رہ گئی اُس سے ان کا کیونکر مقابلہ ہو سکتا ہے۔ نیز یہ بھی معلوم ہوتا ہے کہ مصنف کا یہ بھی خیال ہے کہ ایسے واقعات لکھنے سے نہ لکھنا بہتر ہے۔ آخر میں لکھتے ہیں کہ موتی نظامی نے چُن لئے تو سوا، خرمرہ کے ترتیب دینے کے کوئی علاج نہیں۔ اگر جو کچھ میں نے لکھا ہے محال نامکن معلوم ہو اور ناپسند ہو تو اُس کا وبال اُس شخص پر ہے جس نے یہ خیال کیا سکندر نامہ کا جواب لکھا جائے اس سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ یہ کتاب طوعاً و کرہاً بطور تعمیل حکم کے مجبوراً لکھنی پڑی۔ آغاز داستان میں لکھتے ہیں ۷

دگر ہر چہ ناگفتہ ماند از نخست کنوں یک بیک گفت خواہم در
و گر نہ لطافت ندارد بے کہ مرگفتہ را باز گوید کسے

یا حج ماجج کی جنگ کے بیان میں شروع ہی میں پھر اس مضمون کو اس طرح فرماتے ہیں

سخن گویے پیشینہ جاوے پیش کہ جادوگری کرد از اندازہ پیش
بشر حیکلست ایس ورق راطراز از یں پیش بیروں نیفکند راز
چو زین نکتہ راہ معانی کشاد نم از چشمہ زندگانی کشاد
ار شیشہ شوم چہ آید بروں

روس وغیرہ کے واقعات وہ سب مولانا نظامی پہلے ہی ختم کر چکے ہیں حضرت امیر کی
غیور طبیعت نے اُس کو دوبارہ لکھنا پسند نہیں کیا اور صرف وہی واقعات لکھے ہیں جو
حضرت نظامی نے ناقابل التفات سمجھ کر چھوڑ دیئے یا جو حضرت امیر نے اپنے زور
قلم سے پیدا کر لئے ہیں۔ چنانچہ لکھتے ہیں ۷

زدا تا ہر آں دُر کہ ناسفۂ ماند	فشانم بہ نوے کہ دائم فشانم
ہنر پرور گنجہ گویاے پیش	کے گنج ہنر داشت زاندا زہش
نظروں بریں جام صہبا گزشت	ستہ صافی و دُر در باگزشت
من ارچہ ازاں مے گراں تر شوم	کجا با حریفان برابر شوم
خیالے کہ در شرح این داستان	رقم داشت از سکۂ راستان
چہ گو یا خردمند آفاق بود	نخواند آں ورق کز خرد طاق بود
چو ایں مہرہ در عقد باز و نہاد	بسجید و پس در تراز و نہاد
زر از مے برا فگندہ سر پوش را	کہ ناگفتہ باورشود گوش را
سخن کز خرد بر نیار و علم	مکش در قلم بلکہ در کش قلم
چو خواہی کہ گم گردانگشت پیچ	باندیشہ گو و میندیش ہیچ
طراز ہنسہ قصۂ حنام را	بشتن بشتک ست و شنام را
سیاہاں کہ گلگونہ بر رو کنند	بخندیدن مردماں نو کنند
چو کردم بسجیدان اندیشہ حُست	چہ نا باور افسانہ و چہ درست

چو در باز کردم نخست از قلم زمطلع بر انوارِ داوِ علم
 وزاں انگیس شربتِ انگنخم بہ شیریں و خسرو فرختم
 وزاں جافرس پیشتر تا ختم بہ مجنوں و لیلیٰ سرافرا ختم
 کنوں بر سرِ سرِ سخن پروری کُنم جلوہ ملکِ اسکندری
 اس کتاب میں خسرو کے قول کے موافق جیسا کہ وہ اخیر کتاب میں لکھتے ہیں چارہزار
 چار سو پچاس شعر ہیں ۷

گر آری ہمہ بتیش اندر عدو
 چہار الف و پنجہ شد و چار صد

مگر موجودہ کتاب میں ۱۱۴۱ شعر ہیں جس میں ۳۹ کی کمی ہے۔ ضرور ہے کہ کاتبوں
 کی غفلت سے اس قدر شعر متروک و معدوم ہو گئے۔

کلام شستہ اور صاف ہے۔ استعارات اور تشبیہات کا بھی کیس کیس استعمال کیا
 گیا ہے اور جہاں کیا گیا ہے خوبی کے ساتھ کیا گیا ہے۔ متعدد وجہ اشعار کا مقابلہ
 کرنے سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ مقابلہ پر لکھے گئے ہیں۔ معراج کا آغاز، بادشاہ کی تعریف
 کینیوئی چینی کا خزیہ وغیرہ سامنے رکھنے سے یہ خیال درجہ یقین کو پہنچ جاتا ہے اس میں لزوم
 بالایلزم کے طور پر ایک التزام یہ بھی رکھا گیا ہے کہ جن قصوں کو مولانا نظامی نے نظم کیا ہے
 وہ ترک کر دیئے گئے ہیں جس سے میدان نہایت تنگ ہو گیا ہے۔ سکندر کے پُر اثر کارنامے
 جو دنیا میں بے نظیر مانے جاتے ہیں مثلاً زنگیوں کی لڑائی، دارا کی جنگ، چین، ہندوستان

میں لکھے گئے سب سے بہتر ہو۔ مگر دولت شاہ سمرقندی اپنے تذکرہ میں لکھتے ہیں کہ امیر
 بایسنغر امیر خسرو کے خمسہ کو نظامی کے خمسہ پر ترجیح دیتے تھے مگر خاقان مغفور الغ بیگ
 نظامی کے معتقد تھے اور وہ اس ترجیح کو قبول نہیں کرتے تھے۔ بارہا ان دونوں
 بادشاہوں میں اس بارہ میں تذکرہ ہوا۔ اُس زمانہ کے اہل علم و فضل ترجیح کو پسند کرتے
 تھے۔ چنانچہ اُس کی عبارت بحسنہ درج کی جاتی ہے ”وامیر زادہ بایسنغر خمسہ امیر خسرو را خمسہ
 نظامی تفضیل دادے و خاقان مغفور الغ بیگ انا واللہ برہانہ قبول نہ کرے و معتقد
 نظامی بودے و در میان این بادشاہ بکرات آن تعصب رودادہ و خاطر جو ہر یان
 بازار فضل اس روزگار کہ عمر شاہ نجلو و ابد پیوستہ با دراہ ترجیح نمودندے“ گویا ان بزرگوں
 کے نزدیک امیر خسرو علیہ الرحمۃ کا خمسہ نظامی کے خمسہ سے فائق تھا جو ہر ہندی نژاد کے
 لئے باعث افتخار ہے۔

مولانا شبلی مرحوم شعر العجم میں خمسہ نظامی کی ترجیح کے قائل ہیں۔ بہر حال اس میں شبہ
 نہیں ہے کہ خمسہ نظامی پر عینی کتابیں تصنیف ہوئی ہیں اُن میں سب سے بہتر خسرو کی پنج گنج ہے۔
 یہ فخر ہندوستان کے لئے کچھ کم نہیں ہے کہ اُس کا ایک سپوت فرزند ایک غیر زبان کی
 شاعری میں اُس زبان کے بہترین شعرا کے ہم پلہ خیال کیا جاتا اور اُن معدودے چند
 اساتذہ میں شمار ہوتا ہے جن کی تعداد ہر زمانہ میں اور ہر ملک میں بہت ہی کم ہوتی ہے۔
 اس خمسہ کی ایک کتاب آئینہ سکندری بھی ہے جو ترتیب تصنیف کے اعتبار سے
 چوتھی کتاب ہے جیسا کہ خود اسی کتاب کے سبب تالیف میں انھوں نے لکھا ہے۔

تھا وہ خمسہ نظامی کے مقابلہ پر کتابیں لکھتا تھا بعض نے پورے خمسے لکھے اور بعض ایک ایک دو دو کتابیں لکھ کر رہ گئے۔ منجملہ اُن کے حضرت امیر خسرو اور مولانا عبدالرحمن جامی رحمہما کے خمسے مشہور ہیں۔ امیر خسرو کی کتابیں اس وجہ سے کہ وہ اہل زبان نہیں ہیں بلکہ ہندی نژاد ہیں اور پھر بھی اہل زبان کے بہترین شعراء کی صف میں نظر آتے ہیں نہایت قابل قدر ہیں خصوصاً جبکہ ہم یہ دیکھتے ہیں کہ السنہ جدیدہ کے باوجود ہزاروں اسکولوں، سیکڑوں کالجوں، متعدد یونیورسٹیوں اور لاکھوں پڑھنے والوں کے ایسے لوگ کس قدر پیدا ہوئے جو اہل زبان کے نزدیک وہی رتبہ رکھتے ہوں جو امیر خسرو کا ایران میں مانا جاتا ہے تو امیر خسرو کا رتبہ ہماری نظروں میں اور بھی بلند ہو جاتا ہے۔ اہل ہند نے طوطی ہند کا خطاب اُن کی شیریں کلامی پر اُن کو دیا اور وہ اُن کو طوطی ہند کے نام سے یاد کرتے ہیں۔ چنانچہ عرفی لکھتے ہیں ۷

بروج خسرو ازیں پارسی شکر دادم

کہ کام طوطی ہند و شاں شود شیریں

اسی طرح شعراء اہل زبان نے بھی اس کو قبول کیا ہے اور سب ان کو اعلیٰ درجہ کا شاعر مانتے ہیں۔ چنانچہ مشہور ہے کہ سلطان شہید نے شیخ سعدی علیہ الرحمۃ سے ہندوستان کے تشریف لانے کی خواہش کی تو سعدی نے تحریر فرمایا کہ خسرو غنیمت ہے اس کی تربیت کی جائے۔

امیر کے خمسہ کی نسبت تقریباً اس پر اتفاق ہی ہے کہ جتنے خمسہ نظامی کے جو

کو بھی تقریباً اُسی نظر سے دیکھا جاتا ہے جیسا کہ سنت محمدی کو اور اُس کو اختیار کرنا اور اُس پر چلنا ایک مذہبی امر خیال کرتے ہیں اس لئے قرین قیاس ہے کہ خمسہ موسوی کو دیکھ کر پانچ کتابیں (سکندر نامہ، مخزنِ اسرار، ہفت پیکر شیریں خسرو، لیلیٰ مجنوں) تصنیف فرمائی ہوں۔ ان کے مضامین میں بھی کچھ کچھ مناسبت باہمی ضرور ہے۔ اور جب سکندر نامہ کے خاتمہ کو دیکھتے اور اس میں مندرجہ ذیل اشعار پڑھتے ہیں کہ

چو دریائے ثلث منطشوئے خاک ز ثلث ثلثہ جاں گشتہ پاک
 بہ تربیع و ثلثت گو ہر فتاں مبرع نشین و مثلث نشاں
 فرنگ و فلسطین و رہبان و روم پذیرے فرمانِ مهرش چو موم

تو یہ امر حقین کے درجہ تک ترقی کر جاتا ہے کہ مولانا کو اویان سابقہ اور خصوصاً مذہب عیسوی سے ضرور سابقہ رہا ہے جس کی اصطلاحیں انھوں نے نظم فرمائی ہیں اور تبرکاً و تیمناً خمسہ موسوی کے اتباع میں یہ پانچوں کتابیں لکھی گئی ہیں۔ ان پانچوں کتابوں نے شہرت عام اور بقائے دوام کا تمغہ حاصل کیا۔ قوم نے اُن کو نہایت عزت اور قدر کی نگاہ سے دیکھا۔ بادشاہوں، امیروں، عالموں نے ہر زمانہ میں حد سے زیادہ پسند کیا۔ اور فارسی شعرا کے خیال میں تو آسمان سخن میں آفتاب ہو کر چمکیں اور تمام شعراء ہمعصر اور مابعد نے فارسی سخن طرازی کا منتہا کمال سمجھ کر اُن پر کتابیں لکھنی شروع کیں۔ جس طرح شعراء عرب میں جس کو دعوائے سخن ہوتا تھا وہ اپنے قصائد و کعبہ پر آویزاں کرتا تھا، اسی طرح شعراء مابعد فارسی میں سے جس جس کو اپنی سخن طرازی کا دعویٰ ہوتا

اب تنقید شروع کرتا ہوں۔ مگر قبل اس کے کہ اس مثنوی پر کچھ لکھا جائے اس امر پر غور کرنا ضروری معلوم ہوا کہ خمسہ یعنی پانچ کتابوں کے ایک سٹ کے تصنیف کرنے کا خیال کس جگہ سے لیا گیا ہے۔ غور کرنے سے معلوم ہوتا ہے کہ حضرت مولانا نظامی گنجوی علیہ الرحمۃ (جو ایک علمی خاندان کے شخص اور خود بھی نہایت عالم فاضل ہیں) انہوں نے کتب مقدسہ توریت و انجیل ملاحظہ کی ہوگی جن میں سب سے اول حضرت موسیٰ کی پانچ کتابیں (پیدائش، خروج، احبار، گنتی، ہستثناء) ہیں۔ چونکہ مسلمان تمام انبیاء و رسل کو ماننے اور ان کی تعظیم و تکریم کرتے ہیں اور ان کے طریقوں کو متبرک سمجھ کر اختیار کرتے ہیں اور رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کی طرح سنت ابراہیمی، سنت موسوی، سنت عیسوی

سے مولوی ربیع بن صواب نے جن کو یہ تنقید معائنہ کے لیے بھیجی گئی تھی حسب ذیل ریاکار کیا ہے۔
کسی تذکرہ یا حضرت نظامی کی کسی مثنوی سے اس کا پتہ میں چٹا کہ انہی کو ابتدائی سے غمہ لکھے کا خیال تھا۔ برخلاف اس کے یہ ثابت ہوتا ہے کہ نظامی نے ہر ایک مثنوی کسی اور شاخ کی فرمائش سے لکھی۔ یہ محض اتفاقی امر ہے کہ ان مثنویوں کی تعداد پانچ تک پہنچ گئی۔ ان مثنویوں کے سٹ کو خمسہ کا لقب حضرت نظامی کے بعد دیا گیا۔ آئندہ آدھریں لکھا جائے۔
دعنا و شعر ایس پنج کتاب را کہ امر و نوازیات شیخ در میان دست جمع غودہ معلیٰ بخند غودہ مذکور دولت شاہ اور بعض ارباب تذکرہ کا خیال ہے کہ مثنوی حکایت ویس و رامین بھی شیخ کی تصنیف ہے اگر یہ صحیح ہے تو اس کی مثنویوں کی تعداد چھ ہو جاتی ہے۔

محمد ریاض حسن دانش و خیال

اس کی نسبت خاکسار کی گزارش ہے کہ ہر مثنوی کا کسی بادشاہ کی فرمائش پر تصنیف ہوا اس کے متنافی نہیں کہ یہ خیال دل میں موجود ہو۔ لیکن یہ مثنویاں کے متن میں جو اور اس کے معلوم ہونے پر ایک ایک مثنوی موجود ہے وقت اکابر کے نام سے مثنویوں کی لکھی مواد اس امر کو فرمائش سے تعبیر کیا گیا ہے۔ ہر حال یہ ایک قیاس ہے نہ کہ واقعہ جس کی تائید ان ہستعار سے جتنی عروج و برج کے گئے اور دوسرا استدلال میرے نزدیک صحیح نہیں ہے۔ یہ صاحب کو دولت شاہ اور دیگر غیر مختلطہ کردہ نویسیوں کے غیر محض اتوال سے دیکھا ہوا ہے۔ مثنوی ویس و رامین مولانا نظامی گنجوی کی نہیں بلکہ نظامی سے خود ہی ترقی کی ہے اس لیے مولانا گنجوی کی مثنویوں کی تعداد پانچ ہی رہتی ہے۔

سید احمد فاروقی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مُقَدِّمَہ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين
کلیات خسرو کی ترتیب کے سلسلہ میں عالی جناب نواب حاجی محمد اسحق خاں صاحب
نے مثنوی آمینہ سکندری (تصحیح اور تنقید کے لئے) اس ذرہ بے مقدار کو عنایت فرمائی۔
بہ قلیل ارشاد میں نے اس مثنوی کا تین نسخوں سے مقابلہ کیا۔ ایک نسخہ مطبوعہ دہلی سے
جو خود غلط چھپا ہوا ہے۔ دوسرے ایک قلمی نسخہ سے جو کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن سے
آیا تھا۔ تیسرا نسخہ نواب حاجی محمد اسحق خاں صاحب کے کتب خانہ کا تھا۔ جو نسخہ احقر کو صحت
کے لئے دیا گیا تھا وہ مولانا احمد حسن صاحب شوکت کا صحیح کیا ہوا تھا۔ اس لئے اُس کی
تصحیح میں کچھ زیادہ دقت نہیں اُٹھانی پڑی۔ مگر مولانا نے پہلے نسخوں سے مقابلہ کئے
ایک لفظ جو اُن کے نزدیک صحیح تھا قائم رکھا تھا دوسرے کو نظر انداز کر دیا تھا۔ مگر
میں نے اُس کو حاشیہ پر نسخہ کر کے لکھ دیا ہے۔

۲۵۷	حکایت مرے
۲۶۶	گفتار اندر میں معنی کہ مرد را باید کہ باہوش و گوش زندگانی کند
۲۶۹	حکایت حکیم لقمان
۲۷۰	احوال مرگ و دفن اسکندر
۲۷۹	ختم کلام

اصطلاحات متعلق اختلاف نسخ

ق۔ نسخہ قلمی کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن

م۔ نسخہ مطبوعہ قیصریہ ملی

س۔ نسخہ مملوکہ آنریری سکریٹری صاحب دستہ العلوم علی گڑھ

(۲) مصرعہ ثانی

(۱) مصرعہ اول

نوٹ۔ متن کے صفحہ ۳۳ سطر ۷ میں بجائے خاتم کے خاتمے صفحہ ۱۸ سطر ۸ میں بختیاراں کی بجائے بختیاراں
صفحہ ۳۱ سطر ۱۲ و ۱۳ بجائے نخل کے نخل صفحہ ۱۶۵ سطر ۱۵ و ۱۶ بجائے میرید کے میرید اور صفحہ ۱۰۲ سطر ۱۲ میں
بجائے جبہ کے جبہ پڑھنا چاہئے

۱۷۱

حکایت و زال

۱۷۲

حکمت پر یونان

۱۸۵

امر بالمعروف نہی عن المنکر

۱۸۸

حکایت فلسفی

۱۸۹

ملاقات از فلاطون

۲۰۰

نصائح فلاطون بسکندر

۲۰۶

حکایت متے

۲۱۴

حکایت مور و سلیمان

۲۱۸

گفتار در تجربہ عالم پرالم

۲۲۲

حکایت بصیرت کوراں

۲۲۳

سفر دریا

۲۳۳

نامہ سکندر بفرزند خود مشتمل بر حالات بحر

۲۴۰

گفتار اندرین معنی کہ جمالِ عزیزانِ جمیعتِ یارانِ غنیمت باید شمرد

۲۴۳

حکایت مجنوں

۲۴۴

درجہ سکندر از سفر

۹۰	حکایتِ دو وزیر
۹۱	شکستِ اسیری و آزادی خاقان
۱۰۳	نصیحت بہ قوی بازو اں
۱۰۶	حکایتِ موش و اشتر
۱۰۷	غریمتِ سکندر سے یا جوج و ماجوج
۱۲۴	نصیحتِ گردکنندگانِ نینار و درم
۱۲۷	حکایتِ حریص
۱۲۸	بزمِ آرائی سکندر
۱۴۱	تسلیش جوہریہ کے کہ از فعلِ ایشان متاعِ افعال نرزد
۱۴۵	حکایتِ و ترشندہ
۱۴۶	داستانِ ادوائے کہ خداوندانِ مرونی از برائے حال و استقبال وضع کردند
۱۵۸	صفتِ دیوِ لوانہ
۱۶۱	حکایتِ سگے
۱۶۲	آبِ دنِ سکندر و بدشِ زرتشتیان
۱۶۸	نصیحت بہ اصحابِ ہمیں

۶	نعت
۸	معراج
۱۱	مدح شیخ
۱۴	محمدؐ و سلطان
۱۷	خطاب بہ سلطانِ زمان
۲۰	ذکر نظمِ کتاب
۳۰	حکایتِ زندگِ کثر اندیشہ
۳۲	پند بہ نسر زند
۴۰	گفتار در ہنر طلبی و جوہر جوئی
۴۳	حکایتِ درویش
۴۴	آغاز داستانِ حملہ سکندر بر خاقان
۵۷	گفتار اندر میعنی کہ عنانِ توسینج در دستِ فتحِ مطلق است
۶۰	حکایتِ پادشاہ
۶۱	کشاکشِ کیز چینی و سکندر و گرفتاریِ حکیم و زخمِ کمند دیگر
۸۷	سخنِ در فضیلتِ فرو خوردنِ خارِ خارشم

۲۲	رزم
۳۳	صبح
۳۴	شام
۳۶	واقعات نگاری
۴۰	نبرم
۴۱	فخریہ
۴۴	مختصر نویسی
۴۸	اخلاق و نصیحت
۵۱	(۱) مواظبا برائے پسر ۴۸ (۲) نصیحت بہ سکندر ۴۹ (۳) علماء دنیاء پرست ۵۲ (۴) بے ثباتی دنیا ۵۳
۵۳	مناظر
۵۵	ہندوستانی رسم و رواج و شبیحات
	خاتمہ
	متن
۱	حمد
۲	مناجات

فہرست مضامین

صفحہ	مضمون
	مقدمہ
۱	تمہید
۱۰	حدیث باری عزائمہ
۱۳	نعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
۱۲	معراج
۱۵	صفت براق
۱۶	صفت سوار
۱۸	ثبوت معراج
۱۹	مدح پادشاہ
۲۱	صفت مدوح
۲۲	صفت اسب

انتساب

یہ سلسلہ نہایت فخر و مباہات کے ساتھ حسب اجازت

علم حضرت بندگان عالی متعالی ہر ہائے آصفیہ

منظر الممالک نظام الملک نطنام الدولہ

نواب میر سر عثمان علی خاں ہبساؤ

فتح جنگ جی سی ایس آئی جی سی بی خلد اللہ

ملکہ و سلطانہ و ادا ام اقبالہ کے نام نامی ہم

گرامی کے ساتھ منسوب و معنون کیا جاتا ہے۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مراں نامہ راز لفظ حق صواب
 شد آئینہ ہائے سکت خطاب

مثنوی

آئینہ سبکی

حضرت امیر خسرو دہلوی

تصحیح و تنقید جناب لانا محمد سعید احمد صاحب فاروقی

باہتمام محمد مقتدی خاں شہر دانی

مطبع السیاحی پبلی کیشنز سبکی

۱۳۳۶ھ
 ۱۹۱۷ء

